ANTIQVITATVM ROMANARVM PAVLLI · MANNVCCII LIBER DE . COMITIIS

Ad Ser.mum

STEPHANVM REGEM . POLONIAE ET . C.

BONONIAE

CIↃ IↃ XXCV

Indomitum Martem, indomitis cum Marte fugabo,
Arma armis, bellum pace, virosq. viris.

Virtute inuidiam, violentos iure, furorem
Consiliis, artes arte, dolosq. dolis.

SERENISSIMO
POTENTISSIMO
INVICTISSIMOQ.

STEPHANO

DEI. GRATIA
REGI

POLONIAE

MAGNO · DVCI
LITVANIAE . RVSSIAE
PRVSSIAE . MASOVIAE
SAMOGITIAE . LIVONIAE
KIOVIAE . VVOLHINIAE
PODOLIAE . POMERANIAE
PODLACHIAE . ET . C.

A C
VNIVERSAE . SARMATIAE . EVROPEAE
MONARCHAE . DOMINOQ.

NEC. NON
PRINCIPI
TRANSSILVANIAE
ET . C.

SER.MO
STEPHANO
REGI
POLONIAE
ET.C.

QVI rerum geſtarum gloria maxime excellunt, ij, Sereniſsime Rex, uel abſentes, longoq. terrarum interuallo diſiuncti, praeſentes nobis ſemper uidentur eſſe; eoq. uel nos ad eandem uirtutem accendere; uel ſaltem, quando illud non liceat, ad eam immortalitati, quantum in nobis eſt, commendandam. Ea uero eſt laudis, & gloriae, Tuae fama, ea uirtutum praedicatio, uix ut iam in toto Terrarum Orbe locus, quem non impleuerint, reperiri poſſe uideatur. Quo enim rerum per Te geſtarum magnitudo; diuina, & multiplex, in illis gerendis, uirtus; conſilij, fortitudinis, audaciae, conſtantiae, animi nullo umquam terrore infracti, innumerabilia exempla non peruenerunt? quod Regnum, Prouinciam, uel Ciuitatem, continentiae, prudentiae, iuſtitiae, magnificentiae, liberalitatis, animi omnium ſordium expertis, lumina, totq. uictoriarum triumphi, non inuaſerunt? Quarum uirtutum, cum in omni uita, tum uero in iſto Regali Solio, innumerabilia edita ſunt documenta. Nam, ut primum in Regiam dignitatem conſcendiſti, ad Spartam, quae Tibi, Diuino iudicio, obtigit, au-

gendam omnes Tuas cogitationes, & curas, intendisti, eamq. breui tempore rebus bellicis, & uirtutibus, Tuis ita illustrasti, ut iam ornatior, quam nunc est, esse non posit. Moscorum in primis longe lateq. dominantem Tyrannum, qui, tot regionibus Regno Poloniae ademptis, Polonis magnam ignominiae notam inusserat, & non solum Poloniae, sed etiam Catholico nomini, crudelisimum (insolenter) excidium minabatur, perdomuisti; & Polonis infamiae maculam abstersisti; eumq. primus coegisti, ut non solum Liuoniam, Prouinciam amplisimam, & fertilisimam, eaq. omnia, quae occupauerat, redderet, sed etiam superbas illas ceruices Romano Pontifici subijceret, Eoq. sequestri ad pacem impetrandam uteretur. Magnum profecto hoc est, uel, ut uerius dicam, maximum. Nam, quod nemo umquam, post hominum memoriam, efficere potuit, Tu, Rex sapientisime, & bellicosisime, effecisti; ut is, qui capitalem hostem Ecclesiae Romanae se esse fatebatur, ab Eius RECTORE (ut sibi uitam, suisq. omnibus, a Te, tamquam obsequentisimo filio, impetraret) auxilium implorare cogeretur. Quos uero labores, cum immanisimo homine, belligerando, exhauseris, quas Caeli iniurias, & intolerabiles uentorum, frigorisque, molestias, quibus saepe paene es obrutus, pertuleris, quot insomnes noctes duxeris, excubiasq. feceris, & proelia cruenta cum barbara gente commiseris, nolo hic commemorare. Aduersus quae omnia inuicta stetit uirtus Tua, omniaq. Caeli incommoda, & hostium impetus, ui sua prostrauit, ac perfregit. Turca uero, summus Barbarorum Princeps, qui res a Te domi forisq. felicisime gestas saepisime conspexit, nihil prius, nihilq. antiquius, habet, quam ut pacem semel cum illo factam diutisime conseruares. Incusit certe illi non mediocrem timorem exercitus ille centum & uiginti millium armatorum equitum, magnusq. numerus peditum, a Te in aciem contra Moscum eductus; quem Tu Oratoribus Illius, hanc ob rem ad Te praecipue misis, more antiquorum imperatorum, instructum ostendisti. Quid Scythae? qui, antecessorum Tuorum tempore, Polonorum

laboribus

laboribus uiuere, &, quolibet fere anno, Rußiam, Podoliam; aliasq. florentißimas Prouincias, igne, ferroque, uastantes, ingentem Poloniae cladem inferre consueuerant? an non tantus iam eos terror inuasit, ut potius fame, rebus omnibus destituti, intra proprios parietes, mori malint, quam a Tuis manibus turpißime in proelio occumbere? Primus Tu Polonis, exemplo Tuo, ostendisti; eam gentem uinci posse, quam nec Magni Alexandri fortitudo, nec Persarum diuitiae, nec Romanorum potentia, uincere umquam potuere. Neque uero in armis praestantior es, quam in toga. ita enim pacis artes tenes, ut cum paucis excellas. Omnes pietatem Tuam erga Deum, erga Eius in Terris Vicarium obseruantiam, erga Dei Ministros, & Sacerdotes, humanitatem, erga subditos clementiam, benignitatem, satis praedicare non possunt. Quae Te coegit, ut in Arce Polocensi, quam superioribus annis Mosco e manibus extorsisti, Collegium Societatis Iesu, Regio plane sumptu, erigeres. Vt sit perpetuum uictoriae Tuae, & erga gentem illam, Graecorum erroribus imbutam, & perfida Haereticorum secta contaminatam, summae beneuolentiae monumentum. Nil dicam de Augustißimo Collegio Transsiluanico. Nil de Ecclesiarũ, ab Haereticis profanatarum, restauratione. Nil de Tua in litteratos homines propensione; quos non modo ex uniuersa Polonia ad Te conuocasti, sed etiam ex omni Italia in Regnum Tuum euocare contendisti. Quae res, Serenißime Rex, uehementer me sane ad nomen Tuum obseruandum, colendum, & omni ratione uenerandum, inflammarunt. nihil ut iam aliud cogitem, quam quo modo possim meam in Te summam obseruantiam apud posteritatem testatam relinquere. Et relinquerem profecto, si mihi rerum, factorumq. Tuorum Commentarium scribere liceret. quem Tu ipse de Te, C. Iulium Caesarem imitando, scribere in animum induxisti. Quam meßem mihi a Te ademptam esse, uehementer doleo. Curabo tamen in posterum, aliquid eiusmodi efficere, quod nomen Tuum apud omnes immortale, ac sempiternum, reddat. Interim Tibi, Rex omnium Regum fortißime, libellum non ine-

legantem Antiquitatum Romanarum, de Comitijs, a Patre meo ſcriptum, offero. Qui cum non ita pridem a me poliretur, (imperfectum enim opus, morte praeuentus, Pater meus reliquit, ita tamen imperfectum, ut, ſi ederetur, non minimam ſtudioſos ex eo utilitatem capere poſſe iudicarem) accidit, ut Martinus Siſcouius, uir multa doctrina, egregijsq. moribus, apprime inſtructus, & ad illuſtrandam Patriam optimis uirtutibus peraccommodatus, ex hac artium liberalium perenni officina, Italia, in qua multos per annos, quaſi in uberrimo quodam ſcientiarum mercatu, commoratus eſt, in Poloniā diſcederet. Per eum igitur, per eum, inquam, quocum mihi artiſsimum uerae amicitiae uinculum, ſola uirtute nixae, intercedit, hunc Paterni ingenij fetum Tibi, Sereniſsime Rex, offero; meq. ipſum Tuis ampliſsimis uirtutibus deditum deuoueo. Quod reliquum eſt, officium meum id exigere uidetur, ut Siſcouium Tibi etiam atque etiam commendem: non, quod mea, aut cuiuſquam, commendatione indigeat, quem uirtutes, & doctrina illius omnibus abunde commendant; ſed, quod ille dignus eſt, qui non ſolum a me, quicum familiariſsime, & iucundiſsime, uiuit, ſed ab omnibus, qui uel uirtutem, quae in illo lucet, amplectuntur, uel erga bonas artes, quibus ille abundat, amore flagrant, omni tempore, & loco, commendetur. Vix aliquid eſſe uidetur, Sereniſsime Rex, tam abditum, & reconditum, in ſcientia naturali, quod ille ingenij acumine non perluſtrauerit; uix tam arduum, & difficile, quod non deuorauerit, & in ſuccum, ac ſanguinem, conuerterit. Hinc factum eſt, ut perſaepe, in celeberrima totius Orbis Vrbe, Regina inquam Vrbium, publicas Concluſiones, depromptas ex uniuerſa Philoſophia, diſputandas proponens, in tot Cardinalium corona, & maxima doctiſsimorum uirorum, undique confluentium, frequentia, quaſi egregius quidam athleta, doctiſsimos Philoſophiae magiſtros ad ingenij certamen prouocauerit; & ipſe, uiciſsim ab ijs prouocatus, magna cum omnium admiratione, praeclaram uictoriam obtinuerit. Hac facultate non contentus, Iuris ſcientia, ceterisq. artibus, ingenuo, & nobili, ho

mine dignis, ita animum informauit, ut cum doctis, iure optimo, comparari posit. Porro, modestia, omniq. uirtutum genere, quantum excellat, uel ex hoc, Serenissime Rex, cognoscere potes; quod & GREGORIO. XIII, Pontifici Maximo, & pientissimo Cardinali Borromaeio, semper carissimus fuit; Illustrissimo Nepoti Tuo, Cardinali Bathoreo, multisq. alijs, & grauissimo uirtutum, ingeniorumque, censori, Petro Miscouio, Episcopo Cracouiensi, ceterisq. magni nominis, & doctrinae, hominibus gratissimus est; cum propter morum, & uirtutum, suauitatem, tum propter singularem eruditionis praestantiam. Quae me etiam res in eius amorem impulerunt. Ita enim natura comparatum est, ut, quos scimus iis rebus, quas homines admirantur, praestare, & ob id apud magnos uiros in gratia esse, eos uehementer amemus, & illorum uicissim in nos amorem prouocare studeamus. Quanta uero Te, Serenissime Rex, & uniuersam Familiam Tuam, pietate colat, saepissime, dum Romae esset, multis argumentis declarauit. Nam, & orationibus, in magno clarissimorum, & doctissimorum, hominum coetu habitis, & carminibus, una cum omnibus artium liberalium studiosis, & uniuersa B. Virginis Congregatione, cuius ille supremus rector, ac moderator, fuit, cum Tuas, tum Illustrissimi Cardinalis Bathorei, Nepotis Tui, laudes pleno, ut aiunt, cornu celebrauit. Et ita in illa oratione, qua ille primus Gymnasium Romanum, magnificentissime a GREGORIO XIII. nuper exstructum, condecorauit, Nepoti Tuo, quod in Purpuratorum numerum adscriptus esset, gratulans, illique, in Poloniam discedenti, omnium bonarum artium amatorum nomine, Vale, dicens, in tot Praesulum, & sapientum hominum, multitudine, Illustrissimum Nepotem Tuum, & Te, Serenissime Rex, eximijs laudibus extulit. Vt in illam orationem magnam partem doctrinae, quam ex grauissimarum artium tractatione acceperat, & eloquentiae, quam ex uberrimo dicendi flumine, magnoq. perorandi magistro, M. Antonio Mureto, (cuius ex obitu, non ita pridem, Roma, Italia, Europa denique uniuersa magnam iacturam fecere) hau-

ſerat; cuius ille doctrinae, multos per annos, alumnus, & diligens obſeruator, fuit; effundere non dubitaret. Aequum itaque eſt, Sereniſsime Rex, ut hominem, omni ratione Tibi, Tuisque, addictiſsimum, in ſinum gratiae, ac beneuolentiae, recipias, eumq. in Tuorum numerum adſcribas, adſcriptum amore foueas, benignitate proſequaris. Ita fiet, ut ſatis amplum commendationis meae fructum me recepiſſe exiſtimem, Iudicij nempe exiſtimationem aliquam: quod eum Serenitati Tuae commendauerim, qui & dignus commendatione mea, & uero Tua gratia, fuerit. Quanti uero Tuum iudicium faciam, ex quo non dicam iudicium meum, ſed tota mea exiſtimatio, pendeat, facile eſt coniicere. Illud ſit in clauſula; Serenitati Tuae me addictiſsimum ſemper fore; quod ſola uirtute effeceris, ut Rex ſis, Rexq. inter Reges maximus; &, eadem duce, Regnum illud praemium Tuis meritis minimum eſſe declares: qui, Virtuti ipſi Te omnia debere, praeclare intelligas, & re ipſa ipſi gratiam referre ſtudeas, & cumulate praeſtes. Vt ea, quaſi exſul, ad Te confugiens, maximum in Tuo praeſidio adiumentum ſibi eſſe conſtitutum fateatur. DEVS. OPT. MAX. Regnum iſtud, tanto Rege dignum, Teque, tanto Regno, immo pluribus Regnis, digniſsimum, diutiſsime fortunet.

Bononiae. Kal. Sext. CIↃIↃXXCV.

Serenitati Tuae

addictiſsimus

Aldus Mannuccius, Paulli F. Aldi N.

LIBER AD STEPHANVM REGEM

TE. NE. ego, Regnator Terrarum, Orbisq. subacti,
Magne Pater, Te, spes hominum, Te, cura deorum,
Accipio ingentem? Datur haec, datur ora tueri
Mista notis bellis, placidamq. tuentia pacem;
Tranquillum uultu, sed maiestate serena
Aethera mulcentem. Talem quoque Barbarus hostis
Possit, & ignotae conspectum agnoscere gentes.
Non aliter Getico si quando e puluere Mauors
Fertur equis, uritq. grauem sudoribus Hebrum,
Vel cum caelestes Alcidae inuisere mensas
Iam uacat, & fessum Iunonia sustinet Hebe.
Sis bonus o, felixque, Tuis. Iterata reuolues
Bella potens Asiae; instructo feruere uidebis
Marteq. progeniem Mahumeti, & litore rubro
Aegyptum, & uires Thracum. Tibi mollior omnis
Ibit Arabs, Afer mitis; maiorq. curulis
Iamiam erit: hic tristes Solymum ulciscetur & umbras.
At Te laeta Tuis pro factis fata sequentur.
Tempus erit, cum laurigero Tua fortior oestro
Facta canam; & magni cedet Tibi Iuppiter aequa
Parte poli. nam Te nec spernant Sidera Regem,
Nec Tibi uota neget Terrarum maximus Orbis.
Nunc tamen hoc munus non aspernare pusillum,
Fortunatus & hinc, tenuem ne despice; nec Tu
Sperne coli Musa imbelli. Vaga cingitur astris
Luna: cadunt riui tot in Oceanumq. minores.

DE. COMITIIS ROMANORVM

VT in plenis corporibus, in quibus ex magna copia diſſenſio, & ex diſſenſione corruptio generatur, facile exoriuntur morbi: ſic, in magnis ciuitatibus, ubi ex diſpari fortuna diſſimiles eſſe ciuium uoluntates neceſſe eſt, graues diſcordiae, periculoſaeq. ſeditiones, exſiſtunt. qui ſunt cum omnium paene Rerumpublicarum communes morbi, tum ita difficiles, ut paucae conualeſcant. tunc enim periculoſe corpus aegrotat, cum ſanari, niſi membrum amputes, non uidetur poſſe. at corruptum membrum, unde corpus afficitur, ita ſaepe uitale eſt, ita cum reliquis membris colligatum, ut, ſi amputes, uis reliqui corporis uniuerſa diſſoluatur. eadem eſt in ciuitatibus ratio. cum ab optimatibus diſſentit plebs, nihil mali non timetur, niſi plebem aut corrigas, aut tamquam uitioſum membrum a ciuitatis corpore ſemoueas. corrigere multitudinem, cum ſemel a recto deſciuerit, non facile licet. quia, quemadmodum mentis uitio peccat; ſic, eodem uitio peccare ſe, non intelligit, & monere uolentibus iraſcitur. ergo aduerſus deſipientem non habet, ut quidem uidetur, ratio praeſidij ſatis. conſideremus uim. ui cum plebe ſi ages: ſiue uincaris, ſiue uincas, utrumque ciuitatis exitium eſt. nam, ſi uinceris: conſequuntur iniquiſſima: optimatum bona diripiuntur: caedes committuntur: nihil iure geritur, nihil more: pro legibus libido, pro ratione temeritas, dominatur. quod ſi contigerit, ut uincas: caeſa plebe, aut eiecta, tu quidem otio, & tranquillitati, conſulueris: ſed ciuitas deinde languet, quaſi corpus a ſanguine deſtitutum. uires enim in plebe, conſilium in optimatibus eſt.

&, quemadmodum sine consilio uires non modo non utiles, uerum etiam perniciosae, sunt: sic sine uiribus consilium, non illud quidem perniciosum, sed inutile tamen, est. quare, qui alterum ab altero seiungit, periculose facit. utraque si coierint, & in Reip. salute consenserint: nihil firmius, nihil ad perpetuitatem praestabilius, est. sed mihi, hoc toto de genere consideranti, & ea, quae legi, aut accepi, memoria colligenti, uix ulla Ciuitas uidetur in omnibus saeculis fuisse, quae fortem, ac pugnacem, in bellis populum, eundemq. in urbe sedatum, ac rerum nouarum minime cupidum, habuerit. id adeo ex humani ingenij quadam intemperie fit. nam fere omnes homines, ubi, quod habent, eo plus se posse consequi confidunt, auide appetunt, atque exposcunt. Populus Romanus (hic est enim, quo nostra spectat oratio) perpetuas belli gerendi caussas partim habuit a fortuna, partim etiam ipse consulto quaesiuit. multos Reges perdomuit: innumerabiles populos debellauit: sua uirtute effecit, ut Romanum Imperium ijsdem fere, quibus orbis terrarum, terminis definiretur. & hic ipse populus, qui foris utilissimus fuit, & Remp. ab externo metu plane tutam, tranquillamque, reddidit, idem domi quantas tempestates excitauit? Senatum primo superiorem non tulit, deinde ne parem quidem: donec omnia publica iura, optimatibus erepta, ad se transtulit. Vtrum igitur praestet, strenuum esse populum in ciuitate, & bellica uirtute praestantem, qualis Romae fuit, eundemq. seditiosum, & semper noua quaerentem; an uero imbellem, qui legibus libenter pareat, qui otio gaudeat, qui tutam condicionem turbulentis conatibus anteponat; ego quidem non facile dijudicauerim. summum enim utrimque discrimen occurrit. bellicosus populus libertatem se ditionibus perdet. imbellis oppugnatam ab hoste ciuitatem non tuebitur. Hic uideo, quam praeclarum esset, quae in utramque partem in hoc genere disputari possunt, colligere. sunt enim sane plurima: neque me reuocat animus; qui etiam inuitat: sed neque fert instituta narratio tam longi sermonis argumentum, & ad examinandam huiusmodi quaestionem, qua nescio an ulla grauior, difficilior ue sit, aptior, ut puto, locus erit in eo libro, quem de tribus Rebus publicis conscribere in animo est. hic tantum illud dicam, quod ad susceptam rem attinet: plebi potestatem numquam tuto committi, sed in Regno minus periculose, quam in Rep. non enim ibi facile seditiones excitantur, ubi absolutum unius imperium timetur: & minor est plebis in unum inuidia, quam in multos. itaque, si prima Vrbis Romae repetamus initia, peccasse quidem in eo Romulus uidetur, cum plebi Comitia commisit; sed multo magis Senatus, cum, eiectis Regibus, leges ad augendam plebis potestatem

a Consulibus ferri passus est. sed nihil magis publicam libertatem, quam tribunicia potestas, euertit. illa ciuilium malorum tamquam fons, & origo fuit. de quo quid sentiam, in libro de Senatu, quam breuissime potui, satis tamen, ut puto, significanter exposui. Nunc agemus de Comitijs, difficili, & impedita, materia: in qua colligenda, atque examinanda, cum studiose admodum, & perattente, sim uersatus; factum tamen est, ut nulla mearum Antiquitatum in parte minus ipse mihi satisfecerim. tentandum tamen duximus; neque committendum, ut, si minus ea, quae summa sunt, quae fortasse alij praestabunt, consequi non licet; ea, quae posita sunt in nobis, quae utinam mediocria sint, non exsequamur.

MAGNAM in Comitijs, atque adeo summam, Populi Romani potestatem ab ipso fere Vrbis initio fuisse, inde constat, quod post interitum Romuli Senatus decreuit, ut is Romae regnaret, quem Populus Romanus iussisset. quod in Regibus creandis institutum, mox & in magistratibus seruatum est. omnes enim, praeter Interregem, & Dictatorem, qui extra ordinem creabantur, Comitijs in Campo Martio Populus iubebat. uerum, quia Populus, modo in Tribus, modo in Curias, modo in Centurias distributus, suffragium tulit, unde Tributa, Curiata, Centuriata, comitia nomen acceperunt: operaepretium uidetur esse, priusquam ad ipsa Comitia ueniamus, in Tribubus, Curijs, Centurijs paullisper consistere: ne, cum illa tractabimus, quae satis ipsa sunt obscura, rei difficultatem etiam nominis augeat ignoratio.

De Tribubus.

PRincipio tres tantum Tribus fuisse, quas Romulus instituit, Ramnenses, quos & Ramnes Varro, Horatius, Festusq. nominant; Titienses; Luceres; & Plutarchus in Romulo, & Pedianus in Verrinarum commentario, & Varro libro IV. & Liuius etiam libro X. scriptum reliquit. nam libro I idem Liuius, ubi mentionem de Tribubus ordo historiae postulabat, silentio praeterijt. tantum ait, centurias tres equitum conscriptas, Ramnenses, a Romulo; Tatienses, a Tito Tatio, Sabinorum Rege; Luceres, cuius nominis, & originis, incertam esse caussam dicit. Sed Pedianus hoc nomen a Lucumone, quem ex Etruria opem Romulo tulisse, Sabinorum Bello, Dionysius scribit; siue a Lucretino, siue a Luco, quem Lucum Asylum nominauerat, Romulus deriuatum tradit. Iunius Gracchus, quem saepe Varro nominat, a Lucumone putat. Plutarchus a Luco Asyli. cuius mihi ad ueritatem propensior opinio uidetur: ut ex tribus hominum generibus, Romanis, Sabinis, aduenis, tres Tribus factae sint: sicuti & ad habitandum tria loca erant, Palatinus Mons, Romanis; Capitolium, Sabinis; Asylum, aduenis. Festus a Lucero, Ardeae Rege, qui Romulo, aduersus Tatium bellanti, auxilium tulit. de Lucretino, qui consentiat, inuenio neminem, nisi quod eosdem & Lucrenses, & Luceres appellatos in Festo legimus. Titiensem etiam potius, quam Tatiensem, idem Festus nominatum significat, a Tatij Re-

gis praenomine: a quo & curiam Titiam dictam ait. Quod autem ſcribit Liuius de Centurijs, accipiendum eſt, ex tribus Tribubus Centurias eſſe delectas, & a ſua quaque tribu denominatam. cuius in ſententiam eo libentius inclino, quod & eam Tribum, quam a ſe ipſo Romulus Ramnes nominauit, non a nomine, ſed a praenomine, deductam uideo. nam, Romulus, praenomen fuit; nomen autem, Siluius, a matre Siluia, cum ignoraretur pater. Sic & Amulius, & Numitor, qui Albae regnarunt, e gente Siluia: quos a praenominibus antiqui nominarunt. ideo Numitoris filia, quae Romulum, & Remum, peperit, Siluia dicta eſt. quae Romam translata conſuetudo uiguit in feminarum nominibus. omnes enim a familia nuncupabantur. Praenomina igitur, Amulius, Numitor, Romulus, Remus, Numa, Ancus, Tullus, Lucumo. quae tamen poſterioribus temporibus omiſſa ſunt. puto, quia, Regis praenomine in Rep. nominari, odioſum uideretur. Quare, quod Feſtus litteris tradidit, facile uerum exiſtimarim; a praenominibus duorum Regum Ramnes, & Titienſes eſſe dictos: cum & M. Varro modo Tatienſes, modo Titienſes, appellet. crederem, & Luceres a praenomine Lucumone: niſi me illa ratio, quam, Plutarcho aſſentiens, proxime expoſui, commoueret. De tempore, quo ſunt inſtitutae, utrum Dionyſius uere ſcripſerit, dubitari poteſt. ait enim, ab ipſo ſtatim Vrbis initio factas eſſe. cui ſententiae ipſarum nomina repugnant. nam, ſi Titienſes, & Luceres dictae duae ſunt: certe non Vrbis initio, ſed poſt receptos in Vrbem Sabinos, & Tuſcos, inſtitutas eſſe, conſtat. quod & Plutarchus aperte narrat. Quod ſi Dionyſium ab errore placet uindicare: tempora diſtinguemus. & diuiſum quidem in tres partes a Romulo populum ſtatim poſt Vrbem conditam fatebimur: ſed eas partes ante Sabinum bellum nomina ſumpſiſſe negabimus. idq. nec Dionyſium fortaſſe latuit: qui, cum de Tribuum diuiſione meminit, earum nomina non ponit: quaſi, cum inſtitutae ſunt, nominatas continuo non eſſe ſignificet. Quod ſi cui ueriſimilius uidetur, eas partes eodem tempore & factas eſſe, & nominatas: huic ego quoque opponam, uériſimilius uideri, Curias xxx, quae de publicis rebus ſuffragium ferrent, ante receptos Sabinos, quam poſt, eſſe factas. alioqui nullam Romulus in Vrbe inſtituenda publici iuris adminiſtrandi rationem habuiſſet. quod ſi de Curijs concedimus: de Tribubus negari non poterit: nihil enim aliud Curiae, quam diuiſae Tribus, ſunt. ſi ergo Curiae ſimul, & Tribus, ab Vrbis initio fuerunt, ut & Dionyſius tradit, & ipſa ratio demonſtrat: nominari Tribus eodem tempore, quo factae ſunt, non potuiſſe, manifeſtum eſt: cum non Vrbis initio Titienſis (ut Lucerum dubiam etymologiam omit-

tam) nomen acceperit, ſed, confecto Sabino bello, ab ipſo Sabinorum Rege Tito Tatio: quod inter omnes conſtat. Tueamur igitur Dionyſium, diſtinctione temporum; Plutarchum autem, qui poſt receptos Sabinos Tribus ait eſſe factas, opinione falli, eo minus miror, quod, eundem alijs in locis non ſatis certum eſſe antiquitatis auctorem, animaduerti.

Hac de trium Tribuum tempore dubitatione explicata, aut certe, ut ab alijs explicetur, plane demonſtrata, pergemus in re; & rurſus, tamquam ab alio principio, ordientes, aggrediemur.

Tres Romanorum Reges populum uniuerſum diuerſis temporibus in partes diſtribuerunt; Romulus, Tarquinius Priſcus, Ser. Tullius: Romulus, in tres, quas propterea Tribus nominauit, Ramnenſes, Titienſes, Luceres. Tarquinius, in ſex, quas uocauit primos, & ſecundos Ramnenſes, Titienſes, Luceres. Seruius, in triginta. De Romuli, & Seruij diuiſione, ſatis plane libri loquuntur. De Tarquinio, qui ſcripſerit, inuenio neminem. tantum coniecturis ducor ad ſuſpicandum. nam, cum Feſtus Pompeius ſex Veſtae Sacerdotes ideo conſtitutas eſſe dicat, ut populus pro ſua quiſque parte haberet miniſtram ſacrorum, quia Ciuitas Romana in ſex eſſet diſtributa partes, in primos, ſecundoſq. Titienſes, Ramnes, Luceres. &, cum in Dionyſio legam, Tarquinium ad quattuor Veſtales duas addidiſſe, ut omnino ſex eſſent, creſcentibus ſacrificijs pro Vrbe faciendis, quibus Veſtae Sacerdotes intereſſe opus erat: ex Feſti, & Dionysij, uerbis elici uidetur hoc poſſe; & in ſex Tribus Ciuitatem a Tarquinio diſtributam, trium ueterum Tribuum nominibus non mutatis; & pro numero Tribuum ſex item Veſtales eſſe factas. quod eo magis exiſtimo, quia ſcriptum apud Liuium animaduerti, Tarquinium, cum Centuriarum numerum, quas Romulus ſcripſerat, augere uellet, ut in bellis ab equitatu eſſet firmior, de nominibus nihil mutaſſe, numero tantum alterum adieciſſe, ut mille & trecenti equites in tribus Centurijs eſſent; eaſq. deinde, quia geminatae ſint, ſex Centurias eſſe dictas. Eſt quidem Liuius, in hac parte, dum ad Auguſti tempora feſtinat, paullo negligentior. nam ego ita ſtatuo; cum tres Centurias, ſingulas ex ſingulis Tribubus, Romulus ſcripſiſſet, Tarquinium primum Vrbem in ſex partes ita diſtribuiſſe, ut tres tamen ueteri nomine Tribus appellarentur; deinde, ad Romuli exemplum, ex ſingulis partibus Centuriae quoque geminarentur: quae tamen non ſex, ſed, ut antea, tres Centuriae dictae ſint: ſicuti & ſex Vrbis partes trium Tribuum nomine ſunt appellatae. quod lib. X. Liuius oſtendit, his uerbis: Inter Augures conſtat, imparem numerum Augurum debere eſſe; ut tres antiquae Tribus, Ramnenſes, Titien-

ſes,

ſes, Luceres, ſuum quaeque Augurem habeant; aut, ſi pluribus ſit opus, pari inter ſe numero Sacerdotes multiplicent; ſicut multiplicati ſunt, cum ad quattuor adiecti quinque, ut terni in ſingulas eſſent, expleuerunt. Manifeſte ueteres Tribus, non modo poſt Ser. Tullij diuiſionem, ſed etiam poſt triginta quinque Tribus, iam factas, tres dumtaxat fuiſſe dicit: non quod uetus illa Romuli, aut Tarquinij, diuiſio perpetua fuerit: totam enim Seruius Rex mutauit, nouis Tribubus nouo nomine conſtitutis: ſed quod eius tamen in augurum creatione habita perpetuo ratio ſit, ueneratione quadam antiquitatis, & uetuſti in numero Augurum inſtituti: ſicuti, & triginta curiarum numerus manſit, ad rationem trium ueterum Tribuum; quas in denas Curias diſtributas eſſe a Romulo, iam diximus. Poſt Romuli in tres, & Tarquinij in ſex, partes diuiſionem, Ser. Tullius, aucta Ciuium multitudine, Vrbanam, & Agreſtem, multitudinem ita diſtribuit, ut Vrbis incolae in quattuor Tribubus eſſent; quas a partibus Vrbis, Exquilinam, Collinam, Palatinam, Suburanam, cognominauit; ſtatuitque, in una quaque qui habitarent, & ut in ſua quiſque Tribu, ſiue in militiam, ſiue in tributum, nomen daret: Agreſtem auté multitudinem utrum in Tribus uiginti ſex, an in triginta & unam, diuiſerit, Dionyſius lib. IV. non declarat. tantum dicit, in hiſtoria Fabij Pictoris ſcriptum eſſe, uiginti ſex tribus ex agreſti populo factas eſſe, ut omnino triginta fuerint: ſed Q. Vennonium & ipſum in ſua hiſtoria tradere, ad quattuor urbanas tribus unam & triginta agreſtes eſſe adiectas: ut expletus ſit numerus XXXV. qui auctus poſtea non ſit.

Ego ſequor Fabij potius, quam Vennonij, teſtimonium: & quattuor tribus ex Vrbe, uiginti ſex e regione, factas eſſe puto. in quo Liuius etiam conſentit: qui libro 2. Tribus ait unam & triginta Romae factas eſſe: & libro VI. quattuor Tribus, quae XXXV. numerum expleuere, additas eſſe narrat, Tromentinam, Sabatinam, Stellatinam, Arnienſem. Nec diſſentire uidetur ipſe Dionyſius libro. v. qui, Claudiam Tribum Reip. temporibus adiectam eſſe, teſtis eſt. Scribit enim ſic. ἀνθ᾽ ὧν ἡ βουλὴ καὶ ὁ δῆμος εἴς τε τοὺς πατρικίους αὐτὸν ἐνέγραψε, καὶ τῆς πόλεως μοῖραν εἴασεν ὅσην ἐβούλετο, εἰς κατασκευὴν οἰκιῶν: χώραν τε αὐτῷ προσέθεσαν ἐκ τῆς δημοσίας τὴν μεταξὺ Φιδήνης, καὶ Πικεντίας, ὡς ἔχοι διανεῖμαι κλήρους ἅπασι τοῖς περὶ αὐτόν, ἀφ᾽ ὧν καὶ φυλή τις ἐγένετο σὺν χρόνῳ, Κλαυδία καλουμένη, καὶ μέχρις ἐμοῦ διέμενε, τὸ αὐτὸ φυλάττουσα ὄνομα. Quod ipſum & in Liuio legimus libro II. Quo perſpicuum fit, triginta ſolum fuiſſe Seruio regnante; deinde, additis quinque, Claudia, Tromentina, Sabatina, Stellatina, Arnienſi, XXXV. factas eſſe. Illud explicare non poſſum, cur in Marcij Coriolani iudicio XXI. tantum Tribus affuiſſe Dionyſius libro VII dicat; cum idem libro IV. uniuerſam Ciuium multitudinem in XXX.

Tribus (ut minimam diuiſionem ponam) diſtributam eſſe dixerit: turpis haec ſane eſſet inconſtantia, praeſertim in re tanta. Sed librarij, qui librum deſcripſit, malo culpam eſſe, quam Dionysij. ego enim, quo tempore Coriolanus eſt accuſatus, Tribus XXXI. fuiſſe puto, XXX uidelicet illas, in quas Vrbem, & Regionem, Seruius Rex diuiſit, & praeterea Claudiam, quae, poſt eiectos Reges, P. Valerio Poplicola quartum, T. Lucretio iterum, conſulibus addita eſt, non enim, cum Coriolanus damnatus eſt, XXXV. Tribuum numerus erat abſolutus, cum Tromentina, Sabatina, Stellatina, Arnienſis, ad ueteres Tribus adiectae nondum eſſent: ſed, addita iam Claudia, XXXI. erant. Quod autem infert idem Dionyſius, IX. Tribus abſoluiſſe Coriolanum; quibus duae ſi acceſſiſſent, omnino eſſet abſolutus: hanc ſupputationem cum mendoſo illo XXI. Tribuum numero conuenire, manifeſtum eſt. quae ſi XXXI. fuerunt: ordinatum eſſe Coriolanum non a IX, ſed a XIV. Tribubus, neceſſe eſt: ad quas duae ſi acceſſiſſent, abſolutus omnino reus eſſet, abſoluentium Tribuum numero cōdemnantium numerum una Tribu ſuperante. Condemnatus autem eſt a Tribus tribubus abſoluentium Tribuum numerum ſuperantibus: quod etiam Plutarchus in eius uita ſcriptū reliquit. Quod ſiquis Dionysij librum uacare mendo contenderit, ſolasq. XXI. Tribus in eo iudicio ſuffragium tuliſſe dixerit, non quia plures Tribus Romae tum non fuerint, ſed quia non uniuerſus populus, uerum maior populi pars ad iudicium illud citata ſit, ideſt de XXXI Tribubus (ut Fabij ſententiam ſequar) XXI: cum hoc non magnopere pugnabo. mirabor tamen, hoc de genere iudicij, quod ita rarum fuit, ut exemplum ego quidem praeterea nullum inuenerim, nullam omnino in eo loco neque ab ipſo Dionyſio, neque a Plutarcho, mentionem eſſe factam. nec ſatis aequo animo laturam fuiſſe eam populi partem crediderim, quae iudicandi poteſtate priuaretur, praeſertim in eo iudicio, in quo plebs, ira, & odio in Coriolanum accenſa, ulciſci acceptas iniurias magnopere uellet. Torquet me non leuiter & illud in eiuſdem Dionysij hiſtoriarum libro VII. quod curiata comitia non diſtinguit a tributis. nam in iudicio Coriolani, de quo proxime mentionem fecimus, in quo Tribus ſuffragium tuliſſe, & ipſe, & Plutarchus tradunt; Curias tamen, & Curiatam concionem nominat: credo, quod, Curias nihil aliud eſſe, quam Tribus diuiſas, iudicaret: cum tres tribus in XXX. Curias Romulus ab initio diuiſiſſet. uerum, cum in abſolutione, & condemnatione, reorum nō Curiarum, ſed Tribuū, numerum nominari uideam; cumq. in eodem iudicio ſuffragium a Tribubus eſſe latum, idem Dionyſius, cum Plutarcho, dicat: qua ratione Curias admiſceat, non intelligo. aliud enim eſſe Populum curiatim, aliud tributim, citare,

tum

tum ex Gellio, tum ex alijs, notum est. Quod si Curias, & Tribus, easdem putauit esse: foedus error: in quo tamen Festum Pompeium, bonum alioqui antiquitatis auctorem, socium uidetur habuisse: qui xxx. Curijs, in quas Romulus populum distribuit, quinque postea additas esse testatur. non enim Curiae, sed Tribus, xxxv. fuere. Curias uero numquam plures, quam xxx. fuisse, eo scilicet, qui a Romulo constitutus est, numero, cum, uniuersa multitudine in tres Tribus diuisa, singulas Tribus in denas Curias distribuit; patet e Cicerone in Agraria II. & pro domo sua. Aut igitur errauit Festus: quod equidem de homine Romano, eoq. antiquitatis perito, uix putarim: aut Paullus ille antistes, qui Festi uolumina decurtauit, locum ipse per inscitiam corrupit. Equidem nec Florum satis recte sensisse existimauerim; cum in Epitome libri xix. duas Tribus, multis post exactos Reges annis, adiectas esse dixit, Velinam, & Esquilinam. quod falsum esse, patet. quia Esquilina ex quattuor Tribubus una fuit, in quas Seruius Rex Vrbem diuiserat. sed Florus fortas se excusandus; qui de Historiae ueritate non iudicat; tantum id agit, ut, quae fusius a Liuio dicta sunt, summatim collecta, facilius cognoscantur. at Liuium, cui lex historiae non permittit, ut a ueritate discedat, uelim equidem a culpa uindicare: sed, unde possim, mini me uideo. scribit enim libro VI. sic: Tribus quattuor ex nouis ciuibus redditae, Stellatina, Tromentina, Sabatina, Arniensis, eaeq. xxxv. numerum expleuere. Libro autem VII. duas Tribus ait additas esse, Pomptinam, & Publiliam; et duas libro IX. Oufentinam, & Falerinam; duasq. item libro X. Aniensem, & Terentinam: ut uideatur a se ipso dissentire. nam, si libro. VI. absolutus, expletusq. est omnium Tribuum numerus: qui fit, ut aliae insuper addantur? Aut igitur Liuius inconstanter locutus; aut, si talem uirum omnino tueri placet, Additas, siue Adiectas, pro Auctas accipiamus. Quod si ille ita sensit: quam proprie sit locutus, alij uiderint.

Tres igitur (ut ea, quae pluribus uerbis iam exposuimus, nunc paucis colligamus) ab initio fuere Tribus: quae deinde a Ser. Tullio Rege xxx. factae sunt, Vrbanae quattuor, Rusticae uiginti sex. Regibus eiectis, Consulibus App. Claudio, P. Seruilio, ut ait Liuius lib. II, una & xxx factae, Claudia ad eas addita, quas, ut dixi, Seruius Rex instituerat. postremo, quattuor adiectis, ad numerum xxxv, ut ait idem Liuius lib. VI, quo plures numquam fuere, peruenerunt. Sed oritur dubitatio. Cum nomina Tribuum, plura, quam xxxv, reperiantur, utrum Tribus quoque plures, quam xxxv, fuerint. Ego de nominibus assentior: de numero, id, quod dixi, confirmo, Plures, quam xxxv, numquam fuisse. nam neque obscurum est, postremis Reip. temporibus xxxv. tantum Tribus

Romae fuisse, quae statuam equestrem inauratam L. Antonio, M. Antonij fratri, cum hac inscriptione posuerunt: ut ait Cicero Phil. lib. VI. QVINQVE. ET. TRIGINTA. TRIBVS. PATRONO. POPVLI. R. Et, imperante Traiano, totidem fuisse, constat. quod indicat antiqua columna, quae Romae inter praeclara antiquitatis monumenta uisitur: in qua incisae leguntur hae litterae.

IMP. CAESARI
DIVI. NERVAE. F.
NERVAE. TRAIANO
AVG. GERMANICO
DACICO PONTIFICI
MAXIMO. TRIBVNIC.
POT. VII. IMP. IIII. COS. V
P. P.
TRIBVS. XXXV
QVOD. LIBERALITATE
OPTIMI. PRINCIPIS
COMMODA. EARVM. ETIAM
LOCORVM. ADIECTIONE
AMPLIATA. SINT

Cum igitur & Reipublicae, & Imperatorum, tempora de XXXV. numero cõsentiant; neque de ueteribus aut Latine quisquam, aut Graece, contra scripserit: ratione uicti, XXXV. Tribus fuisse, concedamus, necesse est. nomina uero quibusdam Tribubus esse immutata, ex quo numerus earum in dubium uenit, facile possumus existimare. Id autem Imperatorum aetate factum esse, crediderim. nam Camillae, Horatiae, Votiniae, Cluentiae, Cluuiae, Dumiae, Flauiae, Iuliae, Minuciae, Papiae, Ocriculanae, Vlpiae, quarum nullã in Rep. fuisse quisquam scripsit, in antiquis lapidibus, Iuliae etiam in Dione, mentionem inuenimus. Nec dubito, quin Iuliae, Flauiaeq. nomina ab adulatione in C. Iulium Caesarem, & Flauium Vespasianum, deducta sint, Scaptia Tribu, e qua fuit Caesar, in Iuliam mutata; Suburana, e qua Vespasianus, in Flauiam. similisque, nobis ignota, ratio reliquis Tribubus mutãdi nominis caussam attulit; ut Vlpiae, quam de Traiani nomine appellatam esse non dubito: cuius antiquum nomen inuenire non licuit. Nec uero, XXXV. Tribuum antiqua nomina secernere a nouis, minimi negotij fuit: quod tamen conati aliquando sumus: utrum consecuti, alij iudicabunt.

Earum nomina primi olim nos in Scholijs ad Epistolas Cice-

ronis ad Familiares scripsimus. Quae si quis uolet, inde petat.

Nunc, unde nomen aceperint, exponamus. Dictae sunt aliae, a Familiis; ut, Aemilia, Claudia, Cornelia, Fabia, Papiria, Sergia, Poblilia, Pollia. Aliae, ab Vrbis partibus; ut, Vrbanae quattuor, Collina, Esquilina, Palatina, Suburana, & una Rustica, Terentina. Aliae, ab Vrbibus, quae uel bello uictae, uel ex foedere, aut amicitia, in Ciuitatem receptae sunt; ut, a Crustumeria, Clustumina; a Pontia, Pomptina; a Curibus, Quirina; a Scaptia, Scaptia; a Falerijs, Falerina; a Velia, Velina; a Veijs, Veientina. Aliae, a Fluuiis; ut, ab Aniene, Aniensis; ab Oufente, Oufentina; ab Arno, Arniensis. Aliae, ab agris; ut, a Stellate, Stellatina; a Pupino, Pupinia; (et si a Roma potius dictam Varro putat, quod esset sub Roma) a campo Tromento, Tromentina; a Castro Maecio, Maecia; a Pago Lemonio, Lemonia; a Lacu Sabate, Sabatina. Galeria, & Voltinia, obscuram nominis originem habent. Sane, cur Pediano uenerit in mentem de nominibus Sabinarum plures Tribus esse factas existimare, non equidem satis mirari possum: cum, non modo Romulo regnãte, sed usque ad Ser. Tullij Regis tempora tres tantum Tribus Romae fuisse, satis constet. qui si non Tribus, sed Curias, quae xxx. fuere, a Sabinis mulieribus denominatas diceret; propius ad ueritatem accederet, cumq. Liuio, & Festo Pompeio, consentiret. quamquam nec Liuij hac in re, aut Festi, omnino probatur auctoritas. quibus etsi, ut debeo, multum sane tribuo; facit tamen Plutarchus, ut assensum sustineam: qui in Romulo contra Liuium, & alios, cum Liuio sentientes, ita scribit:

ἑκάστη δὲ φυλὴ δέκα φρατρίας εἶχεν, ἃς ἔνιοι λέγουσιν ἐπωνύμους εἶναι ἐκείνων τῶν γυναικῶν. τοῦτο δὲ δοκεῖ ψεῦδος εἶναι. πολλαὶ γὰρ ἔχουσιν ἀπὸ χωρίων τὰς προσηγοράς.

Satis igitur, opinor, de temporibus, deq. numero, Tribuum demonstratum est. De nominibus lectorem reijcimus ad Commentarium nostrum in Epistolas ad Familiares. De locis ante omnia dicendum uidebatur, si ordinis rationem paullo subtilius examinamus: sed, quia planius quiddam ad intelligentiam esse duxi, uisum est, ut in hunc locum reseruarem. Tribus primis Tribubus locum Romulus assignauit, & in Vrbe, ut esset ubi quisque habitaret; & in agro, ut cultura uictum quaererent. Locum in Vrbe omnibus in Palatio dedit, ante quã cum Tatio Sabino Regnum cõmunicaret. hunc enim Collem a principio Romulus unum habuit. Sabinis receptis, suum cuique Tribui locum tradidit, Palatium Ramnensibus, hoc est Romanis; Capitolium Titiensibus, hoc est Sabinis; Lucum Asyli Luceribus, hoc est & Tuscis, qui cum Lucumone uenerant, & omnibus praeterea, qui, domo profugi, cuiuscumque criminis affines essent, ad Asylum, ubi tutam sedem Romulus fore promiserat, diuersis e regionibus confluebant. Et, quamquam de hac urbani spa-

tij distributione nihil neque Dionysius, neque Liuius, neque Varro, neque alij, quod scire potuerim, litteris tradiderunt: tamen ueri mihi simile uidetur, cum ager Romanus in tres partes diuisus sit, eandem Vrbis quoque diuisionem esse factam. nam, si ager, ut separatim excolatur, tribus hominum generibus diuiditur, Romanis, Sabinis, Tuscis, & aduenis; quod Varro plane significat: cur non item Vrbs, ut separatim habitetur, ijsdem hominum generibus trifariam diuidatur? Neque uero mihi obstat illud, quod multitudinē hominum in tres Tribus a Romulo discretam Dionysius ait, de Vrbe diuisa uerbum nullum facit. iam enim de illa diuisione, quam ante bellum Sabinum Romulus fecit, significare Dionysium ostendimus; cum unus Palatinus Collis habitabatur; Tribubus non dum neque generibus hominum, (soli enim adhuc erant ij, qui cum Romulo uenerant) neque nomine, distinctis. ego autem de tribus illis Tribubus intelligo, quae, receptis in Vrbem cum Tatio Rege Sabinis, cum Lucumone duce Tuscis, e triplici hominum genere constabant. nam, nisi duas diuisiones in tres partes a Romulo factas esse credamus, unam sine nomine, ante raptas Sabinas; alteram cum nomine, pace cum Sabinis facta: difficilem in nodum incidemus. si enim unam diuisionem probabis: utrum eam ante receptos Sabinos, an post, esse factam uelis, interrogabo. si, Ante, dixeris: unde Titiensis nomen? sin, Post: controuersia tibi erit non modo cum Dionysio, qui Tribuum diuisionem ante bellum Sabinum in ipso Vrbis primordio constituit; uerum etiam cum ipsa ratione, quae apud me haud paullo plus, quam Dionysius, habet ponderis. Cum enim Romulus, siue Numitoris Aui consilio edoctus, siue ipse sublimi quadam, atque excellenti, mente praeditus, optimis institutis, ac legibus, Vrbem sibi temperandam statuisset; quod sine certa ratione, & ordine, nihil satis esse firmum intelligeret: non usque ad illud tempus, quo cum Sabinis Vrbem communicauit, partiri populum in Tribus, & Tribus in Curias, neglexisset: quarum suffragijs, & lege, esse rogatas, ipso, ut opinor, Rege referente, & magistratus mandatos, & bella iussa, essent. Vna primo Vrbis anno facta; quod Dionysius significat, & ratio confirmat: Altera post Sabinum bellum; quod ipsa Tribuum nomina declarant. Quo posito, sequitur illud, Agrum quoque bis, ijsdem, quibus Vrbs, & Populus, temporibus, in partes esse distributum, non modo in tres pro numero Tribuum, sed etiam in triginta pro numero Curiarum: ut, quemadmodum singulae Tribus in denas Curias, sic primo in tres partes ager, deinde singulae partes in denas, diuisae sint. Dionysius quidem, triginta Curijs singulas agri partes esse distributas, aperte narrat: de tribus partibus mentionem nullam facit. At Varro Tribus nominat,

de triginta nihil ſcribit. Ita, quod alter omittit, ab altero ſumimus: & ex utroque perfectae notitiae ratio colligitur. non enim, in eo, quod omittunt, alter alteri repugnat: ſed Varro de triginta partibus nihil prodidit, una generali diuiſione contentus; quandoquidem non de Curijs, ſed de Tribubus, in eo loco loquebatur: & Dionyſius trium agri partium diuiſionem tacuit; uel quod notius id eſſet, quam de triginta partibus; uel quod intelligeret, cum de triginta ſcripſiſſet, de tribus obſcurum eſſe non poſſe. nam, ſicuti triginta Curiae tres Tribus, unde factae ſunt, ſignificant; ſic triginta agri partes, triginta Curijs diſpertitae, ſectionem trium partium, trium Tribuum numero reſpondentem, demonſtrant. Sed quaeritur, cum tres agri partes, una Ramnenſibus Colonis, altera Titienſibus, tertia Luceribus, factae ſint; tres item Vrbis, ut ſinguli ſeparatim habitarent, Ramnenſes in Palatio, Titienſes in Capitolio, Tuſci in Asyli luco; utrum in ijs ipſis locis, ubi habitant, ſuas quoque denas Curias, ſinguli ſacrorũ cauſſa, haberent. Quod cõſentaneũ uidetur: cur enim in aliena loca, ubi diuinam rem facere uellent, diſtraherentur? uerum, quod ueriſimile uidetur, falſum eſſe, Cornelij Taciti teſtimonio cognoſcitur. is enim Curias non denas tribus in locis, ſed omnes triginta in Palatio, ubi ſolis Romanis domicilium fuit, fuiſſe demonſtrat. Quae res opinionem meam, quam proxime expoſui de duabus diuiſionibus, confirmat. Nam, cum in Palatio Romulus triginta Sacella, quas Curias nominauit, ab Vrbis initio feciſſet; quo Populus, in triginta partes diuiſus, ſuam quiſque ad Curiam, rei diuinae cauſſa, coiret: mox, receptis Sabinis, & Tuſcis, ratio poſtulabat, ut denae cuique Populo ſeparatim Curiae darentur. ſed, religione deterritus, quia loca ſacra profana rurſus facere non licet, Curiarum partem de Palatio tollere, alio ue transferre, auſus non eſt: ſed omnes eodẽ in loco perpetuo manere, eoq. Ciues uniuerſos, cuiuſcumque Tribus eſſent, ad diuinũ cultum conuenire, uoluit. Quod ſi poſt Sabinum bellum Curias feciſſet: non in eo Romanorum magis, quam Sabinorum, & Tuſcorum, rationem habuiſſet; neque omnes in Palatio, ſed denas ſingulis in locis, ubi ſingulae Tribus habitabant, condidiſſet. Quod quia factum non eſſe, ex Tacito conſtat: ſequitur, ut ante bellum Sabinum Curiae fuerint; &, ſi Curiae, Tribus quoque. Ergo & de prima diuiſione Dionyſius uere ſcripſit; & de ſecunda, ne nos falſo ſuſpicari uideamur, ipſum Titienſis maxime Tribus nomen facit: quod a Sabinorum Rege declinatum eſſe inter omnes conſtat. Addam & illud, ipſum quoque Dionyſium de ſecunda diuiſione non diſſentire. nam, cum libro II. tres Tribus eſſe factas dicat; & de diuiſione, quae Sabinum bellum anteceſſit, manifeſte ſentiat: idem libro I.V. quattuor Ser. Tullij Regis

Vrbanas Tribus certa Vrbis fuisse spatia, tres uero illas ueteres a generibus esse deductas tradit. Quod ego de tribus hominum generibus, Romanis, Sabinis, Tuscis, dictum esse, non dubito. neque uero loquitur pugnantia. sed, sicuti priorem legem abrogat posterior, sic diuisionem diuisio tollit; propterea, non de prima diuisione, cuius nulla ratio habebatur, (si tamen, ut proxime ostendi, Curias excipias) sed de secunda, quae primam sustulit, ipsaq. usque ad Seruium Regem permansit, uidetur existimare.

Haec ego de tribus antiquis Tribubus, ut mea sententia ferebat, ita exposui. sed, quia, ut aiebat Democritus, Veritas in fundo latet; diuersa sentientes libenter audiam, & melioribus acquiescam.

Post Romulum, sextus Romanorum Rex Ser. Tullius noua ratione Vrbem diuisit. non enim, ut Romulus, hominum genera segregauit, ne quid in una Ciuitate discriminis inter Ciues esse uideretur: sed, cũ Vrbi Viminalem Collem, & Esquilias, addidisset, quattuor totius Vrbani spatij partes fecit, uocauitque, a locorum nominibus, primam, Suburanam; secundam, Esquilinam; tertiam, Collinam; quartam, Palatinam. Ab hoc ordine dissentit Dionysius: qui, opinor, ex partium uetustate, primam omnium Palatinam facit, alteram Suburanam, tertiam Collinam, quartam Esquilinam. Sed ego in Romanis rebus, & Romanum hominem, & omnium diligentissimum, M. Varronem, sequi malo, quam Dionysium; qui fuit ille quidem, ut homo Graecus, satis diligens; sed, quo modo ego existimo, nihil ad Varronem: ad quem unum, quasi certissimum ad Oraculum, Ciceronem ipsum, Ser. Sulpicium, alios, si qui de antiquitate quid ambigerent, ueritatis cognoscendae caussa, conuenisse, proditum est. Nec ab eo in quattuor partium Vrbanarũ dispositione dissentire Cicero uidetur in agraria II. nam, cum omnium plane Tribuum homines significare uelit, ait: A Suburana usque ad Arniensem nomina uestra proponat. hoc est: Si quis uos omnes numerare uelit, & a primae Tribus Vrbanae Tribulibus ad ultimae Rusticae Tribules nominando perueniet; ita multos esse cognoscet, ut non modo dena iugera singulis distribui, sed ne constipari quidem tantum hominum numerum posse in agrum Campanum intelligat. Haec est, ut opinor, uera, & germana, eius loci sententia: quam adhuc mendum obscurauit. habent enim omnes impressi libri, Ab Ocriculana, non, ut ex antiquis libris corrigendum est, A Suburana. quam correctionem uel ipsa sententia, si quis mentem Ciceronis accurate perpendat, potuit indicare. Esse autem primam Vrbanam Tribum Suburanam, ex Varrone constat; esse ultimam Rusticam Arniensem, ex Liuio cognoscitur: qui quattuor Tribuum, quae postremo Rusticis adscriptae sunt, & numerum

xxxv. expleuerunt, hanc libro vi. ultimam nominat. Redeo ad Seruium. Diuiſa Vrbe, Agrum quoque diuiſit. Vrbis partes, appellauit Vrbanas, quod omnes in Vrbe; Agri, Ruſticas, a Rure; omnes autem, etſi plures quam tres eſſent, uetere tamen nomine, Tribus dixit. In Vrbanas conſcripſit, eos, qui rura non haberent, & praeterea libertinos omnes: in Ruſticas, eos, qui rura haberent, ſi modo eſſent ingenui. nam, ſi libertino rus eſſet, is, perinde ac ſi agri nihil poſsideret, in Vrbana Tribu cenſebatur. ut maior naturae, quam fortunae, ratio duceretur, quod ad Vrbis dignitatem pertinere uidebatur. Ob has cauſſas Vrbanae Tribus ſemper ignobiliores Ruſticis habitae ſunt; &, e Ruſtica in Vrbanam transferri, erat ignominiae: Ruſticae in agro Romano omnes erant, unicuique Tribui regione diuiſa. homines ipſi, etſi Ruſticis in Tribubus cenſerentur, tamen, utrobique mallent, uel in Vrbe, uel in agro, habitabant. ſuffragium enim in Tribu Ruſtica non habitatio, ſed poſſeſsio, dabat. quod ſi quis, exempli gratia, de Romilia Tribu fundum ſuum cum alio, qui in Sergia Tribu cenſeretur, permutaſſet: poſſeſsionum permutationem Tribuum permutatio non ſequebatur; ſed, qua in Tribu antea cenſi fuerant, in eadem permanebant. neque uero, ſi quis ex aliquo opido, extra Romani agri terminos conſtituto, Romae in aliqua Tribu ſuffragium ferebat, ad illud uſque opidum, in quo domicilium habebat, Tribum pertinuiſſe, credendum eſt. Romanus enim ager, in ſex & uiginti partes a Seruio Rege diuiſus, ſex & uiginti Tribubus diſtributus eſt. Poſtea, cum Ciuitas annuo Conſulum imperio regeretur, quinque Tribubus Ruſticis adiectis, agri terminos, ut hae quoque Tribus ſuas regiones haberent, paullum propagatos exiſtimo. harum omnium, quae xxxi. fuerunt, (de Ruſticis loquor) aucti quidem Tribules numero ſunt, iure ſuffragij multis opidis, ac Municipijs, conceſſo, ut Tuſculanis in Popillia Tribu; Arpinatibus, in Cornelia; Formianis, & Fundanis, in Aemilia: Ager tamen ipſe, poſt expletas v. & xxx. Tribus auctus numquam eſt; ſed ijsdem, quibus olim fuerat, finibus manſit. non enim aut Arpinum, aut Tuſculum, in Agro Romano dicebantur eſſe; ſed ſuum agrum, ſuosq. terminos, habebant; cum tamen eſſent in ditione Populi Romani. Atque hoc in loco mihi uenit in mentem ita cogitare. Homo Arpinas in agro Romano ius non habet: iccirco ne Tribu Cornelia, quae Ruſtica eſt, extrudatur, & in aliquam Vrbanam adſcribatur? quando quidem Ruſticas Tribus eorum fuiſſe, qui rura haberent, ſupra dictum eſt. Diſtinguo: ut dubitantibus hic omnino ſcrupulus eximatur: & aliam rationem fuiſſe dico eorum, qui domicilium Romae haberent; aliam eorum, qui e Municipijs ad Comitia uenirent.

Qui Romae domicilium habebant, in his, utrum rura possiderent, necne, spectabatur: & in Rustica Tribu, qui rus haberet; qui non haberet, in Vrbana censebatur. hi & Ciues Romani erant, & uere dicebantur. nam, qui Romae domicilium habebat, hic non modo suffragium ferebat, uerum etiam & in Tribu censebatur, & Romanis legibus uiuebat. Municipiorum dissimilis erat caussa. Ferebant enim suffragia, in Tribu tamen non censebantur; neque Romanis legibus, sed suis, utebantur. Itaque, siue aliquis e Municipio rus in agro Romano haberet, siue non haberet; is, si Romae non habitaret, & in suo Municipio patriis legibus uiueret, in ea Tribu suffragium ferebat, in qua totum Municipium a principio Populi iussu suffragij lationem habuerat. Eademq. fuit Coloniarum cōdicio. nam, cum extra Romanum Agrum rura possiderent; tamen, siquis ex aliqua Colonia Romam ueniret, ferre suffragium poterat in ea Tribu, in qua & ipse, antequam in Coloniam emitteretur, & maiores sui, suffragium tulerant. Nam, si Municipibus hoc licuit, hoc inquam, ut in Rustica Tribu suffragium ferrent, etiam si nullam agri Romani partem tenerent: licuisse autem, Tusculanorum, Arpinatum, Formianorum, et Fundanorum, exemplo iam ostendimus: cur non Colonis idem liceat? cum praesertim eo melior Colonorum esse debeat condicio, quam Municipum: quia Municipes, cum suffragij iure fruātur, Romanis tamen legibus nō utuntur: Coloni autem, cū & ipsi suffragij ius habeant, in eo tamen Municipibus nobiliores uidentur, quia Romanis legibus uiuunt: sicuti & Colonis in eo Ciues Romani praestant, quia censentur in sua quisque Tribu. Vnam enim quasi partem Vrbis Romae Municipes habent, quia suffragiū ferunt; duas Coloni, quia & suffragium ferunt, & Romanis legibus utuntur; tres Ciues, quia non modo suffragium ferunt, Romanasq. leges seruant, in quo Municipibus superiores, Colonis pares, sunt; uerum etiam in Tribubus censentur. non enim, ut quicumque censentur, is & suffragium fert; sic, quicumque suffragium fert, is eadem ratione censetur. Censentur, & suffragium ferunt omnes, qui Romae domicilium habent; suffragium ferunt, nec tamen censentur, Municipes; nisi si domicilium in Vrbe habeant, ut Cato ille Maior, & Cicero noster: quorum alter, cum natus esset Tusculi, alter Arpini; quia tamen habitabant Romae, in ea ipsa Tribu, ut opinor, censebantur, in qua Municipes eorum, Tusculani, & Arpinates suffragium ferebant; hoc est, Cato, in Popillia, Cicero, in Cornelia. illam enim Tusculanorum fuisse Tribum, didicimus a Valerio Maximo; hanc Arpinatum, a Liuio. Neque uero, Ciuem esse, & ius Ciuitatis habere, idem est. Nam Municipes ius Ciuitatis habent, Ciues tamen uere non sunt: cum omnes Ciues,

ut

ut dixi, & suffragij lationem habeant; & ea, quae Romae legibus sancita sunt, obseruent; & in Tribu censeantur. Municipes autẽ suffragij quidem ferendi ius habeant, uerumtamen neque censeantur, neque Romanis legibus pareant. quamquam ne hoc ipsum quidem, ut suffragium ferrent, commune omnium Municipiorum fuit. quibusdam enim Municipijs ius Ciuitatis sine suffragio fuisse, legimus, ut Caeritibus pro sacris bello Gallico receptis, custoditisque. & Formianos, Fundanos, Arpinates, scribit Liuius primo Ciuitatem habuisse sine suffragio; deinde M. Valerium Tapponem, Tribunum plebis, rogationem promulgasse, & pertulisse, ut ijs suffragij latio esset; suffragiumq. postea tulisse Formianos, & Fundanos, in Aemiliam Tribum; Arpinates, in Corneliã? Colonijs uero numquam ferendi suffragij ius non fuit. non enim extrinsecus in Ciuitatem ueniebant, ut Municipia; sed e Ciuitate ipsa quasi propagatae, iura, institutaq. Populi Rom. omnia seruabant: cum Municipia honorum quidem, & munerum, cum Populo Mom. partem capere possent; in terea tamen suo iure, suisq. legibus, uterentur: quare, nõ, quicumque ius habuit Ciuitatis, pari condicione cum ijs fuisse, qui Ciues Romani erant, existimandus. praestant igitur Municipibus Coloni, Colonis Ciues, Ciuibus ipsis Ciues, hoc est, ijs, qui Vrbanam Tribum habebant, ij, qui in Rustica censebantur. Ecce alia de Tribubus dubitatio. Ciuis ingenuus, quia rus non habet, in Vrbana Tribu censetur. mutat fortunam: ditescit, uel mercatura, uel bello, uel etiam, quia non a rebus humanis excluditur casus, inuento thesauro. quid hoc homine faciemus? in uetere Tribu, hoc est in Vrbana, an, quia rus habere coepit, in Rustica, censebitur? in Rustica, ut opinor. nam, si, ut in Vrbana cenferetur, quod ignominiosum fuit, caussam habuit egestatem: cur, sublata caussa, permanet ignominia? suadet ratio, ut, hunc mutasse Tribum, & ex Vrbana in Rusticam transisse, existimemus. at, in quam Rusticam? uel in eam, in qua Maiores illius censi fuerant, si modo rus umquam habuerant; uel in eam, cuius in agro rus emisset; uel ubi Censori, qui censum haberet, uideretur. de Ciuibus ingenuis ita sentio. de Libertinis, ut iam dixi, aliter existimo, nam, donec essent Libertini, hoc est donec Patrem, Auumq. Liberos citare non possent, siue aliquam Agri Romani partem haberent, siue nullam, in Vrbana Tribu censebantur. cum uero Libertini esse desierant: tum, si rus haberent, non dubito, quin eorum census esset in ea Tribu, in qua patroni eorum censi fuerant; si non haberent, in Vrbana, sicut antea: ut in ea, non tamquam Libertini, sed tamquam inopes ingenui, permanerent. quod si maiores eorum non a uiro, sed a femina, libertatem acceperant; quod saepe contigit; cum feminae Tribum non haberent; uerisimile mihi fit,

eos pari cum ingenuis Ciuibus condicione fuiſſe, hoc eſt, Tribum habuiſſe Ruſticam, uel ratione loci, ubi emiſſent; uel arbitratu Cenſoris eius, cui, Ciuitatem ut cenſeret, ſorte contigiſſet. Ex his xxxv. Tribubus aliquam, quicumque Ciuis Romanus erat, cuiuſcumque eſſet ordinis, obtinebat, in eaq. quincto quoque anno a Cenſore cēſebatur: niſi ſiquis ita turpiter uixiſſet, ut nota dignus uideretur: hunc enim, ſi Senator erat, e Senatu Cenſor eijciebat; ſi Eques, equo publico priuabat; ſi plebeius, uel Tribu mouebat, hoc eſt, e Ruſtica nobili in aliam Ruſticam, minus nobilem, aut e Ruſtica in Vrbanam, referebat; quod erat ignominiae: uel aerarium faciebat; hoc eſt omnium in Rep. munerum, atque honorum, expertem iubebat eſſe; cum hoc tantum ei relinqueret, ut aes pro ſuo capite tributi nomine conferret. habebant igitur, qui aerarij fiebant, id, quod erat odioſum, & graue, ut tributu m, aeque, atque alij Ciues, penderent: quod autem iucundum, & honorificum, ut honores eos, quorum Ciues reliqui participes erant, capere poſſent, eo carebant. quo in ſtatu quia Caerites a principio fuerant; quibus Ciuitatem ſine ſuffragio datam eſſe, paullo ante diximus: propterea, qui aerarij fiebant, in Caeritum tabulas referebantur. Animaduerti etiam, non una illa Senatores ignominia notatos, ut Senatu eijcerentur, ſed interdum, ſi ſimul equeſtri loco eſſent, equo publico priuatos, atque etiam aerarios eſſe factos. Quo de genere exemplum habemus apud Liuium. nam lib. IV. ita ſcriptum reliquit: Mamercum Aemilium, quod in Dictatura Cenſurae tempus, lege lata, minuiſſet, a Cenſoribus, Furio, & Geganio, Tribu motum, octiplicatoq. cenſu aerarium eſſe factum: lib. autem xxix. Salinatorem, & Neronem Cenſores alterum alteri publicum equum ademiſſe, uiciſſimq. ſe aerarios feciſſe; ſubſcripta de more cauſſa, cur id uterque cenſeret. Nec dubium eſt, & Mamercum, &, quos nominaui, Cenſores ordinis ſenatorij fuiſſe. Mutandae uero Tribus duae cauſſae erant; altera, cum ignominia; altera, cum honore: cum ignominia, ut, in ijs, quos, ut dixi, ob uitae flagitia Cenſores notabant; cum honore, ut, ſiquis alterum certis quibuſdam criminibus accuſaſſet, & condemnaſſet. Tribum enim damnati, ſi ea nobilior eſſet, quam ſua, conſequebatur accuſator. Neque uero unum hoc optabile erat, ex Vrbana Tribu in Ruſticam tranſire; quia Ruſticae Vrbanis honore praeſtarent; ſed illud etiam, Ruſticam cum Ruſtica permutare; quod inter has ipſas in nobilitate diſſimile quiddam eſſe uidebatur; credo, propter eorum, qui ſuffragia ferrent, uel frequentiam, uel dignitatem. Cuius rei coniecturam facio, e Ciceronis uerbis, in Oratione pro Balbo. Ait enim, Balbo, quod in Cruſtuminam Tribum perueniſſet, obiectum eſſe: idq. illi praemium lege de ambitu datum eſſe,

defendit.

defendit. Ex quo, damnatum esse aliquem crimine ambitus, accusante Cornelio, satis plane significat. necesse igitur est, ut, si Crustuminam in Tribum legis beneficio peruenit Balbus, antea uidelicet in aliqua Tribu, uel Vrbana, uel Rustica, fuerit. In Vrbana esse non potuit: quia nemo, nisi, qui aut Libertinus erat, aut rus non habebat, in Vrbana Tribu censebatur. Quo in genere, certe non est, ut Balbum numeremus: qui neque Libertinus fuit; quem, antea quam Ciuitate Romana donaretur, Ciuem Gaditanum fuisse, constat: & ab egestate tantum absfuit, ut etiam diuitijs, usque ad inuidiam, abundauerit. Fuit igitur in Tribu Rustica. e qua cum in aliam Rusticam transierit: (erat enim Rustica Crustumina) sequitur, ut ea, quam omisit, Crustuminae, quam appetijt, de dignitate concesserit. Mutabant igitur Tribum & uolentes, & inuiti: uolentes, qui legis praemio ex aliqua accusatione nobilem consequebantur; inuiti, qui, ob aliquod insigne uitium, Censoria poena in ignobilem trudebantur. qui uero antea in Tribu aliqua Vrbana suffragium tulerant, hos, cum a Censore notarentur, aerarios pnto omnes esse factos. cum enim ad ignobiliores Tribus descendere non possent; restabat, ut eam ipsam, quam habebant, amitterent, nullamq. in ulla Tribu ferendi suffragij facultatem haberent. qua condicione qui erant, Aerarij dicebantur. Quod si quis putat, Aerarium fieri, & Tribu moueri, idem esse: quosdam enim ita sentire, in sermone sensi: hic, non dubito, quin opinione fallatur. Primum, locum habeo Ciceronis, meae sententiae quasi subscribentem, in Oratione pro Cluentio, his uerbis: Ipsi inter se Censores sua iudicia tanti esse arbitrantur, ut alter alterius iudicium non modo reprehendat, sed etiam rescindat; ut alter de Senatu mouere uelit, alter retineat, & ordine amplissimo dignissimum iudicet; ut alter in aerarios referri, aut Tribu moueri, iubeat, alter uetet. Manifeste ab Aerarijs Tribu motos distinxit. Deinde, Moueri Tribu, idem esse, quod Mutare Tribum, Liuius lib. XLV. declarat. Ait enim sic: Negabat Claudius, suffragij lationem, iniussu Populi, Censorem cuiquam homini, ne dum ordini uniuerso, adimere posse. Neque enim, si Tribu mouere posset, quod sit nihil aliud, quam mutare iubere Tribum, ideo omnibus V. & XXX. Tribubus emouere posse, idest Ciuitatem, libertatemque, eripere; non, ubi censeatur, finire, sed censu excludere. Poterant igitur ij, qui neque Senatores, neque Equites, essent, Tribu moueri, nec tamen in Aerarios referri. poterant rursus in Aerarios referri, tum scilicet, cum uel in Vrbana Tribu suffragium ferre soliti essent, unde ad ignobiliorem Tribum transitus nō dabatur; uel a superiore uita inuidiosi, ac turpes, usque adeo essent, ut non a Tribu in Tribum transferendi, sed omni plane Tri

bu excludendi, uiderentur. Patere iam existimo, & quibus temporibus constitutae Tribus sint, & quo numero, & quibus nominibus, & quibus in locis. Quiddam etiam, ad earum distinctionem, de nobilitate diximus: eandemq. non fuisse dignitatem non modo omnium, sed nec Rusticarum ipsarum inter ipsas, demonstrauimus. Vnum illud addam, pari condicione aliquando Rusticas, & Vrbanas, fuisse, tum scilicet, cum Libertini homines, quos Seruius Rex, serua natus, publicae rei participes esse uoluerat, & in quattuor Vrbanas Tribus digesserat, multis post annis contra uetus institutum a Censore Ap. Claudio Caeco Rusticis omnibus Tribubus admissi sunt. Quo factum est, ut in duas partes Ciuitas discesserit: cum aliud integer Populus, fautor, & cultor bonorum, (recitabo enim ipsa Liuij uerba) aliud forensis factio teneret: donec Q. Fabius Rullianus, & P. Decius Censores facti sunt: & Fabius simul concordiae caussa, simul ne humillimorum in manu Comitia essent, omnem forensem turbam, hoc est, Libertos, & Libertinos, excretam in quattuor Vrbanas Tribus coniecit: adeoq. eam rem acceptam gratis animis ferunt, ut Maximi cognomen, quod tot uictorijs non pepererat, hac ordinum temperatione pareret. Aliquot deinde post annis, cum Rusticas Tribus rursus occupassent, a Ti. Sempronio Gracco Censore, Tiberij, Caijque, Patre, in quattuor Vrbanas esse redactos, legimus in Plinio Nouocomensi. Quod & Cicero lib. I. de Oratore narrat. Tiberius, inquit, Sempronius, homo prudens, & grauis, haud quaquam eloquens, & saepe alias, & maxime Censor, saluti Reipublicae fuit. atque is non accurata quadam orationis copia, sed nutu, atque uerbo, Libertinos in Vrbanas Tribus transtulit. quod nisi fecisset, Remp. quam nunc uix tenemus, iamdiu nullam haberemus. Ipsius autem Ciceronis aetate eandem ordinum, & Comitiorum, permistionem a duobus Tribunis pl. esse tentatam, primum a P. Sulpicio, deinde a Cn. Manilio, tradit Pedianus in Cornelianae, & Milonianae, commentarijs. Idemq. mox a P. Clodio cogitatum, significant illa uerba in oratione pro Milone: Incidebantur iam domi leges, quae nos nostris seruis addicerent. Quem locum sic interpretatur Pedianus: Fuit inter leges P. Clodij, quas ferre proposuerat, ea quoque, ut Libertini, qui non plus, quam in Vrbanis Tribubus, suffragium ferebant, possent in Rusticis quoque, quae propriae ingenuorum sunt, ferre. Hactenus de Tribubus.

De Curijs.

DE Curijs autem minus multa. Iam enim, ex Romuli diuisione xxx. fuisse, diximus: cum ille Populum uniuersum in tres Tribus, & singulas Tribus in denas Curias, distribuit. neque postea pro numero Tribuum, quae xxxv. factae sunt, multiplicatas inuenio. Atque etiam, ut in uetere numero permansisse, hoc est numquam plus, quam xxx, fuisse, existimem, adducor his Ciceronis uerbis, quae sunt Oratione II. in Rullum. Sunt igitur Decem uiri neque ueris Comitijs, hoc est Populi suffragijs, neque illis ad speciem, atque usurpationẽ uetustatis per xxx. Lictores auspiciorum caussa adumbratis constituti: Nam x x x. Lictores intelligit, qui Comitijs Curiatis, ut Curias xxx. referrent, apparebant. Quo de numero & in Oratione pro domo sua aperte scriptum legimus. Quare, cum de xxx. Curijs constet; locum Sex. Pompeij, ubi de Curijs xxx v. scribit, de quo supra locuti sumus, mendosum esse, necesse erit: non quod ipsum Pompeium errasse dicam: quem etiam in aliorum erratis animaduertendis diligentem uideo fuisse: sed fuit, ut indicat Epistola quaedam, Paullus nescio quis, qui illius scripta mutilauit: qui quam male & de ipso Pompeio, & de nobis, meritus sit, significauit Pater meus in Epistola illa, quae ante Pompeij libros impressa legitur: in qua uir probus, & religiosus, abstinere minime potuit, quin ipsum in mutilatorem, & huiusmodi homines, antiquitatis inimicos, grauissima, & tamen iustissima, maledicta conijceret. Curias duorum generum ponit M. Varro. nam, & ubi curarent Sacerdotes res diuinas, Curiae ueteres dicebantur; & ubi Senatus humanas, ut, Curia Hostilia; quam primus aedificauit Hostilius Rex sub Veteribus. nobis autem, nõ de his, in quibus Senatus habebatur, sermo est, sed de illis, quae Sacrarum rerum caussa sunt institutae, ut in sua quisque Curia sacra publica faceret, feriasq. obseruaret: quas in Palatino Colle fuisse, Tacitus significat. Vnde nomen acceperint, non satis mihi constat: & inter scriptores controuersia est; cum Liuius, & Festus, a nominibus Sabinarum mulierum, quibus deprecantibus, inter Sabinos, & Romanos, ictum foedus est, appellatas dicant; Plutarchus autem hanc opinionem, ut inanem, & falsam, reijciat.

De Centurijs.

CENTVRIAE ſuperſunt. Quarum duplex eſt conſideratio. nam & Centuriae tres Equitum ab initio fuere, quas Romulus inſtituit, Priſcus Tarquinius geminauit, trium tamen uetere numero ſeruato: & Centuriae CXXCIII; quas deinde Ser. Tullius, inducto cēſu, fecit. De utriſque igitur ſeparatim agemus. Tres Centurias Equitum, militiae cauſſa, Romulus fecit; ut pedeſtrem exercitum equeſti robore firmaret: has, de nominibus Tribuum, Ramnenſes, Titienſes, Luceres, uocauit. Nec dubito, quin ab initio ſingulis in Centurijs centeni tantum equites fuerint: ut ipſum Centuriae nomen ſignificat. ſed, aucto Ciuium numero, auctus ſimul eſt eorum numerus, qui equo militarent: quos in Centurias receptos eſſe, ne cum peditibus equites admiſcerentur, certum eſt. inde factum, ut trium dumtaxat Centuriarum numerus maneret. cum tamen equites, ut in Dionyſio legimus, quo tempore Romulus e uita exceſſit, haud fere pauciores, quam mille, fuerint: qui, cum Vrbs condita eſt, nec trecenti fuerant. Id probatur & Liuij teſtimonio: qui, Tarquinij Priſci aetate, tres dumtaxat Centurias nominat, eas ſcilicet, quas Romulus inſtituit; & tamen in ijs Centurijs mille equitum ſignificat. Cuius uerba, quia non ſatis apertam ſententiam habent, explanare, non alienum eſt. Sunt autem haec lib. I. Neque tum Tarquinius de equitum Centurijs quidquam mutauit: numero tantum alterum adiecit; ut mille & trecenti equites in tribus Centurijs eſſent. Nihil mutauit, inquit. quia, cum ad eas, quas Romulus ſcripſerat, alias addere Centurias conſtituiſſet, easq. ſuo inſignes nomine relinquere, ut ipſe Liuius paullo ante poſuit: miraculo cotis, ab Attio Augure diſciſſae, commotus, neque numerum Centuriarum auxit, cum tamen equites adderet, neque nomina mutauit: ſed omnium equitum tres dumtaxat Centurias, easq. iiſdem, quibus antea, nominibus eſſe uoluit: ut Ramnenſes, Titienſes, Luceres, perpetuo uocarentur. Cum uero dixit Liuius, Numero tantum alterum adiecit, quid ſignificat? nō ad tres Romuli Centurias tres item a Tarquinio eſſe adiectas, ſed ad trecentos trium ueterum Centuriarum equites totidem eſſe additos. reſpexit enim non ad Centuriarum, ſed ad equitum, numerum: quod indicant proxima illa uerba: Vt mille & trecenti equites in tribus Centurijs eſſent. At, ſi ad trecentos trium ueterum Centuriarum equites item trecentos addidit Tarquinius: cur non dixit Liuius, Vt ſexcenti equites in tribus Centurijs

turijs essent? quo modo, cum ad trecentos trecenti addantur, fiunt mille trecenti? quia numerum quidem equitum duplicauit Tarquinius, cum respiceret non ad omnes equites, qui tum in Centurijs militabant, qui mille erant, sed ad trecentos illos, quos primum in tres Centurias Romulus scripsit: uerum, cum in tribus ueteribus Centurijs auctus iam ita numerus equitum esset, ut omnino mille essent, trecentis a Tarquinio adiectis facti sunt mille trecenti: cum tamen Centuriae non plures, quam tres, fuerint, quas aetate sua Liuius sex appellatas esse, significat, his uerbis: Quas nunc, quia geminatae sunt, sex uocant Centurias. Quod ego ita interpretor: non, cum Liuius Romanam historiam scripsit, habitam esse rationem ullam ueterum Romuli, aut Tarquinij, Centuriarum: tunc enim equites multis partibus plures ad bellum exibant. & post Tarquiniũ Seruius Rex, Populo in classes descripto, uniuersam ueteris militiae rationem mutauit. Vt absurdum sit, credere, sex Centurias, seruato Romuli, & Tarquinij, instituto, tot saeculis interiectis ad bellum exisse. Dixit igitur potius ad hanc sententiam, Sex uocant Centurias; cum earum mentio fit; cum de ijs inter homines sermo incidit. &, quia, Tribubus a Tarquinio geminatis, ut supra ostendimus; primi, secundiq. Ramnenses, Titienses, Luceres, dicebantur: licet opinari, & Centurias Liuij aetate, cum sex uocarentur, primos, secundosq. Ramnenses, Titienses, Luceres, esse nominatas: quandoquidẽ Romuli Centuriis eadem, quae Tribubus, nomina fuisse, ex Liuio patet. nam Dionysius non modo harum Centuriarum, sed nec Tribuum, nomina non ponit: quin de ipsis Centurijs nullam omnino mentionem facit: tantum ait, trecentos a Romulo, ad custodiam corporis, robustissimos iuuenes, esse delectos, qui pedestrem, equestremque, militiam, ubi res ferret, pariter exercerent. Sed ego ab his diuersas fuisse Centurias puto: quod ex Liuio quoque satis patet: qui separatim de tribus Centurijs, & de trecentis satellitibus, meminit, quos non in bello solum, sed etiam in pace, Romulus habuit. Praeterea, non ijsdem temporibus & trecenti illi custodes lecti sunt, & Centuriae institutae. Nam in ipso Dionysio uideo, ante raptum Sabinorum, trecentos, ad custodiam corporis, a Romulo esse delectos; at in Liuio, tres equitum Centurias tum esse factas, animaduerto, cum, Sabinis, & Romanis, iam conciliatis, Regnoq. consociato, ex duabus Ciuitatibus una facta esset. quam ob caussam & uni Centuriae a Tito Tatio, Sabinorum Rege, nomen Titiensi est inditum. Sequuntur Seruij Regis Centuriae, tum Comitiorum, tum militiae, caussa, ex equitibus, peditibusque, constitutae: quarum numerus ex Dionysio facile colligitur. Nam, cum Ser. Tullius, Rex, uniuersum Populum in sex Classes distribuisset; in prima Classe Cen

turias

turias IIC, quae ſuffragium ferrent, delegit, peditum XXC, equitum XIIX. quorum res cenſa C. minis, aut ſupra, erat: In ſecunda XXII, quorum cenſus erat LXXV, minis, & ſupra: In tertia, XX, cenſu non minus L. minarum: In quarta, XXII, cenſu XXV. minarum, & ſupra: In quincta, XXX, cenſu intra XXV. minas ad XII, & ſemis: In ſexta, unam tantum, hominum minimo cenſu, ideſt, minarum infra XII, & ſemis: qui uacationem habebant militiae, erantq. omnium tributorum immunes, ideoq. in Comitijs minime omnium honorati. Atque hic uniuerſus eſt numerus CXCIII. cum Liuius una Centuria minorem numerum faciat. Sed Dionysij ſumma probabilior eſt. Nam, ſi, ut in Liuio ſcriptum eſt, pari numero Centuriae ad Comitia conueniſſent: euenire poterat, ut aequalitate ſuffragiorum nihil omnino tranſigeretur, cum Centurijs IVC. probantibus totidem improbantes Centuriae reſiſterent. & ideo, totum numerum Centuriarum CXCIII. fuiſſe, credibile eſt; ut omnino maior numerus ex altera parte, cum quid ſtatueretur, eſſet. raro autem in Comitijs, ad ſextam Claſſem, ideſt ultimam, in qua erat una Centuria, deuentum eſt: cum raro contingere ſoleret, ut ex utraque parte ſuffragiorum contra pugnantium numerus eſſet XCVI. Quod ſi quando acciderat; tum unum extremum ſuffragium ſextae Claſſis, in alterutram partem inclinans, uictoriam dabat. Differt etiam in hoc a Liuio Dionyſius: quod etſi parui refert, notandum tamen duximus. nam Dionyſius duas fabrum centurias, & opificum, quas Liuius in prima Claſſe numerat, quartae Claſſi adſcribit. itemq. Tibicinum, Cornicinum, Accenſorum, duas Centurias Dionyſius quartae Claſſi, Liuius quinctae attribuit: & eas idem Liuius tres, Dionyſius duas, facit. Illud addo: Centurias non ita accipiendas, ut ex centenis Ciuibus unaquaeque conſtaret. Nam, cum omnes Centuriae ſint CXCIII; ſi ad ipſas Centurias ſpectaremus, totus uniuerſorum Ciuium numerus eſſet XIX. & CCC. quod falſum eſſe, inde conſtat, quia Liuius lib. I. cenſa fuiſſe ait a Ser. Tullio Liuium capita XXC. Quam ſummam, ut idem ſcribit, aliquot Hiſtorici tradidere fuiſſe eorum tantum, qui arma ferre poſſent. Hic obijcitur: ſi prima Claſſis, exempli cauſſa, Centurias habet IIC: & tamen Ciues in ea cenſentur plures, quã ex his Centurijs confici uidentur: qua ratione in IIC. centurias diſtribuentur? Reſpondendum: quamlibet magnum Ciuium numerum ad Centuriarum numerum eſſe redigendum, ut, etiam ſi in prima Claſſe fuerint, puta XX millia hominum, non tamen CC. Centuriae pro ratione hominum fuerint, ſed tantum IIC. ut, ſiue pauciores, ſiue plures, quam centum, in ſingulis Centurijs ad Comitia coirent, integra tamen, & una, utro libet numero, haberetur Centuria. Rurſus, ſi in una Centuria quin

genti

genti Ciues ad Comitia coirent; in alia autem, quinquaginta: aeque tamen in suffragio ualere ea, quae est infrequentior, atque ea, quae plenior: & utriusque uis eadem est. Quid autem caussae fuerit, ut in una Centuria plures, in alia pauciores, fuerint, ex ueterum libris cognoscere non licet. Sed ego, quod excogitare per me potui, id, quale quale est, libere exponam. Cum Centuriae primae Classis ex ijs hominibus constarent, quorum census esset centum millibus assium, eo ue amplius: non omnium idem erat census in eadem classe: &, cum censu differrent, Centurijs quoque distinguebantur: ut, qui centum millibus assium censerentur, in una Centuria suffragium ferrent; qui centum decem, in alia; qui centum uiginti, item in alia. inde fiebat, ut non eodem numero Centuriae omnes essent. Est autem uerisimile, eo fuisse infrequentiores Centurias, quo ditiores in ijs suffragium ferrent; eo pleniores, quo tenuiores. nam in Ciuitate, quo minor est census, eo maior Ciuium numerus est; quo maior, eo minor. Praeerat autem singulis Centurijs, Ciuis unus, dignitate praestans: qui, ne quid per fraudem committeretur, curaret; cumq. ab ipsa Centuria uiritim suffragia lata essent, suffragiorum numerum in utramque partem dignosceret, quod Diribere uocabant; & ex maiore numero uoluntatem Centuriae pronunciaret. Exemplum habemus in II. de Oratore, cum M. Scipio Maluginensis e Centuria sua Consulem L. Manlium renunciauit. Et, quemadmodum is, qui Centuriae praeerat, ex maiore suffragiorum numero sententiam Centuriae significabat: sic is, qui Comitijs praeerat, ex maiore numero iudicium populi pronunciabat. hunc autem Comitiorum ordinem ideo Seruius Rex instituit, ut eam potestatem, quã in Comitijs pauperes habebant, ad diuites transferret. ante enim in pauperum manu Comitia erant: ipsi magistratus dabant, leges sciscebant, bella decernebant: non quod diuites Comitijs excluderentur: sed quod pauperes numero praestarent; cum e Romuli, aliorumq. Regum, instituto, suffragia uiritim Populus ferret uniuersus: quod Seruius Rex non sustulit: sed, callido consilio, effecit, ut neque suffragio exclusus aliquis uideretur, neque suffragium tamen, nisi rarissime, omnes ferrent. Nam, cum uniuersa Ciuium multitudo in sex Classes distributa sit, pro suo quisque censu; Classes uero in certum Centuriarum numerum; cumque, quod a pluribus Centurijs iuberetur, id ratum esset: plerumque usu ueniebat, ut non ad sextam Classem deueniretur, sed priores Classes ad rem conficiendam satis essent: cum in una prima Classe ita multae Centuriae essent, ut, si in suffragio ferendo consentirent, ad inferiores Classes descendere necesse non esset. Diuites igitur auxit potestate rerum maximarum: quos Comitiorum dominos constituit, si Centuriarum numerum

ſpectemus, quae plures erant non modo in quinque primis, quam in una reliqua, in qua plebs egena cenſebatur, ſed etiam in una prima, quam in quinque reliquis omnibus. Pauperes autem, ideſt ſextam Claſſem, ne ſuffragiorum amiſſionem acerbius ferrent, militiae, tributorumque, uacatione leniuit. Sed eſt inter ueteres de cenſu primae Claſſis controuerſia. Nam Dionyſius fuiſſe tradit, centum minis; Liuius, centum millibus aſſium; Plinius, centum & decem millibus aſſium; Pedianus, centum millibus ſeſtertium. Centum minae, ad noſtratis pecuniae rationem redactae, ſcutati ſunt aurei mille, & quinquaginta; centum millia aſſium uncialium, (unciales enim Liuij aetate fuerunt; cum, qui primi a Ser. Tullio Rege percuſſi ſunt, librales fuiſſent; deinde, primo Punico bello, ſextantarij) ſcutati aurei ſeptingenti quinquaginta; centum & decem millia aſſium, ſcutati octingenti uiginti quinque; centum millia ſeſtertium, ſcutatorum tria millia. In hac ſententiarum uarietate, etiam ſi mihi de ueritate non ſatis liquet, quiddam tamen afferam de meo ſenſu, non ut affirmem, ſed ut aliorum opiniones eliciam. quod enim ego explicare unus minime poſſum; in eo ſi uerſentur multi, facilius expediri poſſe, certum eſt. Ser. Tullius, ut e cenſu uniuerſam Ciuitatem in ſex Claſſes diſtribueret, cuiuſque Ciuis rem aſſibus aeſtimauit, quod is nummus perfectam ponderis rationem haberet. libralis enim erat: ut ex Varrone, & Plinio cognouimus. Et, quemadmodum bona Ciuium nummo perfecti ponderis aeſtimauit, ideſt aſſe: ſic eam aeſtimationem perfecto nummorum numero definiuit, hoc eſt centum millibus aſſium. ut, ſi quis hoc tempore aliquam Ciuitatem in partes diſtribueret, & Ciues cenſu diſtingueret, Seruij Regis exemplo: nimirum & cuiusque bona ſcutatis aureis aeſtimaret; & cenſum illius partis, in qua ditiores futuri eſſent, ad abſolutam numeri rationem redigeret, puta ad mille ſcutatorum: aut, ſi maximum cenſum infra mille uellet deſcendere, certe centenarium, ut ita dicam, numerum ſequeretur, ut in maximum cenſum eos potius referret, quorum res quingentis (exempli gratia ita pono) cenſeretur, quam eos, quorum bona non plane centenario ſcutatorum numero, ſed minore aeſtimarentur, puta quadringentis quadraginta, aut quinquaginta. Cum igitur ueriſimile ſit, maximum cenſum abſoluto aſſium numero fuiſſe, ut in prima claſſe cenſerentur ij, quorum res non minoris eſſet, quam abſolutus ille numerus definiret: utrum a uero aberraſſe credibilius eſt, Dionyſium, an Liuium? Ego Dionyſium puto. Nam Liuio nullam uideo fuiſſe cauſſam, cur in maximo cenſu explicando non plane id ipſum expreſſerit, quod a Seruio inſtitutum in antiquis annalibus legebat. Aſſibus, ut dixi, Seruius bona Ciuium aeſtimauerat: & Aſſium mentio-

nem

nem faciebant ij, qui ante Liuium ſcripſerant: itaque nihil immutare Liuio neceſſe fuit, cum eodem uocabulo, & eodem numero, ad maximi cenſus ſignificationem, uti poſſet. tantidem enim aetate Liuij fuit aſſis, quanti Ser. Tullio regnante; tametſi pondere non idem, ut ex Plinio cognoſcitur. Ergo, ut in antiquis monumentis traditum Liuius uidebat, ita in ſuas hiſtorias tranſtulit, aſſeſque, & centum millia, ueterum fidem ſecutus, nominauit. Dionyſius autem qui Graece ſcriberet, non Romani nummi uocabulo, ſed minis, Graeca conſuetudine, maximum cenſum explicauit. Satis de Curijs, Centurijs, & Tribubus.

De Comitijs.

NVNC aggrediemur ad ipſa Comitia: &, ut eum, quem inſtituimus, ordinem ſeruemus, a Curiatis primum ordiemur. Sed, quoniam M. Varro, ille Romanorum omnium doctiſſimus, in libris ſuis de rebus humanis; & item in ijs, quos de rebus diuinis conſcripſit, hunc ordinem inſtituit, ut ſex primis libris, de hominibus ageret; ſecundis ſex, de locis; ſex tertijs, de temporibus; ſex, quartis, iiſdemq. poſtremis, de rebus; unum ſingularem, qui communiter de omnibus narraret, ante omnes locaret: hunc ordinem ipſi quoque in hoc de Comitijs libro ſtatuimus imitari. Itaque primum generalia quaedam de Comitijs praeponemus; deinde quattuor illa capita, de hominibus, de locis, de temporibus, de rebus, in ſingulis Comitiorum generibus accurate perſequemur: ut, a quibus habita ſint Comitia, quibus locis, quibus temporibus, quibus de cauſſis, intelligatur. Sed, ut a generibus ordiamur, ſicuti & Varronem feciſſe diximus: ſi & a quibus habita ſunt Comitia, & ubi, & quando, & cur, conſiderabimus, in magna differentia communia tamen omnium Comitiorum multa reperiemus.

Comitia a quibus habita.

PRIMVM, numquam niſi a magiſtratu, habita ſunt, aut certe ab eo, qui honore ceteros Ciues anteiret, ut a Pontifice Maximo. deinde, ſi Magiſtratus crearentur, numquam, niſi in Campo Martio: tum, non niſi Comitialibus diebus: poſtremo, legum, & magiſtratuum cauſſa. Haec omnium Comitiorum communia fue-

runt. quae etiam singula perpendemus. Comitia dicebantur, cum uel ad creandum Magistratum, uel ad sciscendam legem, uel quouis alio nomine, modo plebs, modo populus, coibat. Plebis nomine non omnes omnino Ciues, sed omnes, exceptis Patricijs, intelliguntur. Populus uniuersam Ciuitatem significat. Siue igitur Plebs, siue Populus, in unum locum ad ferenda suffragia conuocaretur; Magistratus iussu, aut, si Magistratus nullus esset, Interregis, uel etiam, quod semel accidisse legimus, Pontificis Maximi edicto citabatur. etsi, quando hic ea, quae generaliter ad omnia Comitia pertinent, exponimus, Interregem, aut Pontificem, nominare, huius loci non est. neque enim omnibus Comitijs praefuisse Interregem, aut Pontificem, legimus, sed Centuriatis tantum, Interregem; Pontificem, Tributis, & Curiatis. Recte igitur inter generalia ponemus, habita esse a Magistratu Comitia: siquidem neque ab Interrege, aut a Pontifice, omnia habebantur: &, ut ab ijs aliqua haberentur, extraordinarium fuit. Vtrum autem ab uno Magistratu, an a pluribus simul, haberentur Comitia, si quaeratur; ab uno, dicam; de quo exempla in Liuio, atque in alijs, multa notaui; sed in Liuio duo satis perspicua, lib. III. alterum, de M. Duillio, Tribuno pl. alterum de Ap. Claudio, Decemuiro: quorum ille Tribunicijs Comitijs, hic Decemuiralibus praefuit. munere omnino fungebatur honorifico, siquis Comitijs praeerat: habebatq. & accipiendi, & reijciendi, petentium nomina potestatem: sed ipse se creare non poterat. quod ante Ap. Claudium Decemuirum nemo umquam praeter Tribunos pl. fecit: ut a Liuio traditum lib. III. legimus. Quod si etiam quaeretur, utrum is, qui Comitijs praeerat, sorte praeesset, an consensu sine sorte: modo, sorte, dicam, modo consensu: ut ab historia didici. De sorte exemplum habemus in Liuio lib. III. his uerbis: Sorte quadam utili ad tempus ut Comitijs praeesset potissimum, M. Duillio sorte euenit, uiro prudenti: Loquitur de Tribunicijs Comitijs, hoc est Tributis. At lib. XXXV. de Consularibus, &, ut opinor, Praetorijs, quae utraque Centuriata erant, ita scripsit: Eodem fere tempore duorum Consulum litterae allatae sunt, L. Cornelij, ad Mutinam de proelio cum Boijs facto; & Q. Minucij a Pisis: Comitia suae sortis esse: ceterum adeo suspensa omnia in Liguribus se habere, ut abscedi inde sine pernicie sociorum, & damno Reip. non posse: si ita uideretur Patribus, mitterent ad Collegam, ut is, qui profligatum bellum haberet, ad Comitia Romam rediret: si id facere grauaretur, quod non suae sortis id negotium esset, se quidem facturum, quod Senatus censuisset. Loquitur, ut puto, non tam de Consularibus, quam de Praetorijs, Comitijs: non modo, quia subiungit paullo post, Nunciarent Senatum, ni is ad Ma-

gistra-

giſtratus ſubrogandos Romam ueniret, potius quam Q. Minucius a bello integro auocaretur, Interregnum iniri paſſurum: (non enim dixiſſet, Ad Magiſtratus ſubrogandos, ſi de ſolis Conſulibus ſignificaret) & infra, poſt Conſularia Comitia, die proximo habita eſſe Praetoria, dixit: uerum etiam, quia libro XXXIX. cum de Praetore in locum C. Decimij mortui ſubrogando ageretur, ijs Comitijs L. Porcium Conſulem praeeſſe ſignificat: poſtremo, quia, Praetorem a Praetore creari non poſſe, lib. I. de Auſpicijs M. Meſſalla Augur aperte narrat. Redeo ad ſortem. Eſt aliud exemplum apud eundem Liuium lib. XXXIX. his uerbis: Iam Conſularium Comitiorum appetebat tempus. quibus quia M. Aemilius, cuius ſortis ea cura erat, occurrere non poterat, C. Flaminius Romam uenit. Nec deſunt eiuſdem alia de ſorte exempla. Nunc de conſenſu agamus. Lib. 3. ſic ait idem: Comitiorum illi habendorum, quando minimus natu ſit, conſenſu iniungunt. ars ea haec erat, ne ſemetipſe creare poſſet. quod praeter Tribunos pl. & id ipſum peſſimo exemplo, nemo umquam feciſſet. Loquimur de Decemuirum Comitijs, hoc eſt Centuriatis: quando ſummus Magiſtratus, atque etiam ſolus, & ſine prouocatione, erant Decemuiri. Libro etiam XXXV. curam Comitiorum conſenſu mandari ſolitam ſignificat. Ait enim ſic: Conſulibus ambobus Italia prouincia decreta eſt; ita, ut inter ſe compararent, ſortirentur ue, uter Comitijs eius anni praeeſſet. Vtitur enim Liuius uerbo Comparare, pro Paciſci. Vt lib. quoque XL. Inter ſe, inquit, Conſules compararunt, ut Cn. Baebius ad Comitia iret, quia M. Baebius, frater eius, conſulatum petebat. Et libro XLI. ſedato tandem Iſtrico tumultu, Senatusconſultum factum eſt, ut Conſules inter ſe compararent, uter eorum ad Comitia habenda Romam rediret. Et alibi. Haec de eo, quod primum propoſui, a quibus haberentur Comitia, ſatis ſint. Oſtendi enim, habita eſſe a Magiſtratu, ab uno, ſorte, conſenſu.

Comitia quibus locis habita ſint.

QVOD autem ſecundo loco poſui, omnia Comitia, ſi Magiſtratuum cauſſa haberentur, in Campo Martio eſſe habita: neceſſario diſtinxi: quia legum cauſſa non in Campo, ſed in Foro, Tributa habita eſſe conſtat: cum Centuriata, & legum, & Magiſtratuum, cauſſa in Campo ſemper habita ſint. Quare, quoniam id, quod o-

mnium Comitiorum generale ſit, quaerimus: omnia Comitia, quae Magiſtratuum cauſſa haberentur, in Campo Martio eſſe habita, recte diximus.

Comitia quibus temporibus habita ſint.

TERTIVS locus eſt de diebus Comitialibus. In eo non eſt neceſſaria diſtinctio. numquam enim, niſi Comitialibus diebus, agere cum Populo licebat. Comitiales autem non dico fuiſſe omnes dies, praeter Feſtos; ſed ita dico, diem nullum fuiſſe Comitialem, qui feſtus eſſet. Feſti uero erant ij, ut Macrobius docet, quibus inerant ſacrificia, epulae, ludi, feriae. Profeſti dicebantur omnes, praeter feſtos: qui diuidebantur in dies Faſtos, Comitiales, Comperendinos, Statos, Proeliares. quorum non eadem ratio fuit. Non enim, quicumque Faſti dies erant, aut Comperendini, aut Stati, aut Proeliares; ijdem erant Comitiales: ſed, qui Comitiales erant, eos aut Faſtos, aut Comperendinos, aut Statos, aut Proeliares eſſe, nihil uetabat. Et, quemadmodum non omnes Faſti, Comitiales erant; ſed omnes Comitiales, erant Faſti: quod ex Macrobij uerbis elici uidetur; qui ait, Faſtis diebus lege agere licuiſſe; Comitialibus, & lege agi, & cum Populo agi potuiſſe: ſic, non omnes Faſti erant Comperendini, aut Stati, aut Proeliares; ſed, ut ego iudico, omnes, aut Comperendini, aut Stati, aut Proeliares, ijdem erant Faſti. Hic in memoriam incurro cuiuſdam loci in oratione pro Sextio, quem, puto, minus emendatum eſſe. Nam, ubi ſcriptum eſt, latam eſſe legem, ut omnibus Feſtis diebus legem ferri liceret; non dubito, quin, Faſtis, pro Feſtis, reponendum ſit. nam, cum Faſti dies non Comitiales eſſent omnes, ſed aliquot dumtaxat: lege ſanxit P. Clodius, ut omnibus Faſtis diebus legem ferri liceret. Id & in Oratione de prouinciis conſ. Cicero declarat, his uerbis: Aut uobis ſtatuendum eſt, legẽ Aeliam manere, legem Fuſiam non eſſe abrogatam, non omnibus Faſtis legem ferri licere. &c. Feſti uero nulli Comitiales erãt. & omnes Feſtos lege Clodia factos eſſe Comitiales, abſurdum eſt credere. Sed, ut reliqua perſequamur, notat Gellius; & Macrobius, Gellium ſecutus; omnes dies, poſtridie Kalendas, Nonas, Idus, neque Proeliares, neque Puros, neque Comitiales, fuiſſe; &, ut nonnulli putarunt, IV. Kalendas, Nonas, Idus, Nundinas fuiſſe inter ferias, & ferijs haberi Comitia non licuiſſe, Macrobius narrat.

Quod

Quod autem Rutilium ſcripſiſſe idem Macrobius ait, Romanos inſtituiſſe Nundinas, ut octo quidem diebus in agris Ruſtici opus facerent, nono autem die intermiſſo rure, ad mercatum, legesq. accipiendas, Romam uenirent; quod ipſum & Dionyſius lib. XI. ſignificat: id falſum eſſe, ipſe Macrobius oſtendit, cum inter ferias, Caeſaris, & Labeonis auctoritate commotus, Nundinas numerauit. Nam, ſi Nundinae feriae fuerunt: leges ferri Nundinis non licuit: quia ferijs, ut in Augurum libris Varro tradidit, uiros uocare non oportuit; ſi uocauit, piaculum fuit. Ferias autem, Nundinas fuiſſe, praeterer Caeſarem, & Labeonem, etiam Feſtus Pompeius ſignificat, his uerbis: Ferias Antiqui Feſtas uocabant. & aliae erant, ſine die Feſto, ut Nundinae; aliae, cum Feſto, ut Saturnalia. qui uero Nundinis Ferias fuiſſe negarant, eam rationem ſecuti ſunt, quia Ferijs, ius dicere, Praetori non licebat; Nundinis autem, lege Hortenſia licebat. Sanxit enim lege Hortenſius, is opinor, qui & alias pro Plebe leges Dictator tulit, non ut Nundinae, Feriae ue, eſſent, ſed ut a ceteris Ferijs una re differrent, hac inquam, ut per eas ius diceretur; uti Ruſtici, qui nundinandi cauſſa in Vrbem ueniebant, lites componerent. Quod cum apud Granium Licinianum, tum apud Trebatium, ſcriptum eſſe, Macrobius ſignificat. Erant igitur inter Ferias Nundinae, non modo quia Ioui aries omnibus Nundinis immolabatur, ex quo Iouis ferias fuiſſe conſtat: uerum etiam, quia neque concionem aduocari, neque haberi Comitia, licebat. Quod cum C. Iulius Caeſar lib. Auſpiciorum XVI. ſcripſit, ut Macrobij teſtimonio cognoſcitur: tum Cicero libro ad Atticum IV. idem uidetur ſignificare. Ait enim, per biduum, quo Nundinae fuerunt, ideſt x. & IX. Kal. Decembris, neque concionem fuiſſe ullam, neque de habendis Aedilium cur. Comitijs actum eſſe: Nundinis conſpectis, IIX. Kal. Decembris Milonem in Campum iuiſſe, ut Conſuli Metello, Aedilicia Comitia habere cupienti, obnunciaret. Qua in ſententia uidetur & Plinius fuiſſe, libro Naturalis Hiſtoriae XIIX. cap. 3. Scripſit enim haec de Ruſticis Tribubus: Nundinis Vrbem reuiſitabant. & ideo Comitia Nundinis haberi non licebat, ne Plebs Ruſtica auocaretur. Etſi Hermolatus Barbarus, homo eruditus, & diligens, in ſcripto libro aliter legi teſtis eſt: ſic uidelicet: Comitia, niſi Nundinis, haberi non licebat. Nec tamen, utra uerior ſit lectio, diiudicat. Sed Gulielmus Budaeus, uir Graece, Latineq. doctiſſimus, quod Hermolaus ſe non diſpicere ſignificat, id ſe uidere, & ſcire, profitetur. ait enim ſic in altera editione in Pandectas: Quamquam Hermolaus de ea lectione ſtatuere nihil auſus ſit: nos tamen, eam confirmare, ex Macrobio, non magnopere uerebimur: qui lib. I. Saturn. ſic inquit: Rutilius ſcribit, Romanos

inſtituiſſe Nundinas, ut octo diebus in agris Ruſtici opus facerent, nono autem die intermiſſo rure, ad mercatum, legesq. accipiendas, Romam uenirent, &, ut ſcita, atque conſulta frequentiore Populo referrentur; quae, trinundino die propoſita, a ſingulis, atque uniuerſis facile noſcebantur. Haec recitat Budaeus. Quae fere & Dionyſius, cuius libros non admodum Budaeo familiares uideo fuiſſe, lib. VII. tradidit. Ego tamen non idem, quod Budaeus, exiſtimo. Ruſticos enim ueniſſe quidem ad Vrbem puto, ut ſuffragium ferrent, quod cum Rutilio Dionyſius ſignificat, non tamen, ut ipſo Nundinarum die, ſed ut perfectis Nundinis Comitijs intereſſent. uix enim ueriſimile uidetur, his tribus rebus eodem die Ruſticam Plebem occupatam fuiſſe; primum, ut nundinarentur; deinde, ut lites componerent; quod eis lege Hortenſia permiſſum, in Granij lib. II. Macrobius notauit; poſtremo, ut Comitijs ſuffragium ferrent. Praeterea (ut omittam Caeſaris, & Labeonis, auctoritatem, qui Nundinas inter Ferias, teſte Macrobio, referunt) ſi tantum Nundinis, ideſt nono quoque die, Comitia fierent, ut Budaeus cenſet: cur, ut apud Ciceronem ſcriptum eſſe iam diximus, & XII, & XI, & IIX. Kalendas aut Metellus Conſul Aedilicia Comitia habere conatus eſt, aut Cilo Tribunus pl. obnunciatione prohibuit. Cur prohiberet Cilo, quod, prohibente nemine, fieri non liceret? cur autem (ut ὕστερον πρότερον, ὁμηρικῶς, agamus) de Comitijs Metellus cogitaret ijs diebus, quibus Nundinae non eſſent, quae fuerunt X. IX. Kalendas? Huc addamus & Feſti uerba, quae noſtram ſententiam confirmant, & ab Hermolai ſcripto libro diſſentiunt. Nundinas, inquit, feriarum diem eſſe uoluerunt antiqui, quo Ruſtici, mercandi, uendendique cauſſa, in Vrbem conuenirent; cumq. ne faſtum; ne, ſi liceret cum Populo agi, interpellarentur Nundinatores. In quo non de omnibus Nundinis, ſed, ut opinor, de ijs ſignificauit, quae fuerunt ante legem Hortenſiam. Nam poſt Legem Hortenſiam Nundinas non inter nefaſtos dies, ſed inter Faſtos fuiſſe, iam oſtendimus. Illud non dubio Feſtus ſignificat, Nundinis haberi Comitia non licuiſſe. nimirum igitur non, quaecumque ſunt in ſcriptis libris, uera omnia ſunt: ſicuti in noſtris coniecturis falſa quamplurima. Itaque ego, neque illos, neque has, temere ſoleo ſequi; cum ſaepe me res ipſa docuerit, quam & illi mendoſi, & hae fallaces, incertae ue, ſint. Correctio tum placet, primum, cum neque a ueterum librorum ſcriptura recedit; deinde, cum, aliqua ſimili ſententia, aliquo ue antiquitatis exemplo, confirmatur. Quae niſi utraque conueniunt; non aggredior ad corrigendum; ſed aut, quod in praeſenti non ſucceſsit, in aliud tempus, denuo conſiderandum, reijcio; aut, mihi ipſe, meoq. ingenio prorſus diffi-

dens,

dens, alijs, quorum sit felicior industria, remitto. Erant, praeter eos, quos posui, dies, etiam ij, a Comitijs alieni, quibus Mundus patebat. Quam rotundam in Comitio fossam fuisse, qua rerum omnium primitiae, & eius soli, unde quisque profectus erat, particulae coniectae sunt, Plutarchus in Romulo tradit. Haec ubi patuit, magna fuit per eos dies in Vrbe religio. De quo Varro sic: Mundus cum patet, deorum tristium, atque inferum quasi ianua patet. Propterea, non modo proelium cõmitti, uerum etiam delectum rei militaris caussa habere, ac militem proficisci, nauem soluere, uxorem liberum quaerendorum caussa ducere; religiosum est. Omisit Varro, de Comitijs: sed, quod hic omisit, inuenimus apud Festum. Is, de Mundo sic: Mundum Gentiles (dictio, Gentiles, non Festi Pompeij, sed, ut opinor, Antistitis illius fuit, qui Festi libros mutilauit, qui Romanos uocauit Gentiles, quia nostram religionem nondum nossent: quo modo & alij scriptores sacri locuti sunt) Mundum, inquit, gentiles ter in anno patere putabant, his diebus, postridie Vulcanalia, ante diem III. Nonas Octobris, ante diem VI. Idus. quos dies etiam religiosos iudicauerunt. Itaque per hos dies non cum hoste manus conserebatur, non exercitus scribebatur, non Comitia habebantur, non aliud quidquam in Rep. nisi quod ultima exegisset necessitas, administrabatur. Nec uero alienum est, ea, quae in libro de Senatu exposuimus, huc afferre; ut, qui non Comitiales dies, qui item Comitiales, fuerint, cognoscamus. non enim, quia non omnes Comitiales scire licet, ideo, quos licet, scire nolle debemus. Erant igitur, ut in eo libro docuimus, non Comitiales, Kalendae, Nonae, Idus, IV. Nonas Ianuarij, IIX. Idus Ianuarij, VII. Idus Ianuarij, XIX. & XIIX. Kalendas Februarij, omnes IV. Kalendas, Nonas, Idus: Comitiales autem, III. Nonas Ianuarij, II. Nonas Ianuarij, omnes dies post XIIX. Kalendas Februarij: Item non Comitiales, V. Idus Ianuarij, XVI. & IX Kal. Februarij: quia, cum primae anni Nundinae fuerint primo Ianuarij die; apparet, in diem V. Idus Ianuarij secundas incidisse; tertias, in XVI. Kalendas; quartas, in IX. Kalendas. De quo in libro de Legibus plura uerba fecimus. Quibus autem diebus essent Nundinae, per eos haberi Comitia non licuisse, proxime ostendimus. Ergo non Comitiales, V. Idus Ianuarij, XVI. & IX. Kal. Februarij: at Comitialis, IIX. Kal. Februarij: quia, Q. Fabricium eo die ad ferendam rogationem uenisse, in ea pro Sextio Cicero significat. Liuius, cum de Numa Rege sic ait; Idem Nefastos dies, Fastosq. fecit; quia aliquando, nihil cum Populo agi, utile futurum erat; uidetur significare, Fastis diebus agi cum Populo licuisse. Nam, si Nefastos fecit, ut aliquando cum Populo nihil agi posset: sequi uidetur, ijs, qui Fasti essent, sem

per licuisse. Quod tamen secus est. Nam, etsi Nefastis diebus numquam agi cum Populo licuit; & Fasti Nefastis opponuntur, sed tantum ad eam partem, quae ad ius dicendum pertinet: quia, sicuti Fasti dicebantur omnes dies, per quos legitima illa fari uerba Praetori licebat, Do, Dico, Addico; sic omnes Nefasti, per quos fari Praetori non licebat. ergo ad hanc partem Fasti, & Nefasti, omnino contrarie opponuntur. Quod autem ad Populi rationem attinet, opponuntur quidem, sed non omnino, opponuntur; quia, Fastis diebus, agere cum Populo licuit; Nefastis, non licuit: Non opponuntur, quia, Nefastis, numquam licuit; Fastis autem, neque semper licuit, neque numquam non licuit. Licuit ijs Fastis, qui Comitiales erant; non licuit ijs, qui non erant. Nam neque omnes Fasti Comitiales erant, neque nulli. Quod & Macrobius lib. 1. Sat. & Cicero in ea de prouincijs, cuius paullo ante uerba recitaui, plane significat. Quod autem ibi Macrobius Profestos dies ait in Fastos, Comitiales, Comperendinos, Statos, Proeliares, diuidi: in eo mihi non admodum satisfacit. Nam, quemadmodum omnes Festi dicuntur Nefasti, ut & ipse confirmat: sic, omnes Profestos, qui Festis opponuntur, Fastos esse uocandos, ratio demonstrat; praesertim, cum, Nefastos, Fastis esse contrarios, & ipse dicat, & Liuius significet, cum ait de Numa: Idem Nefastos dies, Fastosque, fecit. Nam Fasti, Nefasti sunt, qui Festi, & Profesti, dicuntur. Itaque & Macrobius, cum Liuio de Numa consentiens, sic ait: Numa dies omnes aut Festos, aut Profestos, aut Intercisos, uocauit. Quos enim Liuius Nefastos, hic Festos, nominauit; quos ille Fastos, hic Profestos. Cum igitur Profesti, & Fasti, ijdem sint: considerandum est, satis ne recte Macrobius fecerit, qui Profestos diuisit in Fastos, Comitiales, Comperendinos, Statos, Proeliares: cum Fastos, & Profestos, primum eosdem facere debuerit, sicuti re uera ijdem sunt; deinde eos in Comitiales, Comperendinos, Statos, Proeliares, distribuere. Nam, si Comitiales, Comperendini, Stati, Proeliares, ut inter se differunt, ita Profesti omnes sunt: necessario sequitur, ut ijdem omnes Fasti sint: quando Fastos, & Profestos, eosdem esse, iam ostendimus. Quod si sunt omnes Fasti: cur, tamquam non sint, in quinque partes distribuuntur Profesti, & pro una parte Fasti ponuntur, alij pro reliquis? Verum de Scriptoribus Antiquis timide, & uerecunde, loquimur. Non enim, si quid in eorum libris deprehendimus, quod ipsi minime probemus; statim erumpendum est ad illud, Macrobius errat, Quinctilianus ignorat, Male sentit Cicero. Illos ego fateor in litteris fuisse uiros, & excellentes uiros. Nos pueri sumus, & iuuenili quodam impetu prolabimur. ambitione peccamus; & uideri malumus, quam esse. Itaque, si quis aliquam antiquae notitiae par-

tem

tem primis tantum, quod aiunt, labris deguſtauerit: ſtatim, quaſi omnem ſcientiam exhauſerit, ita cupit effundere. Quo mirari minus licet, ſi, cum ea, quae a noſtris ingenijs immature, atque ante diem, eduntur, aeternam uitam uiuere cupiamus; contra tamen fit, ut, nobis uiuentibus, extincta lugeamus.

DIXIMVS, agi cum Populo, niſi Comitialibus diebus, non licuiſſe. Non ſatis eſt hominibus curioſis: Quaeritur, ipſis Comitialibus, agi ne ſemper cum Populo liceret. Aliud enim eſt, nullis diebus, niſi Comitialibus, agi cum Populo licere; aliud, Comitialibus agi ſemper licere. Certum eſt, Comitiales dies a Comitijs eſſe dictos; quod ijs tantum haberi Comitia liceret. Verum, quod licet, non idem etiam neceſſe eſt. Poteſt enim fieri, ut, quod licet, non tamen fieri neceſſe ſit. quod autem neceſſe eſt, id ut ne fiat, fieri non poteſt. Licuit igitur, Comitialibus diebus cum Populo agi: ſed, quia non ſimul neceſſe fuit, ideo ſaepe actum non eſt. Quid igitur obſtitit, cur, agi cum liceret, non ageretur? Religio: cuius Romani maximam ſemper rationem habuerunt: non tam, credo, ut pietatem colerent; (tametſi hoc ego illis primum fuiſſe non negauerim) quam, quod intelligebant, optimum id eſſe, atque artiſſimum, in Rep. uinculum incolumitatis. Niſi enim deorum metu Ciuium animi contineantur: ad contemptũ Religionis paullatim ſequitur etiam contemptus legum. Leges porro ubi contemnuntur, nihil cuiusquam proprium, nihil in Rep. diuturnum eſſe poteſt. Fuit igitur Populus Romanus, & iure fuit, in colenda Religione plurimus: nec a rebus Diuinis, ob humanas; ſed, ab humanis, ob Diuinas, ceſſauit. Itaque Feſtis diebus numquam habita Comitia ſunt: at Comitialibus honor ſaepe diis immortalibus habitus eſt, & Comitia dilata. Cum enim aut ſupplicationes, aut conceptiuae feriae, aut imperatiuae, indicerentur; tunc, ſi in dies Comitiales inciderent, agi cum Populo non licebat. Itaque Conſul Cn. Cornelius Lentulus Marcellinus, cum impedire uellet, quo minus a Tribunis pl. leges iniquiſſimae ferrentur, indixit, ut Latinae Feriae, quae inter Conceptiuas a Macrobio numerantur, inſtaurarentur, & ſupplicationes haberentur. De quo ſic ad Q. Fratrem Cicero lib. II, epiſtola, Placiturum. Conſul eſt egregius Lentulus, non impediente Collega, ſic inquam bonus, ut meliorem non uiderim. dies Comitiales exemit omnes. nam etiam Latinae inſtaurantur. nec tamen deerant ſupplicationes. ſic legibus pernicioſiſſimis obſiſtitur, maxime Catonis. Et apud Dionem lib. XXXIIX. legimus, Bibulum Conſulem, ne ullam omnino legem eius collega Caeſar ferre poſſet, ſupplica-

tiones in reliquos omnes anni dies indixisse. Et M. Varro, non licu isse Comitialibus diebus cum Populo agi propter Ferias conceptas, libro V. de lingua Latina significat, his uerbis: Comitiales, dicti, quod tum, ut esset Populus ad suffragium ferendum, constitutum est, nisi siquae feriae conceptae essent, propter quas non liceret, ut Compitalia, Latinae. Idem puto de ferijs Imperatiuis: quas, ut ait Macrobius, Consules, uel Praetores, arbitrio imperatiuae feriae pen debant: quis dubitet, saepe ab ijs, uel hanc unam ob caussam, esse imperatas, ut Comitiales tollerentur, hoc est, ut improbis, ac sedi tiosis, Tribunis agere cum Populo non liceret? non enim puto a Con sule, aut Praetore, conceptas, imperatas ue, ferias esse, ut Comitia Magistratuum, sed ut Comitia legum, impedirent: at quarum legum? non omnium, sed earum, quas Tribuni pl. ferre conarentur. quas Reip. perniciosas saepe fuisse, constat. Consul autem, ut Con suli, leges ferenti, esset impedimento, raro, ut opinor, contigit. Vnum fere, Caesaris, & Bibuli, exemplum, Historiae produnt: quo rum Consulatus perpetuis contentionibus transductus est. Tollebantur igitur Comitiales dies supplicationibus, & ferijs, aut conceptis, aut imperatis. Erant aliae quoque caussae, quibus agi cum Populo diebus Comitialibus non liceret; ut, cum de caelo seruabatur; cum obnunciabatur; cum Iuppiter tonabat; cum eo morbo, qui insputatur, aliquis corruebat; cum Senatus consultum uetabat. Sed primae duae caussae hoc habent differentiae: quod ad impedienda Comitia satis erat, seruare de Caelo, etiam si non obnunciaretur: at obnunciare nemo poterat, nisi prius de Caelo seruasset. Quid enim obnunciaretur? nempe aduersum aliquod signum, quod seruanti de Caelo apparuisset. Hanc differentiam, ex Pediani uerbis, quae sunt in Commentario Orationis in Pisonem, licet cognoscere. sunt enim haec: Legem P. Clodius tulit, ne quis per eos dies, qui bus cum Populo agi liceret, de Caelo seruaret. Ex his uerbis constat, opinor, ei, qui seruaret de Caelo, non necesse fuisse, ut etiam obnun ciaret. at uero, neminem obnunciasse, nisi iam de Caelo seruasset, in de patet, quod, sublato, Clodij lege, uetusto more, seruandi de Cae lo; simul Obnunciandi mos, eiusdem legis sententia, sublatus est. Id, eiusdem Pediani, eodem in loco, proxima uerba declarant. Nam, cum dixisset, Legem tulit Clodius, ne quis per eos dies, quibus cum Populo agi liceret, de Caelo seruaret; intulit: Propter quam ro gationem Legem Fusiam, & Aeliam, propugnacula, & muros tranquillitatis, atque otij, euersam esse. Obnunciatio enim, qua perniciosis legibus obsistebatur, quam Aelia lex confirmauerat, erat sublata. Vtra igitur, inquit aliquis, erat certior, ac ualidior, impediendi ratio; cum seruaretur de Caelo, nec obnunciaretur; an

cum obnunciaretur, post quam de Caelo seruatum esset? Dicam, quod sentio. Vtraque ratio satis ualuit ad impediendum. sed, cum prior simplex sit; hoc enim unum consideramus, seruare de Caelo: posterior autem duplex; non est enim Obnunciare, nisi prius fuit, seruare de Caelo: plus in posteriore fuisse ponderis existimauerim. Non enim dubito, quin maiore se religione obstringi Populus Romanus putaret, si malum signum ab eo, qui de Caelo seruasset, nunciaretur, quam si seruaret quidem aliquis de Caelo, nihil tamen nunciaret. Potest enim aliquis seruare de Caelo; nec tamen, quod mali ominis sit, signum ullum uidere. Quod si, seruare de Caelo, tantum fuisset; quantum, Obnunciare: quorsum obnunciaretur? quod saepissime factum esse, legimus. Cur non id unum, quod satis esset, ageretur? cur, quod necessarium non esset, adderetur? Age, quoniam haec, quia sunt a coniectura, fortasse paullo minus putantur certa: uideamus, an coniecturam confirmare liceat exemplo. Q. Metellus Nepos, Consul, cum habere Comitia cuperet Aedilibus cur. creandis; & Marcellinus, qui erat Augur, & Consul designatus, proscripsisset, se per omnes dies Comitiales de Caelo seruaturum; Comitia tamen habere conatus est; & habuisset, nisi T. Annius Milo, Tribunus pl. obnunciasset. Seruante igitur de Caelo Marcellino. Metellus Comitijs nō abstinuit; obnunciante Milone, abstinuit. Hoc enim libro IV. ad Atticum, Epistola, Auere, scriptum est. Quo in loco iure aliquis dubitauerit, cur Marcellinus, cum impediendis Comitijs de Caelo seruaret, non idem obnunciauit: quam esse certiorem impediendi rationem, non ignorabat. Cur ipse de Caelo seruauit, Milo autem obnunciauit? Non unus Marcellinus utrumque potuit? Respondetur dubitanti. Seruauit de Caelo Marcellinus; quia licebat, ut Auguri; non obnunciauit, quia Magistratum non gerebat. Nam Auguri, seruare de Caelo, licuit; obnunciare, non licuit; Magistratibus, utrumque licuit. Alterum igitur Marcellinus fecit, quia erat Augur; alterum non fecit, quia Magistratum non gerebat. Milo autem, cum, esset in Magistratu, (erat enim, ut dixi, Tribunus pl.) & seruauit de Caelo, & obnunciauit. Sed exempla requiruntur; ut ea, quae dicimus, librorum testimonio confirmentur. Satisfaciam. Primum igitur Festi Pompeij uerba recitabo: quae Auguribus spectionē fuisse sine nunciatione significant. Specere enim, unde Spectio est, Antiqui dicebant, pro seruare de Caelo. Sic igitur Festus: Auguribus spectio dumtaxat, quorum consilio rem gererent Magistratus, non ut possent impedire nunciando, quae tum uidissent: sed ijs spectio sine nunciatione data est, ut ipsi auspicio rem gererent, non ut alios impedirent nunciando. Auguribus igitur hoc unum licuit, specere,

hoc est, seruare de Caelo; Magistratibus autem, ut plus, quam Auguribus, fuisse constet; hoc est, & seruare de Caelo, & obnunciare; Ciceronis uerba reciremus, in 11. Philippica. Hic, inquit, bonus Augur eo se Sacerdotio praeditum esse dixit, ut Comitia Auspicijs uel impedire, uel uitiare, posset: idq. se facturum esse, asseuerauit. In quo primum incredibilem stupiditatem hominis cognoscite. quid enim? istuc, quod te sacerdotij iure facere posse dixisti, si Augur non esses, & Consul esses, minus facere potuisses? uide, ne etiam facilius. Disputat cum Antonio Augure, & Consule: & ait, facilius eum, iure Consulatus, quam iure Auguratus, impedire, aut uitiare, Comitia potuisse. Cur, Facilius? nimirum, quia, cum esset Consul, & seruare de Caelo posset, & obnunciare, uel si Augur non esset: quod si Augur tantum esset, seruare quidē ei de Caelo liceret; obnunciare autem, non liceret. Stupidum igitur uocat, qui hoc non intellexerit. Proxima uero, quae sequuntur, Ciceronis uerba, nō dubito, quin praepostero sint ordine collocata. Nam, cum sit in omnibus, quos uiderim, impresis libris, Nos enim nunciationem solum habemus, Consules, & reliqui Magistratus, etiam spectionem: postulare uidetur sententia, ut, duabus dictionibus loco motis, & altera in alterius locum translata, ita legatur, Nos enim spectionem solum habemus, Consules, & reliqui Magistratus, etiam nunciationem. Nos enim, dixit, pro, Augures: quia Cicero erat Augur: quod nemo, qui eius scripta legerit, ignorat. Quoniam igitur Augures, Spectionem solum; Consules, & reliqui Magistratus, etiam Nunciationem habebant: ideo facilius Antonius, quia Consul, quam quia Augur, impedire Comitia potuisset. Sequitur de Ioue Tonante. Tonare enim Iouem, Antiqui dicebant, cum tonitrua exaudiebantur. Quod si, dum Populus in Comitijs erat, contigerat; statim, quasi Iuppiter aduersa minaretur, Comitia dissoluebantur. Hinc illud, Philippica V, Ioue Tonante, cum Populo agi non esse fas, quis ignorat? Et apud Plutarchum in Catone Vticense legimus, Magnum Pompeium, cum a prima Tribu Praetorem Catonem esse factum uideret; nec dubitaret, quin praerogatiuae iudicium reliquae Tribus sequerentur; tonitrua se audiuisse mentitus, Comitia dissoluit. His de caussis, praesertim duabus postremis, saepe factum est, ut, suffragijs omnibus iam perlatis, nihil tamen statueretur, sed in alium diem tota res, aliaq. Comitia reijcerentur. Quod in Praetorijs Ciceronis Comitijs accidisse, legimus in oratione pro lege Manilia. sic enim in ea scriptum est: Cum propter dilationem Comitiorum ter Praetor primus centurijs cunctis renunciatus sum, facile intellexi, Quirites, & quid de me iudicaretis; & quid alijs praescriberetis. De Morbo, qui insputaretur,

qui

qui est idem; & Maior; &, quia Comitia prohibebat, Comitialis dictus; exemplum habemus in Festo Pompeio: qui etiam Catonis ex oratione locum recitat: Prohibere, inquit, Comitia, dicitur uitiare diem Morbo, qui uulgo quidem Maior, ceterum ob id ipsum Comitialis, appellatur. Cato, in Oratione, quam scripsit de sacrilegio commisso: Domi cum auspicamus, honorem me deum immortalium uelim habuisse. serui, ancillae, si quis eorum sub centone crepuit, quod ego non sensi, nullum mihi uitium facit. si cui ibidem seruo, aut ancillae, dormienti, euenit, quod Comitia prohibere solet, ne id quidem mihi uitium facit. Animaduerti, & Senatusconsulto factum esse, ne die Comitiali Comitia, iam indicta, haberentur, ut Cicerone, Antonio Consulibus. Nam, cum, L. Sergium Catilinam noua moliri, & perniciosa Reip. cogitare, percrebuisset: Consul Cicero ad Senatum retulit, Senatusq. decreuit, ne postero die Comitia, quibus Consulatum Catilina petiturus erat, haberentur; ut ijs de rebus, quae in Catilinam conferebantur, in Senatu posset agi. Credo, ob eam caussam; quia speraret Cicero, Senatum esse decreturum, ut ne potentis Consulatum Catilinae proximis Comitijs ratio haberetur. Quod tamen decretum non esse, in ea pro Murena significat, his uerbis: Congemuit Senatus frequens; neque tamen satis seuere, pro rei indignitate, decreuit. Octo caussas, quibus agi cum Populo Comitialibus diebus non liceret, exposuimus, Supplicationes, Ferias conceptiuas, Ferias imperatiuas, Spectionem, Obnunciationem, Tonitrua, Morbum Comitialem, Senatusconsultum. Omnes, postrema excepta, ad religionem referuntur; diuersa tamen ratione. Nam, ut Supplicationibus, & Ferijs omitterentur Comitia, honorq. dijs immortalibus haberetur, pietatis erat: Spectionis autem, Obnunciationis, Tonitruum, Morbi Comitialis, caussa, ut a Comitijs abstineretur, metu magis, quam pietate, fiebat. nihil enim e Rep. fieri putabatur, nisi prius, id a dijs probari, signis intelligeretur. Senatusconsultum, non a religione, sed a Reip. periculo, pendebat. Satis de diebus Comitialibus.

Comitia quibus de caussis habita sint.

POSTREMVM illud fuit, Legum, & Magistratuum, caussa Comitia esse facta. non enim tantummodo Lex ea dicitur, quae aut de iure Ciuili, aut de criminibus, fertur: sed, cum aut de bello indicendo, aut de prouincia mandanda, aut de imperio abrogando, aut de Ciue iudicando, aut alijs de rebus, (sunt enim huius generis multae) Populus consulitur, tum quoque Lex ferri dicitur. Quae cum liceat exemplis singula confirmare; supersedebo tamen: non, ut hanc partem omnino omittam, sed ut in eum locum reseruem, ubi de Tributorum Comitiorum caussis agetur. Quemadmodum igitur, cum dicimus, Legum, Magistratuumque, caussa Comitia esse facta, cõmuniter omnibus de Comitijs loquimur: sic omnium Comitiorum communis uidetur condicio fuisse; ut, antequam suffragium Populus iniret, in incertum Comitiorum euentum Patres auctores fierent; hoc est, quod Populus iussurus esset, id Patres ante comprobarent. ait enim Liuius lib. I. sic: Decreuerunt, ut, cum Populus Regem iussisset, id sic ratum esset, si Patres auctores fierent. Hodie quoque in Legibus, Magistratibusque, rogandis, usurpatur idem ius, ui ademptum: prius quam Populus suffragium ineat, in incertum Comitiorum euentum Patres auctores fiunt. His uerbis, ut dixi, uidetur hoc significari, omnibus Comitijs Patres auctores fieri: siquidem omnibus Comitijs, & Leges, & Magistratus, rogantur. uerum aliter res habet. non enim ijs Comitijs, quae Plebeius Magistratus habebat, quae Tributa dicebantur; sed ijs, quae Patricius, hoc est, Centuriatis, & Curiatis, Patres auctores fiebant. Qui enim credibile est, auctoritate Patrum Comitia Tributa confirmari oportuisse; cum Patres, ut lib. II. Liuius docet, ijs Comitijs, quibus Plebeij Magistratus crearentur, Voleronis Tribuni pl. lege summoti sint? Vero igitur similius est, non de omnibus Comitijs, sed tantum de Centuriatis, et Curiatis, quibus adesse Patricijs licebat, Liuium intellexisse. Sed, quoniam potest esse aliquid uerisimile, nec tamen uerum: recitabo Liuij uerba lib. VI. ut hoc, de Centuriatis, & Curiatis, Comitijs, uerum esse potius, quam uerisimile, uideatur. Sic igitur lib. VI. Non Leges auspicio ferantur; non Magistratus creentur; nec Centuriatis, nec Curiatis, Comitijs Patres auctores fiant. Quod si quis uno Liuij exemplo contentus non est, audiat

Ciceronis uocem, in Oratione pro domo ſua. Populus, inquit, Romanus breui tempore neque Regem ſacrorum, neque Flamines, neque Salios, habebit, nec ex parte dimidia reliquos Sacerdotes, neque auctores Centuriatorum, & Curiatorum, Comitiorum. Patet igitur, opinor, quibus de Comitijs lib. 1. Liuius intellexerit. Illud animaduertendum, quam ualde ſit imminuta Senatus poteſtas: qui, cum in creandis Regibus Populi iudicium infirmare poſſet, (quod enim Populus iuſſerat, id ratum non erat, niſi deinde Patres auctores fierent) mutata conſuetudine, factum eſt, ut, non poſt lata ſuffragia, ſicuti per multos annos ſeruatum erat, ſed prius quam ſuffragium iniretur, Patres auctores fierent, &, quidquid omnino Populus iuſſurus eſſet, ante confirmaret. Quod, aetate ſua fieri, Liuius ait: quanto autem ante fieri coeperit, non indicat. Sed Cicero, non paucis ante annis inſtitutum eſſe, in Oratione pro Plancio ſignificat, his uerbis: Nam, ſi ita eſſet, quod Patres apud Maiores noſtros tenere non potuerunt, ut reprehenſores eſſent Comitiorum; id haberent iudices, uel quod multo etiam minus eſt faciendum. tum enim Magiſtratum non gerebat is, qui coeperat, ſi Patres auctores non erant facti: nunc poſtulatur a uobis, ut eius exſulio, qui creatus ſit, iudicium Populi Romani reprehendatis. Non ſignificat, Patres desijſſe prorſus auctores fieri; ut neque ante inita ſuffragia, neque poſt, aut approbarent, aut improbarent, Comitia: ſed desijſſe auctores fieri poſt habita iam Comitia: quod Liuij uerba declarant. Ita, quod Liuio deeſt, a Cicerone ſumitur; quod in Cicerone paullo obſcurius eſt, ex Liuio patefit. Eſt ne aliquid praeterea, quod omnium Comitiorum commune fuerit? eſt. Nam poſt legem Hortenſiam, de qua in libro de Legibus mentio facta eſt, quibuſcumque Comitijs Lex ferretur, omnes Quirites tenebantur: cum antea Rogationibus, quae Tributis Comitijs latae eſſent, Patricij non tenerentur. Centuriatis igitur, quorum ſumma ſemper fuit poteſtas, Q. Hortenſij Dictatoris lege Tributa Comitia ſunt aequata. Opinor, & illud inter Comitiorum generalia fuiſſe, ne cuius abſentis in petitione Magiſtratus ratio haberetur. Quod tamen non per omnia Reip. tempora ſeruatum; (nam, multis abſentibus, atque etiam non petentibus, Conſulatum eſſe delatum, Hiſtoriae loquuntur) ſed poſtremis annis uſitatum, atque legitimum, uideo fuiſſe; quia, ut abſenti Caeſari Conſulatum petere liceret, Pompeio Conſule ferente, Populus iuſsit. Sic enim a Cicerone, & ab alijs, traditum eſt. Quod ſi, ut Caeſari liceret, Populus iuſsit: certe, ante quam iuberet, non licebat: non enim iuſsiſſet, ſi licuiſſet. Quod autem in petitione Conſulatus non licuiſſe, Caeſaris exemplum demonſtrat: id nec in ceteris Magiſtratibus, qui aut Centuriatis, aut Tri-

F butis,

butis, Comitijs peterentur, licuisse, credendum est. Dicerem, & illud, omnibus Comitijs conuenisse, ut nihil, nisi auspicato, ageretur: de quo Liuius lib. III. sic: Augures iussos adesse ad Regillum Lacum, fama exierat; locumq. inaugurari, ubi auspicato cum Populo posset agi; ut, quidquid Romae ui Tribunicia rogatum esset; id Comitijs ibi abrogaretur. Verum, ne hoc ita existimem, facit Dionysius, lib. IX. qui, inter Centuriata, & Tributa, Comitia, cum alia quaedam diuersa scribit fuisse, tum hoc maxime, ut Centuriata, semper auspicato; Tributa, sine auspicijs, sineq. omni religione, fierent. Quod cum ita sit: aut de Comitis Centuriatis intellexit Liuius lib. III. cum dixit, Vbi auspicato cum Populo posset agi; quibus Leges Tribunicias Consul L. Quinctius Cincinnatus abrogare uelle uideretur: aut distingue, & dic, Tributa Comitia, si a Plebeijs Magistratibus, hoc est a Tribuno pl. & Aedile pl. facta sint, sine auspicijs, ut ait Dionysius, esse facta; sin a Patricijs Magistratibus, cum Auspicijs. Erant enim Auspicia, Patriciorum; ut ex Cicerone, & Liuio, est uidere. Potuit igitur auspicato Tributis Comitijs Consul Cincinnatus cum Populo agere, quia Consulatus, Patricius erat Magistratus; Tribunus autem pl. aut Aedilis pl. auspicato agere nemo potuit. de quibus tantum & ipse Dionysius uidetur significare. nam, cum illam Centuriatorum, & Tributorum, Comitiorum differentiam posuisset, eodem libro, non ita multo post, subiunxit, ab eo tempore, usque ad hanc diem, ad Tribunorum, Aediliumque, Comitia sine Auspicijs, sineq. omni religione, Tribules Conciones suffragia ferunt. Patricios autem Magistratus auspicato creatos esse, minime dubitauerim: quia lib. II. de Natura Deorum, & in ea pro Murena, Consules significat. Quare sic fortasse uere statueretur, omnia Comitia, siue Tributa, siue Centuriata, tum auspicato esse habita, cum a Patricio Magistratu haberentur. Fuit etiam omnium Comitiorum commune, cum quidem Legum caussa haberentur; ut primum priuati, deinde Magistratus, eam Legem, quae rogabatur, suaderent, aut dissuaderent. De quo quia pluribus uerbis egimus in libro de Legibus, ubi de ijs, qui Legem suaderent, aut dissuaderent, mentio fit: hic monere tantum satis fuit: reliqua inde petantur.

Comitiorum Curiatorum Origo.

CVRIATA Comitia Centuriatis antiquiora fuisse, ea, quae supra diximus, declarant. Nam, a Romulo ad Ser. Tullium, qui Romae sextus regnauit, Populum curiatim ad suffragia coijsse, ex Dionysio cognoscitur. ita, siue roganda lex esset, siue Magistratus aliquis, aut etiam Rex ipse, creandus, aut omnino aliquid, quod alicuius esset ponderis, statuendum, Curiatis Comitijs peragebatur. &, ut scripsit Laelius Felix, cuius uerba Gellius recitat, quemadmodum, qui eiusdem erant census, & aetatis, in suis Centurijs, separati ab alijs, suffragium ferebant; qui eiusdem regionis, & loci, in sua quisque Tribu: sic, cum Curiata Comitia haberentur, pro generibus omnium, Curiae distinguebantur: ut, qui essent e genere Senatorum, in decem Senatorijs Curijs suffragium ferrent; qui e genere Equitum, in Equestribus; qui Peditum, in Pedestribus. Numerum autem Curiarum in uno quoque genere neque apud Gellium, neque omnino apud quemquam, legimus. Sed, ut, cum ad aliquid probandum ratio deest, confugimus ad exemplum: sic, ubi exemplo caremus, confugere ad rationem necesse est. postulat igitur ratio, ut in Comitijs non plus Pedites possint, quam aut Senatores, aut etiam Equites; sed pari condicione, cum omnes aeque Ciues sint, in suffragijs utantur. Sequitur igitur, ut denae cuiusque ordinis Curiae fuerint. quod, si, quo in ordine plures homines erant, ibi plures Curiae fuissent: semper ad Peditum uoluntatem, qui numero praestabant, Comitiorum exitus consecutus esset. quo quid iniquius, aut quid imprudentius, fieri potuit in ea Ciuitate, quam tum primum nascentem nihil magis alere, quam aequalia iura, parq. omnium condicio posset? Post Seruij Regis censum omnia Curijs iura sunt erepta, & ad Centurias translata: ut tamen ius illud dandi Magistratibus imperij, quod ab initio Curiae habuerant, perpetuum illis manserit. quod Cicero, Liuiusq. significant. Itaque non modo Consules, qui de Patribus primo creabantur, sed & Tribunos pl. Centuriatis Comitijs esse factos, ex Liuij lib. II. & Dionysij lib. IX. plane constat. tametsi Tribunorum creationem, post annos XVII. a Centuriatis ad Tributa Voleronis Lege esse translatam, ijdem Liuius, & Dionysius narrant. quod autem factum est in Tribunis creandis Ap. Claudio,

T. Quinctio Cos. idem annis iam ante XIIX. factum erat in Ciuibus iudicandis, ut de capite ciuis, non, ut ante, Centuriatis, sed Tributis, ageretur. quod in Cn. Marcij Coriolani caussa institutum est M. Minucio, A. Sempronio Cos. Ita, primum, in iudicijs capitalibus, deinde plebeijs in Magistratibus, Centuriata Comitia sunt immutata; Tributaq. eorum loco restituta.

Comitia Tributa a quibus haberentur.

TRIBVTA Comitia, primo, aut a Regibus, aut, ſi creandus Rex eſſet, ab Interregibus habebantur. Reges ipſi non Tributis Comitijs omnes, neque eodem modo, creati ſunt. Romulus, Vrbis Conditor, inſignibus Imperij ſumptis, trabea, & lictoribus duodecim, quot Regibus Etruſcis apparere conſueuerant, ipſe ſe Regem ſuo Populo conſtituit. Numam, ſi Liuio credimus, Senatus creauit; cum Populus eam poteſtatem, a Patribus acceptam, ad eoſdem, a quibus acceperat, transtuliſſet. Sed Plutarchus, Sabinis, quos in Vrbem Romulus receperat, & Romanis de Rege creando diſsidentibus, ait, ita conueniſſe, ut altera pars ex altera Regem crearet: ita Sabinum hominem Numam Pompilium, qui tum Curibus habitabat, a Romanis creatum: qui, per legatos accitus, cum Romam ueniſſet, prolato a Sp. Vettio Senatus conſulto, ſuffragium omnes Ciues tuliſſe, quod de Numa decretum erat, omnes confirmaſſe. Vterque, prius a Senatu Regem Numam eſſe lectum, uidetur conſentire. de Populo, diſſentiunt. mihi, in rebus Romanis, certior auctor Liuius eſt. Itaque illum ſequar potius, quam Plutarchum. Tullum Hoſtilium, Interrege Comitia habente, primum Tributis Comitijs Regem Populus iuſsit. Patres auctores facti. ſic enim poſt obitum Romuli Senatum decreuiſſe, Liuius ait, cum de Rege creando poteſtatem Populo permiſit; adiecta condicione, ut, cum Populus Regem iuſsiſſet, id ita ratum eſſet, ſi Patres auctores fierent. eademq. in Anco Marcio Rege creando ſeruata ratio eſt. Nec alio iure Priſcus Tarquinius Regnum accepit. Ser. Tullius, iniuſſu Populi, uoluntate Patrum, primus regnauit: qui tamen, poſt aliquot annos, cum maxime omnium, qui Romae regnarunt, rem Romanam praeclaris factis, inſtitutiſque, & legibus ſaluberrimis, loclupetaſſet, & conſtituiſſet; ipſe ad Populum tulit, uellent, iuberent ne, ſe regnare. tantoq. conſenſu, quanto haud quiſquam alius ante, Rex eſt declaratus. Nec dubium eſt, quin Centuriaris Comitijs, quae ipſe inſtituerat, non, ut tres ante illum proximi Reges, Tributis, creatus ſit. L. Tarquinius, cui Superbo cognomen, a factis, fuit, unus neque Populi iuſſu, neque Patribus auctoribus, regnauit. Regno ſublato, & Republica conſtituta, a minoribus Magiſtratibus Tributa Comitia habita ſunt: quos Tributis

Comitijs creatos, ex libro M. Messallae de Auspicijs primo, Gellius lib. XIII. docet. nec tamen ab omnibus plane minoribus habebantur, sed ab ijs, quorum inter minores potestas maior erat, idest a Quaestore, a Tribuno Pl. ab Aedili plebeio, atque etiam a Curuli. Nam, Cn. Flauium Aedilem Curulem, Tributis Comitijs creatum, Aedili Comitia habente, patet ex Historia L. Pisonis, quam lib. VI. idem Gellius recitat. Nam, quod Tributis Comitijs, quae creandis Quaestoribus habebantur, unus ex quattuor Tribunis mil. Consulari potestate A. Sempronius Atratinus praefuerit: (sic enim scribit Liuius lib. IV.) id factum est, quia Quaestores, anno peracto, Magistratu exierant; cum, propter Plebis, Patrumque, contentiones, Comitijs omnibus dilatis, ad Interregnum deducta res esset. primum enim ab Interrege Tribuni mil. Consulari potestate, qui summus erat Magistratus, creati sunt: deinde, cum, qui Comitia Quaestoribus creandis haberent, Quaestores non essent, habuit unus ex ipsis Tribunis Sempronius Atratinus: sed hoc extra ordinem, casuq. ita ferente, factum est. illud ex ordine, & consuetudine, quod, cum & de singulis Magistratibus, & de ijsdem candidatis, bina Comitia habita sint, ut in Oratione II. in Rullum, & in ea pro Plancio, & in Pediano, legimus, priora Tributa de minore Magistratu a Consule habita sunt: quod cum e Ciceronis epistola ad Atticum lib. IV. conijci uidetur posse, in qua Milonis Tribuni pl. obnunciatione factum esse scribit, ne Metellus Consul Aedilium Curulium Comitia potuerit habere: tum haec in Oratione pro Plancio uerba declarant. Sed, cur ego sic ago? quasi non Comitijs iam superioribus sit Plancius designatus Aedilis. quae Comitia primum habere coepit Consul, tum omnibus in rebus summa auctoritate, tum harum ipsarum legum ambitus auctor: deinde habere coepit subito, praeter opinionem omnium: ut, ne si cogitasset quidem quispiam largiri, daretur spatium comparandi. uocatae tribus: latum suffragium: descriptae: renunciatae. longe plurimum ualuit Plancius. Quibus uerbis, cum bina fuisse Tributa Comitia de minore Magistratu, tum a Consule priora esse habita, manifestum est. Posteriora uero, quin a minore Magistratu habita sint, cum exempla extent permulta, dubitare non licet, Aedilicia scilicet, ab Aedili; Tribunicia, a Tribuno; Quaestoria, a Quaestore. De binis autem Comitijs, ego ita statuo: neminem gessisse magistratum, nisi quem Populus, bis suffragijs latis, Magistratu dignum iudicasset. Quod si priora Comitia posterioribus comprobarentur: Magistratum habebat is, qui utrisque Comitijs probatus esset. sin a prioribus posteriora dissentirent; iacebat Candidatus is, in quem prioribus Comitijs Populi uoluntas inclinauerat. rursusq. de alio Candidato suffragia ferebantur,

eadem, qua dixi, ratione, ut omnino binis de eodem Candidato Comitijs iudicium Populi cognoſceretur. ſed, opinor, admodum raro factum eſſe, ut, quod prioribus Comitijs Populus uoluerat, id poſterioribus reprehenderetur. Factum tamen aliquando eſſe, uidentur illa uerba ſignificare, quae ſunt in Oratione pro Plancio. Quo quidem tempore, ſi id, Laterenſis, facere uoluiſſes; aut ſi grauitatis eſſe putaſſes tuae; quod multi nobiles ſaepe fecerunt; ut, cum minus ualuiſſent ſuffragijs, quam putaſſent, poſtea, prolatis Comitijs, proſternerent ſe, & Populo Romano, fracto animo, atque humili, ſupplicarent: non dubito, quin omnis ad te conuerſura ſe fuerit multitudo. numquam enim Nobilitas, integra praeſertim, atque innocens, Populo Romano ſupplex, repudiata fuit. Pedianus autem, cum de binis Comitijs meminit, cur dixerit in utriſque rogatas eſſe Tribus, quos uellent Conſules fieri; ualde mirarer, niſi corruptum eſſe locum exiſtimarem. uix enim credibile eſt, Pedianum ignoraſſe, quod in omnibus ueterum libris ſcriptum uidemus, Conſules a Centurijs creatos eſſe. quare, peritum antiquitatis hominem tam pueriliter erraſſe, mihi quidem perſuaderi non poteſt. mendum ſubeſſe, & aliquid fortaſſe deſiderari, facile crediderim. cuiuſmodi et alia in illius Commentarijs loca animaduertimus. Erant igitur, ut dixi, de minore Magiſtratu bina Tributa Comitia; priora, a Conſule; poſteriora, a minore Magiſtratu habita: priora, infirma, niſi poſterioribus comprobarentur; poſteriora, poteſtatis abſolutae; utraque, ſine Senatus Conſulto; dicerem, et utraque ſine Auſpicijs, non hoſtiis immolatis, non ſacris perfectis; quae omnia praeijſſe Centuriatis Comitijs, duobus libris, IX. et X. Dionyſius ſignificat. Sed perturbor Meſſallae Auguris auctoritate: cuius haec ſunt uerba libro. I. de Auſpicijs, quae lib. XIII. Gellius recitat: Patriciorum Auſpicia in duas ſunt poteſtates diuiſa. maxima ſunt Conſulum, Praetorum, Cenſorum. reliquorum Magiſtratuum minora ſunt Auſpicia. ideo illi Minores, hi Maiores, Magiſtratus appellãtur. Ex his uerbis, Minores quoque Magiſtratus auſpicato creatos eſſe, conſtat. qui cum Tributis Comitijs creati ſint, ſequitur, ut in Tributis Comitijs, contra quam ſentire Dionyſius uidetur, auſpicia ſeruarentur. Aut igitur Meſſalla, aut Dionyſius, errauerit, neceſſe eſt. Ita uidetur. Sed, cum ijsdem temporibus uterque fuerit; et uterque non ſolum de more maiorum, ſed etiam de ſui temporis conſuetudine, loquatur: nos, qui ab illorum aetate tam longe diſtamus, de tantis uiris ſententiam ferre, impudentiae eſt. Ego quidem, quod ad me attinet, tantum abeſt, ut alterutrum damnem, ut, me potius hebetem eſſe ad intelligendum, quam illos imperitos, aut mendaces, in ſcribendo, confitear. Sed, quoniam eſt inſtituti mei; primum,

dubita-

dubitationibus eorũ ingenia, qui haec noſtra legerint, acuere, atque exercitare; deinde, aliquid afferre, quod ad tollendam dubitationem ita ualeat, ut ea ualere ſolent, quae probabilia uidentur: alterum cum iam fecerim, alterum aggrediar; obiectamq. dubitationem ut de medio tollam, pro uiribus enitar. Magiſtratus erant Romae, tum Patricij, tum Plebeij: Patricij dicebantur, qui primo de Patribus creati; Plebeij, qui de Plebe. Ex his, Minores erant, Quaeſtor, Aedilis pl. Tribunus pl. Aedilis Curulis; Maiores, Praetor, Conſul, Cenſor: Minorum, alij Patricij, alij Plebeij; Maiores, Patricij omnes. De Minoribus erant Patricij, Quaeſtor, & Aedilis Curulis; Plebeij, Aedilis pl. Tribunus pl. De Quaeſtoribus, teſtem habeo Liuium lib. IV. cum ait: Conſulibus Tribuni pl. certamen intulerunt, ut pars Quaeſtorum (nam ad id tempus Patricij creati erant) ex plebe fieret. De Curulibus Aedilibus, idem Liuius lib. VI. in extremo, & libro VII. in principio, ſcriptum reliquit. Cum igitur ait Dionyſius lib. IX. Tributa Comitia ſine Auſpicijs fuiſſe: intelligit ea Comitia, quae Plebeijs Magiſtratibus creandis haberentur: qui enim Voleronis lex, de qua tunc Dionyſius agit, ad omnes Minores Magiſtratus, tam Patricios, quam Plebeios, pertinuit, ideſt ad Quaeſtorem, Aedilem pl. Tribunum pl. Aedilem Curulem; cum eo tempore non a Populo, ſed a Conſulibus, Quaeſtores fierent; Curules autem Aediles nondum eſſent inſtituti? Nam, Quaeſtores creari a Populo coeptos eſſe anno poſt Vrbem conditam LXIII, ideſt multis poſt latã a Volerone Legem annis, legimus in hiſtoria Taciti lib. XI. hunc enim potius ſequor, quam Iunium Gracchanum, quem nominat Vlpianus, contra ſentientem. Fuit igitur Voleronis Lex de plebeijs tantum Magiſtratibus, ideſt de Aedili pl. et Tribuno pl. quod tum a Liuio lib. II. ſignificatur, his uerbis: Rogationem Volero tulit, ut Plebeij Magiſtratus Tributis Comitijs fierent: tum ab ipſo Dionyſio confirmatur lib. x. cum ait: Ab eo tempore ad hanc diem in Tribunorum, Aediliumque, Comitijs, ſine Auſpicijs, ſine ulla religione, Populus Tribunicia ſuffragia fert. Conſentit igitur cum Liuio Dionyſius: quia de Minoribus Magiſtratibus plebeios tantum nominat, omiſsis Quaeſtore, et Aedili Curuli, qui poſt Voleronis Legem a Populo creati ſunt. Quod ſi Plebeij tantum Magiſtratus ex Voleronis Lege, et Tributis Comitijs, & ſine Auſpicijs, creati ſunt: ſequitur, ut Minores reliqui Magiſtratus, qui erant Patricij, auſpicato creati uideantur; de quibus intellexit Meſſalla, cum dixit: Reliquorum Magiſtratuum Minora ſunt Auſpicia. dixit enim non de cunctis Minoribus, ſed de Minoribus Patricijs: Dionyſius autem nec ipſe de Minoribus cunctis, qui deinde in Republica fuerunt, ſed de cunctis, qui, cum Volero Legem tulit, Minores erant: quos,

fuiſſe

fuisse Patricios, diximus. Nam, si de cunctis minoribus intellexisset, non, In Tribunorum, Aediliumque, Comitijs, dixisset, sed, In minorum Magistratuum Comitijs. Cum igitur de minoribus Magistratibus solos Plebeios nominauerit: satis arguit, eorum, quos non nominat, diuersam condicionem fuisse. Ergo, ut de Tributorum Comitiorum Auspicijs concludamus: Tributa Comitia dicemus, si minores Plebeij Magistratus crearentur, sine auspicijs habita esse, & sine Senatus Consulto; quod Dionysius ait: sin minores Patricij, semper quidem sine Senatus Consulto, numquam tamen sine auspicijs: quorum alterum Dionysius aperte narrat, alterum Messalla non obscure significat. Pergo ad reliqua. Dixi, Tributa Comitia in minore Magistratu creando etiam a Consule esse habita. nunc illud addo, quod mirandum magis uideri possit, in maiore Magistratu creando habita esse Liuium significare. qui lib. V. ita scripsit: Omnes ex collegio eiusdem anni refici apparebat, L. Titinium, P. Menenium, Cn. Genucium, L. Atilium. qui prius quam renunciarentur iure uocatis Tribubus, permissu Interregis P. Licinius Caluus ita uerba fecit. Cur in Tribunis militum consulari potestate creandis, qui maior erat Magistratus, cum Proconsules essent, Tribus nominat? cum maiores omnes Magistratus non a Tribubus, sed a Centurijs, fieri solitos esse, quam plurimis doceamur exemplis. Ego sic existimo: Cum singuli Magistratus, siue maiores, siue minores, binis Comitijs fierent; quod iam probatum est; in minore Magistratu creando utraque fuisse Tributa Comitia; in maiore neque utraque Tributa, neque utraque Centuriata, sed priora Tributa, posteriora Centuriata, fuisse. Quod autem opinor, facile ueterum testimonio comprobatur. nam de binis Tributis, in minore Magistratu, significant illa, quae iam ex Oratione pro Plancio recitauimus. de Tributis autem, & Centuriatis, in maiore, uel hic ipse Liuij locus declarat. nominat enim Tribus, cum priora Comitia intelligit. Centurias autem etsi non nominat, eas tamen suffragium in posterioribus Comitijs tulisse, dubium non est. qui enim Centuriatis Comitijs creari Maiores Magistratus dicerentur, si neque in prioribus, neque in posterioribus, Comitijs Centuriae suffragiũ ferrent? Haec ipsa de maiore Magistratu bina Comitia, Tributa, & Centuriata, uidetur Cicero in II. Agraria significare, cum ait: Me non extrema Tribus suffragiorum, sed primi illi uestri concursus, neque singulae uoces praeconum, sed una uoce uniuersus Populus Romanus, Cõsulem declarauit. Nam, cum ait, Extrema Tribus suffragiorum; significat non nullos ita Consules esse factos, ut a repulsa minimum abfuerint: cum ex XXXV. Tribubus Consulatum detulissent XVII, & item XVII. negassent; una uero, quae suffragium extrema tulit,

trigesima quincta ad suffragantes XVII. Tribus inclinans, legitimum numerum confecisset. In meis, inquit, Comitijs non ea Tribus, quae suffragium extrema fert, me Consule fecit, sed magno concursu primae singulae Tribus, ita non uarie, ut extremae Tribus suffragia exspectare necesse non fuerit. Significat etiam Liuius lib. IX. M. Liuium Salinatorem & Consulem, & Censorem, a Tribubus esse factum. ait enim sic: M. Liuius in aerarium uenit; &, praeter Maeciam Tribum, quae se nec condemnasset, neque, condemnatum, aut Consulem, aut Censorem, fecisset, Populum Romanum omnem; quattuor & triginta Tribus aerarios reliquit; quod & innocentem se condemnassent, & condemnatum Consulem, & Censorem fecissent, neque infitiari possent, aut iudicio semel, aut Comitijs bis, ab se peccatum esse. Notauimus & in Oratione pro Milone locum; quo ex loco planum fit, non Centurias modo, uerum etiam Tribus, in Consularibus Comitijs suffragia tulisse. Occurrebat, inquit de P. Clodio, mancam, ac debilem, Praeturam suam futuram Consule Milone. eum porro summo consensu Populi Romani Consulem fieri uidebat. contulit se ad eius competitores, sed ita, totam ut petitionem ipse solus etiam inuitis illis gubernaret; tota ut Comitia suis, ut dictitabat, humeris sustineret. conuocabat Tribus: se interponebat: Coloniam nouam, delectum perditissimorum scribebat Ciuium. Conuocabat enim Clodius Tribus, ut Scipioni potius, & Hypsaeo, quam Miloni, & Scipioni, aut Miloni, & Hypsaeo, Consulatum demandarent, prioribus scilicet Comitijs: nam, posteriora omnino fuisse Centuriata, necesse est. Hoc ipsum, de binis Comitijs in maiore Magistratu creando, significat & Plutarchus in Catone Vticensi. ait enim, Cum prima Tribus Catonem praetorem declarasset, Pompeium, tonitrua se audiuisse mentitum, Comitia dissoluisse. Praeturam igitur, qui Maior erat Magistratus, Tributis Comitijs datam, satis liquet: cum tamen, & Centuriata deinde esse habita, iam dixerim. Saepe autem contigit, ut, Comitijs utrisque perfectis, produceretur tamen res, ante quam renunciatus esset is, cui Magistratum Populus detulisset. id significant illa uerba pro Milone: Vbi uidit homo, ad omne facinus paratissimus, fortissimum uirum, inimicissimum suum, certissimum Consulem; idq. intellexit non solum sermonibus, sed etiam suffragijs Populi Romani, esse declaratum: palam agere coepit, & aperte dicere, occidendum Milonem. Quibus in Comitijs Populus Milonem Consulem declarauit? nempe, Consularibus: quibus & Milo ipse, & Scipio, & Hypsaeus, petebant. quae cum saepe essent instituta, aut etiam habita; numquam tamen perfecta res est: uel, ut Pedianus ait, ob contentiones Candidatorum; cum aut instituta Comitia, in quibus Po

puli Romani studium erga Milonem ex ipsis suffragijs appareret, perfici non sinerent; aut, iam perfectis, Consulem Milonem a Consule Comitia habente renunciari tumultu excitato non paterentur: uel, quod saepe usu uenit, ob religionem ab aliquo Augure obiectam. Comitia enim iam habita rescindi solere Augure renuncian te, significat his uerbis Cicero lib. II. de Legibus: Quid maius est, si de iure quaerimus, quam posse a summis imperijs, & summis potestatibus, Comitiatus, & Concilia uel instituta dimittere, uel habita rescindere? Quid grauius, quam rem susceptam dirimi, si Augur, Alio die, dixerit? Malo enim ita legere, ex Oratione II. in Antonium, quam, ut impressi libri habent, Aliter dixerit. Ob hanc ipsam caussam, ter dilata esse, cum iam suffragia Populus uniuersus tulisset, Praetoria Ciceronis Comitia, existimo. Qua de re sic in suasione Maniliae rogationis: Cum propter dilationem Comitiorum ter Praetor primus Centurijs cunctis renunciatus sum; facile intellexi, Quirites, & quid de me iudicaretis; & quid alijs praescriberetis. Habebantur & a Pontifice Tributa Comitia Pontifici maximo surrogando. Cuius rei notitia ex una parte a Liuio, ex altera a Suetonio, & Plutarcho, colligitur. Nam, praefuisse Pontificem ijs Comitijs, quibus Pontifex Maximus crearetur, indicat Liuius lib. XXV. his uerbis: Comitia inde Pontifici Maximo creando sunt habita. ea Comitia nouus Pontifex M. Cornelius Cethegus habuit. Haec uero, quibus Pontifex Maximus crearetur, Tributa fuisse Comitia, Suetonij uerba declarant: quae sunt haec in C. Caesaris uita: Pontificatum Maximum petijt, non sine profusissima largitione: potentissimosq. duos competitores, multum & aetate, & dignitate, antecedentes, superauit: ut plura ipse in eorum Tribubus suffragia, quam uterque in omnibus, tulerit. Idem & Plutarchus significat: qui etiam duos illos Caesaris competitores, quos Suetonius non appellat, ipse nominat. Ait enim alterum fuisse P. Seruilium Isauricum, alterum Q. Lutatium Catulum: quorum utrumque Consularem eo tempore fuisse, Seruilium etiam Triumphalem, ex annalibus constat. Quod si paullulum mihi licet, meo more, dubitare, libenter quaeram, Cethegus ille, a quo Pontifice Comitia habita Liuius ait, utrum Pontifex pari cum multis dignitate, an uero Pontifex & ipse Maximus, fuerit. Pontificem fuisse Maximum, non est, ut credi posit. nam, si Maximus ipse Pontifex est, cur Pontifici Maximo creando habet Comitia? an, ut essent eodem tempore duo Pontifices Maximi? hoc quidem absurdum magnopere est. sin, non fuisse Maximum Pontificem Cethegum, sed unum de Collegio Pontificum, dicemus: a Liuio dissentiemus: qui aliquanto ante illa uerba, quae iam recitauimus, eodem libro

sic ait: Aliquot publici Sacerdotes mortui eo anno sunt, L. Cornelius Lentulus Pontifex Maximus, & C. Papirius C. F. Masso Pontifex, & C. Furius Philus Augur, & C. Papirius L. F. Masso Decemuir Sacrorum. in Lentuli locum C. Cornelius Cethegus, in Papirij Cn. Seruilius Caepio, Pontifices suffecti sunt. Et deinde reliqua. Non obscure significat, factum esse Cethegum Pontificem Maximum: si quidem in locum Lentuli, qui Pontifex Maximus fuerat, suffectus est. Tollitur dubitatio sic. Duo Pontifices erant, qui Maximi dicebantur, impari tamen dignitate: alter, qui Sacerdotibus omnibus, Sacrisque, praeerat, qui Tributis Comitijs creabatur; alter, qui non a dignitate, sed a Sacerdotij uetustate, Maximus appellabatur, quod in Collegium Minorum Pontificum primus uenisset. quo mortuo, non dicebatur Maximus is, qui surrogatus esset, sed tantummodo Pontifex: quia, quod cognomen uetustas Sacerdotij dabat, id in eum, qui postremus esset cooptatus, conferri simul cum Sacerdotio non poterat. & hoc est caussae, cur Liuius, cum L. Cornelium Lentulum Pontificem Maximum nominauerit, non subiungit de Cethego Pontifice Maximo in Lentuli locum suffecto; sed tantum ait, eum Pontificem esse factum; eiusque, & Cn. Seruilij Caepionis, dignitatem adaequat; quia Pontifices simul nominat, sine ulla distinctione cognominis, quod Lentulus uetusti iure Sacerdotij habuerat. De quo, ne quis haec me per somnij phantasmata putet inuenisse, Festi uerba recitabimus. Is igitur haec de duobus Maximis Pontificibus: Maximus Pontifex, quod maximus rerum, quae ad sacra, & religiones, pertinent, iudex sit, uindexq. contumaciae priuatorum, Magistratuumque. Minorum Pontificum Maximus dicitur, qui primus in id Collegium uenit; item Minimus, qui nouissimus. Semel etiam Tribunorum pl. Comitijs, quae Tributa fuisse diximus, Pontificem Maximum praefuisse, legimus in Liuio lib. III. cum enim ad sedandas discordias inter Senatum, Plebemque, conuenisset, ut decem Tribuni pl. crearentur: censuit Senatus, ut Q. Furius Pontifex Maximus, quod Magistratus nullus erat, Tribunos pl. crearet: quod, praeter Liuium, scripsit etiam Cicero, in Oratione pro C. Cornelio. et interpres Pedianus Pontificē Maximū, cuius nomen Cicero non ponit, ait fuisse M. Papirium: cum Liuius Q. Fusium appellet. Iam igitur ostendimus, a Quaestore, ab Aedili pl. a Tribuno pl. ab Aedili Curuli, qui Minores Magistratus erant, item a Consule, a Pontifice, Tributa Comitia esse habita. Reliquum est, an a Praetore haberentur, ut consideremus. Tributa Comitia Praetoribus creandis Praetor non habebat: non solum ob eam caussam, quia Praetura, quae Minores inter Magistratus erat, non Tributis, sed Centuriatis, Comitijs dabatur: uerum etiam, quia non a

Praetore,

Praetore, sed a Consule, Praetoria Comitia habebantur. quod cum Messalla docet in libro de Auspicijs apud Gellium, tum Liuius exemplo confirmat in libro XXXIX. Ob has igitur caussas Minoribus creandis Magistratibus Tributa Comitia Praetor non habebat. Descendamus ad Minores. Aedilis Curulis, qui fuit Magistratus inter Minores honoratissimus, quia sella Curuli solus sedit, & ordine petitionis ultimus erat, non a Praetore, sed ab Aedili Curuli, creabatur. quod, exemplo Cn. Flauij, e Pisonis historia, iam ostendimus. Tribunus pl. & ipse non a Praetore, sed a Tribuno pl. creabatur. Cuius rei cum argumenta, ac testimonia, ueteris historiae multa sunt, tum apud Liuium lib. III. expressa de Duillio Tribuno pl. Tribunicia Comitia habente mentio est. Aedilem pl. cum ante Praeturam Aedilitas pl. multis annis Romae fuerit, numquam a Praetore creatum crediderim, sed ab eo Magistratu, a quo creatus ab initio est. nec uero dubitauerim, quin is fuerit Tribunus pl. quandoquidem et petentibus Tribunis pl. ijs, qui primi facti sunt, tamquam eorum administros, creatos esse Aediles pl. Dionysius lib. VI. prodidit: et, Plebeium Magistratum a Plebeio potius, quam a Patricio, creatum esse, facile crediderim. Plebeius autem, qui Aedilium pl. Comitijs praeesset, excepto Tribuno pl. Magistratus erat nullus. Nam, ut ipsi Aediles insequentis anni Aediles crearent, minus uerisimile est, quam si de Tribunis pl. opinemur. quos enim creari suae potestatis administros uoluerunt, ut ex Dionysio iam ostendimus; eorum Comitia cur ipsi habere noluerint, non uideo. Quaestorum Comitia ne ipsa quidem a Praetore, qui multis annis post Quaestores creatos institutus est, sed aut a Consule, aut a Quaestore ipso, habita crediderim. Nam a Tribuno pl. aut ab Aedili pl. hoc est Magistratu Plebeio, Patricium Magistratum esse factum, (erat enim inter Magistratus Patricios Quaestura) uerisimile non uidetur. infra Quaesturam erant alij Minores Magistratus, Triumuiri Capitales, Triumuiri Mensarij, Triumuiri Monetales: quos nominabimus in libro de Magistratibus. hi, si coniecturae locus est, a Praetore Tributis Comitijs omnes creati sunt. Duco autem coniecturam a simili. Nam apud Liuium lib. XXV. scriptum uideo, Praetorem Vrbanum ijs Comitijs praefuisse, quibus creati sunt Quinqueuiri muris, turribusque, reficiendis, et Triumuiri bini, uni sacris conquirendis, donisq. persignandis, alteri reficiendis Aedibus Fortunae, et Matris, Maturae et Spei. et Festus Pompeius ex Lege L. Papirij Tribuni pl. uerba recitat: quae Treuiros Capitales a Praetore Vrbano Comitijs creatos significant. Quod cum ita sit: de ceteris infra Quaesturam Minoribus Magistratibus, non absurde, ut opinor, idem existimabitur. Inuenio tamen, et ab Interrege habita Tributa Comitia Tribu-

nis mil. Consulari potestate creandis; et a Praetore Vrbano, cum Triumuiros Capitales, aut Praefectos opidorum, designari uellet.

Comitia Tributa quibus locis habita sint.

QVEMADMODVM Tributa Comitia, modo Magistratuū, modo Legum, caussa; sic modo in Foro, modo in Campo Martio, habebantur: in Foro, cum Leges ferebantur; in Campo, cum Magistratus creabantur. Legimus et in Capitolium, ad accipiendas Leges, Populum tributim conuenisse. sed, Capitolium intra Fori terminos fuisse, ex P. Victoris libello, de Regionibus Vrbis Romae; perspicuum fit. Ac, de Legibus in Foro latis, Populo tributim conuocato, ita crebra est in antiquorum libris mentio, ut, exempla recitare, superuacaneum uideatur. quas enim rogationes Tribuni pl. tulerunt, omnes tum Tributis Comitijs, tum in Foro, latas esse, animaduertimus. De Tributis autē Comitijs in Campo Martio habitis, exstant haec Ciceronis uerba in I. ad Atticum epistola: In Cāpo Comitijs Tribunicijs ad XVI. Kal. Sext. competitores, qui certi esse uidebantur, Galba, et Antonius, et Q. Cornificius. Tribunicia enim fuisse Tributa, ex Gellio patet: qui, praeter Praetorem, Consulem, Censorem, reliquos ait & fuisse Minores Magistratus, et Tributis Comitijs creatos. Alterum exemplum est item ad Atticum lib. IV. his uerbis: In Campo Martio saepta Tributis Comitijs marmorea sumus, et tecta, facturi.

Comitia Tributa quo tempore haberentur.

CVM, ineundis Magistratibus non eundem diem per omnia Reip. tempora seruatum esse, uideam: sequitur, ut, nec eundem mensem habendis Comitijs legitimum fuisse, existimem. quo autem mense Maiores Magistratus Centuriatis Comitijs designati sunt, eo Minores quoque Tributis esse designatos facile aliquis possit conijcere. Ego autem hoc non omnino per omnia Reip. tempora seruatum existimo, sed tantum per ea tempora, cum Kalendis Ianua-

rij

rij Consules Magistratum inierunt. cum enim Consulatus capiendi legitimus dies fuit Kalendae Sextilis, aut Idus Maij, aut Idus Decembris, aut Kalendae Octobris, aut Idus Martij: (his enim diebus Consules, aut Tribunos mil. Consulari potestate, Magistratum inisse, in libro de Magistratibus ostendemus) tunc, eodem mense omnia omnium Magistratuum Comitia esse habita, credibile non est. Assenserim fortasse de Minoribus Magistratibus, qui Patricij essent, idest de Quaestore, & Aedili Curuli: sed in designandis minoribus plebeijs diuersam puto rationem fuisse. uerbi caussa. Ineunt Magistratum Consules Idibus Martijs: quod diu seruatum est. ergo ante Idus Martias designati sunt. Tribuni pl. non Idibus Martijs, sed IV. idus Decembres, Magistratum inierunt: quod, ab initio Tribuniciae potestatis institutum, numquam deinde est immutatum. An ante Idus Martias ipsos quoque designatos esse dicemus? uerisimile non uidetur. nouem enim mensibus ante diem ineundi Magistratus designati fuissent, eoq. etiam amplius, quo longius ab ineundi Magistratus die Maiorum Magistratuum Comitia distabant. non enim statim post designationem Magistratum Consules, aut alij Maiores Magistratus, inibant. idq. iam tum usitatum fuisse, cum Decemuiri creati sunt, significat libro III. Liuius his uerbis: Decemuiri creati Ap. Claudius, T. Genucius, P. Sestius, L. Veturius, C. Iulius, A. Manlius, P. Sulpicius, P. Curiatius, T. Romulius, Sp. Postumius. Claudio, & Genucio, quia designati consules in eum annum fuerant, pro honore honor redditus. Distinguendum igitur, & ita statuendum: Tributa Comitia, si Patricij Minores Magistratus designarentur, eodem tempore, quo Centuriata, esse habita: sin Plebeij, multo post. idq. tam diu seruatum fuisse, crediderim, quamdiu Maiores Magistratus aliquot mensibus ante Minores Magistratum inierunt. nam, cum aut Idibus Decembribus, aut Kalendis Ianuarijs, aut etiam fortasse Kalendis Octobribus. Consulatus initium fuit: tunc, eodem mense omnes Magistratus esse designatos, siue Maiores essent, siue Minores, consentaneum est. Postremis quidem Reipublicae temporibus, Quinctilem designandis cunctis Magistratibus legitimum fuisse mensem, ex epistola I. Ciceronis ad Att. satis cōstat. quae ipsa epistola, Tribunorū pl. Comitia ante Consularia esse habita significat: credo, propter eam caussam; quia, quemadmodum Tribuni pl. Magistratum ante Consules inibant, sic ante Consules designari aequum fuit. inibant autem Consules, Ciceronis aetate, Magistratum Kalendis Ianuarij: quod studiosi norunt omnes: Tribuni uero IV. Idus Decembris. quod Liuius indicat libro XXXIX. his uerbis: Antiatem auctorem refellit Tribunus pl. M. Naeuius: aduersus quem Oratio inscripta P. Africani

est.

est. Naeuius hic Magistratum non inijt P. Claudio, L. Porcio Consulibus, sed inijt Ap. Claudio, M. Sempronio Consulibus, ad IV. Idus Decembris. inde tres menses ad Idus Martias sunt, quibus P. Claudius, L. Porcius Consulatum inierunt. Cuius loci auctoritate uidetur Dionysii locus posse corrigi. nam libro VI. de primis Tribunis pl. sic ait: δημαρχικὴν ἐξουσίαν πρῶτοι παρέλαβον οἱ πέντε ἄνδρες ἡμέρα τετάρτῃ πρὸ τριῶν εἰδῶν δεκεμβρίων, ὥσπερ καὶ μέχρι τοῦ καθ' ἡμᾶς χρόνου γίνεται. Scripsit, opinor, Dionysius, πρὸ τῶν εἰδῶν, non, ut impressum est in uulgatis libris, πρὸ τριῶν εἰδῶν. Quis enim umquam sic locutus est, aut quid omnino significat, ἡμέρα τετάρτῃ πρὸ τριῶν εἰδῶν? At uero, si legas, ἡμέρα τετάρτῃ πρὸ τῶν εἰδῶν, aperta, & Latinis etiam hominibus usitata, locutio erit. nam, Die quarto ante Idus, &, Ante diem IV. Idus, & Ad IV. Idus, &, IV. Idus, cum dicimus, ueterem loquendi consuetudiné imitamur, & eundem diem significamus. Neque uero Pediani uerba uacare mendo existimauerim, ubi explanat illud secundae Orationis in Verrem: P. Sulpicius Magistratum ineat necesse est nonis Decembribus. ait enim, Sulpicium eo die Tribunum pl. futurum. Quod certe si ita scripsit Pedianus, imperite scripsit. sed culpam in librarios potius conferamus, qui libros mendosissime scribere consueuerunt. non enim ignotum Pediano potuit esse, Tribunos pl. Magistratum iniuisse IV. Idus Decembris: praesertim cum id perpetuo seruatũ sit, iam ab eo tempore, quo Tribunicia potestas Romae est instituta. Itaque dixit Dionysius, ὥσπερ καὶ μέχρι τοῦ καθ' ἡμᾶς χρόνου γίνεται. Aut igitur ex ipsa consuetudine, quae numquã immutata est, aut ex Liuio, ac Dionysio facile fuit Pediano cognoscere, non Nonas Decembris, sed IV. Idus Decembris, legitimum ineundi Magistratus diem Tribunis pl. fuisse. Praeterea, cur de mendo suspicer, etiam illud facit, quod, si Tribunus pl. designatus fuisset Sulpicius, nominasset illum Cicero cum Manlio, & Cornificio. non enim partite dixisset, sicuti dixit, Q. Manlium, & Q. Cornificium, duos seuerissimos, atque integerrimos, iudices, quod Tribuni pl. tum erunt, iudices non habebimus. P. Sulpicius, iudex tristis, & integer, Magistratum ineat necesse est Nonis Decembribus. Non, inquam, a duobus Tribunis pl. Manlio, & Cornificio, Sulpicium, si & ipse Tribunus pl. esset designatus, seiunxisset, sed una omnes nominasset. Nec leue etiam illud est argumentum, ad indicandam, Pediani dicam, an librarij, culpam; quod Sulpicius, qui fuit e gente Patricia, Tribunus pl. esse non potuit: cum Tribunatus pl. solis Plebeijs daretur.

Comitia Tributa quibus de caussis haberentur.

TRIBVTA Comitia tum ad Magistratus creandos, tum ad Leges sciscendas, habita esse, exempla declarant. dicerem, et ad Bella iubenda; nisi legis nomen ita late patere cognouissem, ut etiam actiones de Bello indicendo comprehenderet. quidquid enim Comitijs ageretur, de eo Populus rogabatur: et rogantis actio Rogatio dicebatur. Rogationem autem Legis nomine appellatam esse, sicuti et Legem Rogationis, ex Gellij libro x, et ex ipso ueterum testimonio, notum est. Magistratus non omnino omnes Tributis Comitijs creabantur, sed ij dumtaxat, qui Minores dicebantur: qui erant, ut etiam dicemus in libro de Magistratibus, Quaestura, Aedilitas pl. Tribunatus pl. (etsi, Magistratum fuisse, Plutarchus negat; sed Magistratum tamen et Cicero, et historici nominant) Aedilitas Curulis: praeterea Centumuiri litibus iudicandis, Triumuiri Capitales, Triumuiri nocturni, Triumuiri Monetae cudendae, Quaestores Parici, Tribuni Aerarij, Tribuni militum comitiati, et alij, opinor; quos omnes illa uerba significant, quae sunt apud Ciceronem libro III. de Legibus: Minores Magistratus partiti iuris plures in plera sunto. Quem locum, si ita legatur, non esse mendosum, ut nonnullis uisum est, ostendemus in libro de Magistratibus: qui erit ad III. librum Ciceronis de Legibus quasi Commentarius. Praefectos etiam Opidorum, non omnes tamen, sed aliquot, in hunc ordinem refero: quia creatos a Populo legimus in Festo. Nec dubitandum est, quin et ea Tributa fuerint Comitia; quibus Triumuiros deducendis Colonijs in Capitolio creatos esse, scripsit Liuius libro XXXIV. qui, etsi Tributa non nominat; quia tamen habita in Capitolio dicit, satis aperte declarat Tributa fuisse. nam Centuriata non in Capitolio, sed extra Vrbem in Campo Martio, habita esse, ex Dionysio, Liuio, Cicerone, Gellio, satis liquet. Vt omittam, quod in Gellio legimus, Centuriatis Comitijs tantum eos Magistratus, qui Maiores dicebantur, esse designatos. Quod cum ita sit: sequitur, ut reliquos omnes Tributis Comitijs Populus creauerit. Pōtificem quoque Maximum, qui tamen non Magistratus, sed honor, fuit, cum in Liuij libro xxxv. Comitijs creatum legerem, de Tributis accipiendum putaui: quia Caesarem Tributis Comitijs maximum Pontificem esse factum, e Suetonio, Plutarcho, Dione, cognouimus. Sed

de Pontificis Maximi, ac reliquorum Sacerdotum, creatione, in duobus libris, de Legibus, et de Religione, haud paullo fusius agemus. Nunc, quando, propositis Tributorum Comitiorum caussis, eam, quae ad Magistratus attinebat, explicauimus; alteram, quae superest, de Legibus, aggrediamur. Legum caussa Tributa Comitia habebantur; siue de iure ciuili Lex ferretur, siue de criminibus uindicandis, siue de Bello indicendo, siue de Prouincia mandanda, siue de Pace facienda, Foedere ue percutiendo, siue de Imperio abrogando, siue de Ciuitate danda, siue de capite Ciuis. Legis enim nomine continebatur, quidquid horum cum Populo ageretur. Neque uero id, quod dixi, generale est, ut ijs omnibus de rebus, quas nominaui, Leges omnes Tributis Comitijs ferrentur. Nam, ut incipiam a Iure Ciuili, et a criminibus; quae utraque priuari Iuris sunt; ut in libro de Legibus ostendemus: Leges XII. Tabularum, in quibus dubium non est de iure priuato fuisse multa, Centuriatis Comitijs latas esse Legimus. de Bello autem indicendo quod dixi, ita recte dictum affirmo, si sic accipiatur, Tributis non saepe esse actum, Centuriatis saepissime: ut, cum Veientibus indictum bellum est, Consulibus A. Cornelio Cosso, T. Quinctio Poeno iterum; & Philippo Macedonum Regi, Ser. Sulpicio Galba, C. Aurelio Consulibus; et Perseo Philippi filio, P. Licinio, C. Cassio Consulibus. Quae Liuij tribus libris, IV, XXXI, XLII. notauimus. Tributis autem Comitijs aduersus Veliternos bellum esse iussum, idem Liuius libro VI. tradidit. sed, siue Tributis, siue Centuriatis, Comitijs de bello actum est; semper prius Senatum esse consultum, deinde ad Populum latum, idem, quo tam saepe utimur teste, Liuius dixit libro XLII. De Prouincia mandanda neque semper Tributis, neque semper Centuriatis, Comitijs actum est. Tributis actum esse, cum Q. Fabio Maximo Etruria Prouincia decreta est, libro X. Liuius ostendit; Centuriatis, cum P. Scipionem, eum, qui Africanus postea dictus est, Proconsulem in Hispania esse Populus iussit, idem Liuius libro XXVI. tradidit. Sequuntur tria capita, de Pace facienda, Foedere percutiendo, Imperio abrogando. In his exceptioni locus non est. Leges enim omnes, quae ad haec spectarent, Tributis Comitijs latas esse, historiae demonstrant. Tantum illud quaestione dignum uideri potest; cur, cum de bello, aduersus Philippum, Macedonum Regem, inferendo Centuriaris Comitijs esset actum; quod apud Liuium libro XXXI. scriptum est: mox de Pace cum eodem facienda Tributis Comitijs actum sit; quod libro XXXIII. apud eundem Liuium obseruauimus. mihi hoc uidetur fuisse caussae: quod, cum Céturiata Comitia Tributis dignitate praestarent; inq. ijs Maiores Magistratus creari mos fuerit; Senatus, siquid grauius agendum esset,

Centuriatis potius, quam Tributis, committebat. grauiorem autem fuisse actionem de Bello, quam de Pace, nemo dubitat. tunc enim agebatur de bello suscipiendo; cum aut, nisi susciperetur, aditura periculum Resp. uideretur; aut, iniurias alicuius ulcisci, ad Populi R. dignitatem pertineret. at de pace tunc agebatur; cum, sublato periculi metu, iam in tuto res esset; finis autem belli non ad uitandā calamitatem, sed cōmodi caussa, quaereretur. numquam enim Populus Romanus sine aliqua utili cōdicione pacem fecit. Quanto igitur pluris est, Periculum repellere, aut dignitatem tueri, quam emolumentum aliquod parere: tanto magis ad Centuriata Comitia, quam ad Tributa, belli actio pertinuit. Quod cum ita sit: semel tamen, quod meminerim, Tributis Comitijs actum de bello legimus, sed eo bello, in quo periculi nihil esset, aduersus Veliternos Colonos, qui defecerant: ut ad sumendam potius de Veliternis poenam, quam ad bellum gerendum, exercitus ire uideretur. non enim dubito, quin, si maioris momenti res fuisset, bellum a Centurijs potius, quam a Tribubus, iussum esset: sicuti paucis ante annis factum animaduerto, cum Veientibus bellum est indictum, Consulibus, ut iam dixi, A. Cornelio Cosso, T. Quinctio Poeno iterum. De Ciuitate danda, quod Populi ius fuisse patet ex Oratione pro Balbo, semper Comitijs actum est, sed, ut opinor, Centuriatis, ante Legem Hortensij Dictatoris; post Legem Hortensiam, Tributis. non enim dubito, quin Ap. Claudio Sabino, quem non modo ante Legem Hortensiam, sed etiam ante Coriolani damnationem, ab Regillo Romam transfugisse, Liuius, & Dionysius tradiderunt, Centuriatis Comitijs Ciuitas data sit. Nam, si ante quam de Coriolano iudicium fieret, Appius Ciuitate donatus est: qui possumus de Tributis Comitijs existimare, cum ante Coriolani iudicium numquam Populum, nisi per Centurias, conuocatum, suffragia tulisse, libro VII. Dionysius affirmet? Praeterea, a quo Magistratu haberentur Tributa Comitia, cum, quo tempore Ap. Claudius Ciuitate donatus est, Tribuni pl. creati nondum essent? Dicet aliquis, A Consule. Negatur. Nam, ut omittam, quod ab aetate Seruij Regis, qui Centuriata Comitia instituit, ad usque creationem Tribunorum pl. nullam Tributorum Comitiorum mentionem inuenio: credibile non est, ea de re Consulem Tributis Comitijs usum esse potius, quam Centuriatis, quae Senatui non minus, quam Populo, probarentur. Tributa enim uoluntatem tantummodo Plebis, Centuriata uniuersae Ciuitatis, significabant: quod q. ius a Tribubus sancitum esset, eo iure Plebem dumtaxat obstrictam fuisse, a Laelio Felice acceptum Gellius narrat. Quam ob caussam Q. Hortensius Dictator Legem tulit, ut, quod Plebs iussisset,

eo Quirites omnes tenerentur. De quo fusior erit in libro de Legibus tractatio. Cur igitur Consul ad Tribus potius, quam ad Centurias, ferret de Ap. Claudio Ciue adsciscendo; cum Appium, magna Clientum comitatum manu, ut Liuij uerbis utar, Romam aduenientem non minus libenter Senatus, quam Populus, exceperit? quod ex Dionysij libro V. & Liuij libro II. colligitur. Centuriatis igitur, non dubito, quin actum & de Appio sit, & de L. Manilio Tusculano; cui Ciuitatem, approbantibus cunctis, esse datam, Liuius libro III. tradidit, & siquis praeterea ante Legem Hortensiam in Ciuitatem receptus est. post eam uero Legem, cum Tributa Centuriatis essent aequata, Tributis potius, quam Centuriatis, de danda Ciuitate actum est. Itaque rogationem a Tibuno pl. ad Plebem esse latam, ut Mutines Ciuis Romanus fieret, apud Liuium libro XXVII. notauimus. quod Tributis Comitijs esse factum, satis patet. quia rogationes Tribunorum pl. Centuriatis, ut iam diximus, non ferebantur. Post Hortensij uero Dictatoris Legem, de Ciuitate Mutini danda actum esse, facile est ex Annalibus Populi Romani cognoscere. Extremum caput erat de capite Ciuis. Quo ipso in capite considerando, ab Vrbe condita ad ultima Reip. tempora percurremus. sic enim necesse est. Romulus suam Ciuitatem, quasi tenerum, ac rude, corpus, Legibus confirmauit. ipse de maximis rebus, ut Dionysius libro II. significat, indicabat: ut tamen a Rege condemnatis ad Populum prouocatio esset. quod cum Liuius in M. Horatij caussa libro I, tum Seneca libro Epistolarum XIX scriptum reliquit. idq. ius a P. Valerio Poplicola post eiectos Reges confirmatum, renouatumque, est. tulit enim legem in Consulatu de prouocatione aduersus Magistratus ad Populum. itaque anno ab Vrbe condita CCXXC. Consulibus Aemilio, & Virginio, audita uox est Voleronis, de Plebe hominis, aduersus Consules ad Populum prouocantis: & anno CDXXIIX. Consulibus L. Furio Camillo II, D. Iunio Bruto Scaeua, aduersus L. Papirium Dictatorem M. Fabius pro filij capite prouocauit, cum tamen aduersus Dictatorem infirmam, inanemque, prouocationem esse constaret. Sed & in caussis, quae capitales non essent, prouocationem ad Populum uideo fuisse. Nam, ut apud Liuium libro XL. legimus, cum C. Seruilius Pontifex Maximus L. Cornelio Dolabellae, Duumuiro Naua li, multam dixisset; prouocauit Dolabella, certatumq. ad Populum est. Iudicauit igitur Populus iam inde a Regibus ex prouocatione. utrum autem Tributis, an Curiatis, an Centuriatis, Comitijs iudicauerit; seruato temporum ordine, quam breuiter licebit, explicabo. Ante Seruium Regem Centuriata Comitia non fuisse, ex Dionysio, & Liuio, satis constat. Restat igitur, Tributa ne, an Curia

ea, fuerint, ut consideremus. Quod etsi dijudicare difficile est: quae tamen legendo notauimus, in medium afferemus, ut, quibus argumentis nostra nitatur opinio, cognoscatur. Liuius ante Seruium Regem neque Tributa Comitia, neque Curiata, nominat. tantum ait libro I, eos, qui ante Seruium regnauerant, hoc ab Romulo traditum seruasse, ut uiritim suffragium eadem ui, eodemq. iure, promiscue omnibus daretur. Tribus uero, aut Curias, aut Tributa, & Curiata, Comitia non nominat. itaque, quod ad Liuium attinet, in dubio res est. Quid Dionysius? ne hic quidem aut Tributa, aut Curiata, Comitia nominat. de Curijs tamen libro II. mentionem facit his uerbis: Plebi deinde Romulus haec tria permisit, Magistratus creare, Leges sciscere, de Bello decernere, cum Rex uellet, ita tamen, ut horum absoluta potestas non esset, nisi Senatus approbasset. ferebat autem Populus suffragium, non uiritim, sed per Curias conuocatus: quodq. pluribus uisum erat Curijs, ad Senatum referebatur. Idemq. libro IV. confirmat. Quo, nisi fallor, satis liquet, ante Seruium Regem utra Comitia fuerint, Curiata, an Tributa. quibus enim in Comitijs Curiae suffragium tulerunt, nimirum illa Curiata potius, quam Tributa, dicemus. Quod autem ait Liuius uiritim suffragium esse datum; Dionysius autem, Populum tulisse suffragium, non uiritim, sed per Curias conuocatum: non uidetur inter eos conuenire; cum tamen, ut ostendam, controuersiae nihil sit. non enim, Populum suffragia uiritim tulisse, Dionysius negat; (nam, si negaret, manifeste a Liuio dissentiret) sed ait, Populum ad ferenda suffragia conuocatum esse non uiritim, quod fuisset infinitum, sed per Curias: quae cum XXX. essent, nominatim unaquaeque citabatur, suffragijs tamen, ut ait Liuius, uiritim datis. ita nec de suffragijs uiritim datis Dionysius negat, nec Liuius de Populo per Curias conuocato: sed, quod habet Liuius, id Dionysio deest; quod Dionysius, id Liuio: utrumque autem ex utroque colligitur; Populum per Curias esse conuocatum; conuocato suffragia uiritim data. nec uero, latis suffragijs ex maiore suffragiorum numero deliberatum, statutumq. esse aut de Lege, aut de Magistratu, aut de Bello, crediderim: sed potius Curiarum habitam esse rationem existimo; ut, quod pluribus uisum esset Curijs, sicuti & Dionysij uerba proxime recitata significant, id, tamquam a Populo iussum, ratum, ac firmum, haberetur, si modo & Senatus deinde comprobasset. Atque hoc, de Curiatis Comitijs ante Seruium Regem, eo mihi certius est, quam de Tributis, non modo ob eam caussam, quod Curias tum tulisse suffragium Dionysius ait, Tribus autem nemo ex ijs, qui de rebus Romanis aut Latine, aut Graece, scripserint: uerum etiam, quia tantam Populi multitudinem, quanta in Forum ad ferenda suffragia conue-

niebat, uero ſimilius eſt in xxx. potius Curias, quã in tres tantum Tribus, ordinis cauſſà, diſcretam in Comitijs affuiſſe. Eſt etiam apud Varronem locus libro IV. de lingua Latina, qui me in hac opinione ualde confirmat. Comitium enim, qui locus in Foro fuit, ait propterea dictum eſſe, quod eo coibant Comitijs Curiatis, & litium cauſſa. Quod ſiquis obijciat, non ideo probari, ſola fuiſſe Curiata, ſed potuiſſe bina Comitia ante Seruium eſſe, Curiata, & Tributa; ut Curiata in Comitio, quod ait Varro, Tributa uero alibi facta ſint: ego aduerſus hunc Feſti Pompeij teſtimonium recitabo: qui Curiata tantum Comitia a principio fuiſſe ſignificat. Comitiales, inquit, dies appellabant, cum in Comitium conueniebant: qui locus a Coe undo, ideſt ſimul ueniendo, eſt dictus. Si Comitiales dies ij fuerunt, quibus in Comitium Populus conueniebat: ergo extra Comitium Comitia fuere nulla. quod ſi extra Comitium Comitia nulla; & ea, quae in Comitio facta ſunt, Curiata Varro appellat; cuius coitionis cauſſa Comitio nomen inditum eſſe dicit: certe ante Seruium Regem Curiata dumtaxat Comitia fuerunt. Verum, unde conijcis, dicet aliquis, Varronem, & Feſtum, de temporibus ante Seruium Regem ſignificare. qui probas, de temporibus Reip. ſignificari non poſſe, quibus & Tributa, & Curiata, & Centuriata, Comitia ſunt habita? Facile reſpondetur. Neuter de temporibus poſt Seruium Regem potuit ſignificare? primum, quia loquuntur de illo tempore, cum Comitio nomen eſt inditum: quod, multis ante Seruium annis, regnante Romulo, fuiſſe, Plutarchus in Romulo tradit: deinde, cum dicat Feſtus, Comitiales dies eos fuiſſe, quibus in Comitium conueniebant, neceſſe eſt, ut de conſuetudine, quae fuit ante Seruium, intelligat. nam, poſt Seruium, qui Centuriata Comitia inſtituit, in Campum Martium, qui erat extra Vrbem, potius, quam in Comitium, quod in Foro erat, Comitialibus diebus Populus conueniebat. Claſsibus enim, & Centurijs, a Seruio inuentis, per aliquot annos in Campo Martio dumtaxat Populus centuriatim ſuffragia tulit, ſiue de Lege, ſiue de Magiſtratu, ſiue de Bello, rogaretur. mox in Cn. Marcij Coriolani iudicio ſuffragium ferre Tribus coeperunt: aliquotq. poſt annis, ut idem in Plebeijs magiſtratibus rogandis ſeruaretur, Voleronis Tribuni pl. lege factum eſt. ſed, neque dum ſola Centuriata fuerunt, neque, poſtea quam Tributa ſunt inſtituta, in Comitio tantum ſuffragia eſſe lata, licet opinari: cum non modo Centuriata, ut dixi, in Campo Martio ſemper habita ſint, uerum & ipſa Tributa, quoties creandorum cauſſa Magiſtratuum haberentur. ergo neceſſe eſt, ad ea tempora Feſtus reſpexerit, quae fuerant ante Seruium Regem; cum Populus Comitiorum cauſſa ex Vrbe non exibat, ſed in Comitium, hoc eſt in Forum, quacumque de re

conſu-

consulendum esset, coire solitus erat: quando, post Seruium coiuisse in Campum Martium, liquido probatur. Curiatis igitur Comitijs, a Tullo Hostilio Rege, usque ad Seruium Regem, iudicatum esse existimo: non quod & ante Hostilium prouocatio ad Populum non fuerit: hoc enim ius, non dubito, quin, ex Lege, a Romulo lata, Populus acceperit; sed, quod iudicium de capite Ciuis ante Hostilij tempora Romae nullum fuit. qua de re Ciceronis uerba in Oratione pro Milone sunt haec: In qua tandem Vrbe hoc homines stultissimi disputant? nempe in ea, quae primum iudicium de capite uidit M. Horatij, fortissimi uiri: qui, non dum libera Ciuitate, tamen Populi Romani Comitijs liberatus est, cum sua manu sororē esse interfectam fateretur. Habemus igitur a Cicerone, primum in caussa capitali M. Horatium esse iudicatum. regnante autem Hostilio iudicatum esse, habemus a Liuio. ergo, cum ab Hostilio ad Seruium Curiatis Comitijs de capite Ciuis iudicatum dico, non respicio ad illud tempus, quo Lex de prouocatione ad Populum lata est, sed ad illud, quo primum de capite Ciuis iudicium fuit. nam, ante Hostilium, Legem de prouocatione fuisse, uidetur Liuius libro I. significare, cum ait: Rex, Concilio Populi aduocato, Duumuiros, inquit, qui Horatio Perduellionem iudicent secundum Legem, facio. Lex horrendi Carminis erat. Duumuiri Perduellionem iudicent: si a Duumuiris prouocarit, prouocatione certato. Quod si ante Hostilium prouocatio fuit; datam a Romulo potius, quem Populo gratissimum fuisse Liuius tradit, quam a Numa, cuius in colenda religione studium omne fuit, existimauerim. Vt ut fuerit; iudicauit Populus Curiatis Comitijs usque ad Seruium Regem. Seruius Curiata sustulit, & Centuriata induxit: Populusq. deinde, non, ut antea, per Curias, sed per Centurias, conuocatus, non modo de Ciuium capite iudicauit; sed & bella iussit, & Magistratus creauit, & omnino omnia transegit. Iudicandi autem per Centurias consuetudo ad eum annum perdurauit, quo Cn. Marcius Coriolanus damnatus est. nam, cum inter Patricios, & Plebeios, acerrima contentio fuisset; quia Patricij Marcium iudicari, ut mos erat, Centuriatis Comitijs uellent, in quibus multo plures Patriciorum, quam Plebis, erant Centuriae; Plebeij autem Tributis, in quibus, uniuerso Populo suffragia uiritim ferente, Plebs Patricijs numero praestabat: ad extremum, concedentibus Patricijs, Populus non Curiatis Comitijs, ut ante Seruium Regem fieri solebat, neque Centuriatis, ut post Seruium seruatum est, sed Tributis, de Coriolano iudicauit. mansitq. ea consuetudo usque ad Decemuiros: qui rursus eam potestatem a Tribubus ad Centurias transtulerunt: scriptaq. sunt ab ijs haec uerba, aut huius modi, in XII. Tabulis: ut etiam

in ea pro Sextio notauimus: De capite Ciuis, nisi per Maximum Comitiatum, ne ferunto. Maximum autem Comitiatum interpretatur Cicero Centuriata Comitia, libro III. de Legibus; cum haec uerba, de XII. Tabulis translata, sed suis ab ipso Legibus inserta, explanat: quo loco illud addit: Descriptus Populus Censu, Ordinibus, Aetatibus, plus adhibet ad suffragium consilij, quam fuse in Tribus conuocatus. Quam ob caussam, cum P. Clodius Tribunus pl. Populo per Tribus conuocato Legem tulisset, ut Ciceroni, quia Ciues Romanos indicta caussa condemnasset, aqua & igni interdiceretur: inique factum, quia non Tributis, sed Centuriatis, Comitijs de capite Ciuis iudicari XII. Tabulae iuberent, in libro III. de Legibus Cicero disputat. Lucius, inquit, Cotta dicebat, nihil omnino actum esse de nobis: praeter enim quam, quod Comitia illa essent armis gesta seruilibus; praeterea neque Tributa capitis Comitia rata esse posse, neque ulla priuilegij: quo circa nihil nobis opus esse lege, de quibus nihil omnino actum esset Legibus. Haec Cicero: qui suam caussam XII. Tabularum auctoritate, ac iure, tuetur. sed ante Ciceronis aetatem clarorum uirorum exempla non desunt, quorum de capite Comitijs Tributis actum est. multos enim uideo Tribunicijs rogationibus post XII. Tabulas in exsulium esse missos, ut P. Popillium, de quo tulit C. Gracchus; Q. Metellum Numidicum, de quo L. Saturninus; alios praeterea: quos Tributis Comitijs esse damnatos ob eam caussam existimo, quia Centuriata Tribunis pl. habere non licebat. in Centuriatis enim simul cum Plebeijs suffragia ferebant. at, Patricios aduocare, Tribunis pl. ius non erat. de quo haec Gellius, ex Laelij Felicis libro, uerba recitat: Tribuni neque aduocant Patricios, neque ad eos referre de re ulla possunt. Quare, ut dicam, quod opinio mea fert, suspicor de mendo apud Ciceronem in Oratione pro domo sua, cum ait: Censor ille Quinctius, & M. Furius Camillus, & M. Seruilius, cum essent optime de Rep. meriti, tamen Populi incitati uim, iracundiamque, subierunt; damnatiq. Comitijs Centuriatis, cum in exsulium profugissent, rursus ab eodem Populo placato sunt in suam pristinam dignitatem restituti. Haec, ut scripsi, ita in omnibus libris impressa sunt, nulla mendi apposita nota: qui solet Asteriscus esse. mihi tamen, singula uerba examinanti, & ad historiam, ac ueterem consuetudinem, referenti, ita non uacare mendo locus hic uisus est, ut tres in eo uitiosas opiner esse dictiones. aut, si me fallit opinio, refellat aliquis uel uoce, uel scripto; sed scripto potius, quam uoce. Nam, apud imperitos adolescentes oculte nugari, et aliorum scripta, ijs, qui scripserunt, absentibus, carpere, malitiosae inuidiae uidetur esse. Ego meas opiniones edo: edant suas, qui contra sentiunt.

nam,

nam, si recte senserint: ultro gratias habebo; &, me in ea re, quae studiosis utilitatem pariat, redargui, laetabor. sin autem non a me potius, quam a ueritate, dissenserint: ipsi quoque, si boni uiri sunt, & communi commodo consultum uolunt, se a me corrigi aequo animo patiantur. Sed locum examinemus. Censor ille Quinctius, & M. Furius Camillus, & M. Seruilius. Non dubium est, quin ordinem temporum in his nominibus Cicero seruauerit. itaque ante Camilli exsulium, quo de hic agit Cicero, euolui diligenter omnes historias, ut de Quinctio Censore damnato mentionem aliquam inuenirem: nec tamen Censorem ullum non modo ante Camillum, sed ne post quidem, in Magistratu damnatum a Populo comperi. Quod eo magis miratus sum, quia Cicero, ut de homine notissimo, loquitur, cum ait, Censor ille Quinctius; sicut alibi, Metellus ille Numidicus, Alexander ille Macedo. Suspicatus igitur de mendo, correctionem in litterarum similitudine quaesiui: & pro, Censor, Kaeso legendum conieci, coniectura non ab historia minus, quam ab ingenio, ducta. nam Kaesonem Quinctium, ab A. Virginio Tribuno pl. accusatum, in exsulium profugisse, apud Liuium lib. III, & Dionysium libro X. scriptum est. Quod sequitur de M. Seruilio; nihil de M. Seruilio damnato uetustatis monumenta loquuntur. mihi uenit in mentem, C. Seruilius, reponi posse: ut C. Seruilius Ahala significetur. quia, cum loquatur Cicero de ijs, quos optime meritos Populus damnauit, utrumque inueniemus, & optime meritum C. Seruilium, & a Populo damnatum. Optime meritum nemo, opinor, qui paullo sit humanior, ignorat; cũ eius manu Sp. Melium, Regnum appetentem, esse interfectum, Liuius libro IV, & Cicero in Catone Maiore tradiderint. damnatum a Populo, unus, quod sciam, significat Valerius Maximus: cuius haec sunt uerba, libro V. Ahala uero, cum Magister equitum Sp. Melium, Regnum affectantem, occidisset, custoditae libertatis Ciuium exsulio suo poenas pependit. Tertium mendũ opinor esse in dictione, Centuriatis. Cum enim Kaesonem Quinctium, accusante A. Virginio Tribuno pl. damnatum sciamus, & accusante item Tribuno pl. L. Appuleio M. Camillum; nec uero de C. Seruilio secus opinemur: (nam optime meritis diem dicere non Consules, sed Tribuni pl. solebant) non uideo, Centuriatis Comitijs qui locus esse potuerit: quae, ut paullo ante ostendi, Tribuno pl. habere non licebat. Mouet etiam illa ratio, quod, cum ante XII. Tabulas Kaeso Quinctius damnatus sit, aliquot annis post Coriolani damnationem: non est, ut Centuriae de illo suffragium ferre potuerint: siquidem a Coriolani damnatione Tribus de capite Ciuis suffragium ferre coepisse, iam ex Dionysio ostendimus: Centurias autem XII. Tabularum iussu reuocatas esse, ea, quae supra

recitauimus, ex ipsis XII. Tabulis uerba declarant. Quare confirmor in sententia; &, Centuriatis, uitiosam esse dictionem puto. Quod utinam, ut ille ait, tam facile uera reperire possem, quam falsa conuincere. Vitium equidem, nisi fallor, ostendi: sed, ut, quod uitiosum est, sanetur, opportuna me remedia deficiunt: non, quod omnino, quo me coniectura ducat, non habeam; sed, quod, cum in hac emendandi ratione, in qua iam inde a prima adolescentia sum uersatus, hoc maxime soleam sequi, ut inter mendum, & correctionem, sit quasi quaedam affinitas litterarum, quae mendi occasionem dedisse uideatur; siqua mihi oritur coniectura, ab impressa scriptura paullo alienior, abijcio; neque, quod ipsi mihi displicet, alijs placere cupio. Apparet omnino, si ea, quae dixi, considerentur, pro, Centuriatis, reponi posse, Tributis; quod a Tributis pl. non Centuriata, sed Tributa, Comitia habeantur; & quod Kaeso Quinctius damnari Centuriatis non potuit, quae, aliquanto post, XII. Tabularum iussu, reuocata sunt. sed, quia inter has dictiones, Centuriatis, & Tributis, minimum esse uideo similitudinis, uix opinor, quod ipsa ratio proponit, uerum esse posse. Quod si cum ratione liber etiam aliquis scriptus consenserit: iam ego non suspensus haerebo, sed in eam, quo suadet ratio, sententiam totum me dabo. Quod si quis objciat, nec, Tributis, reponi posse, nec, Centuriatis, mendosum esse, propter eam caussam, quia post XII. Tabulas, quae de capite Ciuis non nisi Centuriatis Centurijs iudicari uoluerunt, Camillus, & Seruilius, damnati sunt: hic sane probabiliter objciet, & argumento niti uidebitur satis firmo: uerum ego huic ita objcienti respondebo: cur post XII. Tabulas Tributis tamē Comitijs & de P. Popillio C. Gracchus, & de Q. Metello L. Saturninus tulit? quemadmodum enim in Popillio, & Metello, sic in Camillo, & Seruilio, nullam XII. Tabularum rationem ab improbis Tribunis pl. habitam esse dico. Non ne, quod supra diximus, id ipsum in Cicerone contingit, ut, contra quā XII. Tabulae cauerant, Tributis Comitijs damnatus in exsulium abierit? saepe contra Leges a Tribunis pl. iniquissime actum esse legimus, cum Senatus, qui ab incitato Populo grauiora metuerent, eorum libidini cedendum putaret. Quare etiam post XII. Tabulas, nihil obstat, quo minus Tributis Comitijs multi rerum capitalium condemnati sint. Illud tamen perpetuo seruatum post XII. Tabulas existimo, ut, quicumque Perduellionis accusaretur, quod erat ex capitalibus criminibus maximū, de eo, siue Tribunus pl. siue Maior Magistratus ageret, non Tributis Comitijs, sed Centuriatis, Populus iudicaret. nam, etsi in Centurijs & Patricij suffragium ferebant, quos aduocare Tribuno pl. non licuisse diximus: tamen, cum eo de crimine ageretur, quod ad salutem Reip. pertineret; petebat

Tribu-

Tribunus pl. a Maiore Magistratu, ut sibi Populum per Centurias conuocatum, eius iudicij caussa, certo die praeberet, cum ipse Centuriata Comitia habere non posset. id cognouimus ex Gellio, uel potius a Valerio Antiate: cuius ex historia locum recitat Gellius libro VII. cap. 9. quem nos quoque recitabimus. Pepósci, inquit, non Posci, Valerius Antias libro Annalium XLV. scriptum reliquit. Denique Licinius Tribunus pl. Perduellionis ei diem dixit, & Comitijs diem a Q. Marcio Praetore pepóscit. Liuius quoque libro XXVI. eandem consuetudinem ostendit. Sempronius, inquit, Perduellionis se iudicare Cn. Fuluio dixit, diemq. Comitijs ab C. Calpurnio Praetore urbis petit. Cur Tribuni pl. Licinius, & Sempronius, diem a Práetore Comitijs petierunt? an sine Praetore Tribunus pl. tributim populum ad iudicium conuocare non poterat? non uideo, cur non potuerit: idq. saepe esse factum, legimus. Petijt igitur Centuriarum caussa, non Tribuum; quia in eiusmodi crimine, quod ad communem salutem pertineret, Centuriata Comitia, in quibus Ciuitas uniuersa suffragium ferre posset, habenda uiderentur: cum in Tributis non uniuersa Ciuitas, sed, ut saepe iam dixi, soli Plebeij suffragium ferrent. Vt autem clarius appareat, in crimine Perduellionis non Tribus, sed Centurias, suffragium tulisse, alium Liuij locum ex libro VI. recitemus. In Campo Martio, inquit, cum Centuriatim Populus citaretur; & reus, ad Capitolium manus tendens, ab hominibus ad Deos manus auertisset: apparuit Tribunis, nisi oculos quoque hominum liberassent a tanti memoria decoris, numquam fore in praeoccupatis beneficio animis uero crimini locum. Loquitur de M. Manlio Capitolino, Perduellionis reo. cuius ad iudicium Centuriae uocatae sunt: quia, cum Senatusconsultum factũ iam esset, ut uiderent Magistratus, nequid, ex perniciosis consilijs M. Manlij, Resp. detrimenti caperet; simul cum Tribunis pl. qui accusabant, Tribuni militum Consulari potestate consenserunt: ab hisq. Tribuni pl. & petierunt Centuriata Comitia, & acceperunt, sicuti Licinius, & Sempronius, Tribuni pl. de quibus Antias, & Liuius, mentionem fecerunt, a Praetore petierant. Semper igitur Tribuni pl. in crimine Perduellionis, quod fuisse omnium maximum ostendemus in libro de Iudicijs, XII Tabulis paruerunt; in reliquis criminibus, non item. Quod si non Tribuni pl. sed Consul, aut Maior aliquis Magistratus, de capite Ciuis ad populum ferret: tum quidem XII. Tabularum iussum esse obseruatum, & Centuriatis Comitijs semper iudicatum esse, minime dubitauerim. Qua de re exemplum unum recitabo, quandoquidem multa non licet, quod de L. Sulla in Oratione pro domo sua a Cicerone traditum est. Populus Romanus, inquit, L. Sulla Dictatore ferente, Comitijs Centu-

riatis Municipijs Ciuitatem ademit. Tunc enim agitur de capite, damnati aut Ciuitate, aut libertate, aut uita, priuantur. Quo de genere, & in quo Capitis deminutio a caußis capitalibus differat, dispu tabitur in libro de Iudicijs. Quod si Populus in caußis capitalibus, excepto Perduellionis crimine, Tributis Comitijs saepe iudicauit: certe, in ijs caußis, quae capitales non essent, Tributis item Comitijs iudicasse, uerisimile est. de quo exemplum libro XL. apud Liuium obseruauimus. ait enim, Tributis Comitijs inter C. Seruilium, Pontificem Maximum, & L. Cornelium Dolabellam, Duumuirum Naualem, certatum ad Populum esse, ob multam, quam Dolabellae, nisi Magistratu se abdicaret, Seruilius dixerat. Et idem lib. IV. M. Postumium decem millibus aeris grauis damnatum a Tribubus significat. Iudicarunt igitur, ut superiora colligam, de capite Ciuis primum Curiae, a Tullo Rege ad Seruium Regem; cum eam potestatem Lege Romuli, ut opinor, accepissent: deinde Centuriae, a Seruio Rege ad Coriolani damnationem: tum Tribus, a Coriolano ad Decemuiros, qui XII. Tabulas conscripserunt: postremo, si Tribuni pl. rogationem ferrent, modo Centuriae, modo Tribus; Centuriae in Perduellione; Tribus, in reliquis capitalibus criminibus; & Centuriae, ex XII. Tabulis; Tribus, contra XII. Tabulas: sin autem Maior Magistratus accusaret, tum Centuriae semper ex XII. Tabulis de reo iudicarunt.

SI creandus esset Magistratus; Populus, eius Magistratus iussu, qui Comitia habebat, in Campum Martium coibat. eo de Collibus, in quibus habitabant, descendebant ij, qui Magistratum petebant, propinquorum, amicorum, clientium, frequentia stipati; honoris, & commendationis, caussa. tum ad concilianda Populi studia, quam blãdissime poterat, pro se quisque Populum, apprehensis manibus, rogabat. unde Prensare uerbum. & Scipio Nasica, cum, Aedilitatem Curulem petens, rustici hominis apprehensa manu, asperitatem, ac duritiem, sensisset, eique, ioci caussa, Num tu manibus ambulas, dixisset, ob eam caussam repulsam tulisse fertur; rusticis Tribubus, ad quas Nasicae dictum emanauerat, paupertatem sibi exprobratam iudicantibus. Prensabant autem competitores omnes, candida toga induti; ut, eo colore, qui purissimus, atque apertissimus, est, simplicem animum in petendo honore, nullaq. labe suffusum, significarent. Prensabant & sine tunica, ut apud Plutarchum ἐν τῷ τῶν προβλημάτων βιβλίῳ scriptum est: uel, ne argentum sinu ferentes, & tunica, quae corpus prima tegit, celantes, Comitia corrumperent; uel, ut cicatrices, aduerso corpore in bello exce-

ptae,

ptae, meritorum in patriam indices, ac testes, Populo paterent; uel, ut, pectore denudato, supplices, quasi se ijs, quos rogabant, summittentes, ac totos dedentes, eorum studia magis allicerent. Quo ipso Plutarchi testimonio monemur, non esse ipso Comitiorum die nummos a Candidatis inter prensandum Populo diuisos. nam, diuidi solitos, Lege permittente, dubium non est; neque solum ab ijs, qui Diuisores dicebantur, uerum etiam a Candidatis. de Diuisoribus, auctorem habeo Pedianum in II. Verrinae commentario: de Candidatis, Ciceronem ipsum; qui, in quadam ad Atticum epistola, ita scribit: Scaurus domi suae tributim Populo satis fecerat. Quibus uerbis, & licuisse diuidi Populo nummos a Candidatis, & ante Comitiorum diem diuisos esse, facile conijcimus. At, cur, Tributim, idest cuiusque Tribus hominibus, in ea epistola dixit Cicero; cum Scaurus Consulatum peteret, et Consulatus non Tributis, sed Centuriatis, Comitijs daretur? quia in una quaque Tribu homines erant a pecunia inopes; qui Centuriatis Comitijs uel in quincta classe, quae xxx Centurias habebat, uel in sexta, quae unam tantum, suffragium ferrent. Ita, qui tributim numeros diuidebant, suffragia xxx. Centuriarum quinctae Classis, & unius e sexta, quae ultima erat, aucupabantur. Nam quartae Classis homines; quorum censum xxv. minis ad L. fuisse, ex Dionysio, & Liuio, docuimus, inopia laborasse, & ad capiendos nummos iuisse, minus uerisimile est. Diuidebant igitur nummos tributim candidati consulares; non solum, ne repulsam ferrent; cum saepe paucarum Centuriarum suffragijs uel datus honor sit, uel ereptus; quod L. Turio contigisse, scribit Cicero in Bruto: uerum etiam, ut Centurijs quam plurimis crearentur: quod cum speciosum in primis, maximeq. honorificum, semper fuit; itaque, se cunctis Centurijs Praetorem esse factum, Cicero noster in Oratione pro Lege Manilia, suo more, gloriatur: tum interdum etiam necessarium; cum multi competitores Populo probarentur, ac Magistratu digni uiderentur. nam, si plures, quam quot Magistratum gerere possent, Populi suffragijs designati essent, &, ut loquitur Liuius, Centurias, aut Tribus, explessent: tum, non qui Centurias, aut Tribus, expleuerat, sed omnino qui plures aut Centurias, aut Tribus, tulerat, de ijs ipsis, qui expleuerant, ad gerendum Magistratum legebatur. Diuidebantur igitur Populo nummi, Lege permittente. uerum, quia tum Candidati, tum ij maxime, qui Candidatorum nomine diuidebant, quos Diuisores appellat Cicero in Orationibus, saepe plus, quam quantum Lege licebat, diuidere soliti sunt: iccirco multas de coercendo ambitu Leges, & posterioribus quasque duriores, e S. C. latas esse legimus. Hic; quando, ut de Candidatis diceremus, ipse narrationis ordo nos adduxit;

addamus & illud: Omnes quidem, qui peterent, Candidatos fuisse; non omnes tamen, qui crearentur, numero Candidatorum fuisse. cur? quia creabantur interdum, qui non petebant, atque etiam non nulli, quorum animus a Magistratu abhorrebat, ut T. Manlius Torquatus; qui Consulatum renuit, oculorum ualetudine excusata. &, quemadmodum non omnes, qui creabantur, de genere Candidatorum erant: sic ex ipsis Candidatis creari nemo poterat, nisi cuius nomen recepisset Magistratus is, qui Comitijs praeerat. propterea, cum Cn. Flauius, Cn. filius, scriba, libertino patre natus, Curulem Aedilitatem peteret; Aedilis, qui Comitia habebat, negauit, se nomen eius accipere, quia scriptum faceret. Tum Flauius, tabula posita, iurauit, se scriptum non esse facturum; & Aedilis creatus est. Q. etiam Fabius Maximus, Consul, cum haberet Comitia Consulibus creandis, rogatus ab omni nobilitate, ut Appij Claudij, qui cũ ipso Fabio Consul fieri uellet, rationem haberet; facturum se fuisse dixit, ut duorum Patriciorum nomina reciperet, si alium, quam se, Consulem fieri uideret: nunc se sui rationem Comitijs, cum contra Legem futurum sit, pessimo exemplo non habiturum. ita L. Volumnius de Plebe cum Appio Claudio Consul factus est. Cum prensauerant Candidati; quos non suis dumtaxat Comitijs, sed anno etiam antecedente, aliorum Comitijs prensare solitos, epistola ad Atticum prima declarat: omnes xxxv Tribus, aut Centuriae, non promiscue in Campo uersabantur, sed intra quaedam saepta singulae se recipiebant. Quae & Ouilia, a similitudine, dicta, Seruius, ubi illud in prima Ecloga interpretatur,

Quamuis multa meis exiret uictima saeptis,

declarat his uerbis: Saepta, proprie sunt loca in Campo Martio, tabulatis inclusa: in quibus stans Populus Romanus suffragia ferre consueuerat. Sed, quoniam haec saepta similia sunt ouilibus, duo haec inuicem pro se ponuntur, ut hic Saepta pro ouilibus posuit: Lucanus e contra,

Et miserae maculauit ouilia Romae: & Iuuenalis,

Antiquo quae proxima surgit ouili.

Haec Seruius. Qui, quod de Populo Romano dixit; non dubito, quin ad omnem Populi conuentum referri possit, siue is esset Tributis Comitijs, siue Centuriatis: non, ut omnis Populus unico saepto concluderetur; sed, ut Tribus, & Centuriae, in Campo Martio suffragia laturae, suis singulae saeptis discluderentur. nam & loca tabulatis inclusa dicit fuisse, numero multitudinis: &, cum ouilibus adeo similia fuerint, ut, inde sumpto nomine, interdum Ouilia sint appellata; non dubium est, quin de pluribus saeptis in Campo Martio ita sit accipiendum, ut in ouili stabulario plura saepta scimus esse,

ſe, alia ad lactentes haedos cum matribus continendos, alia ad praegnantes oues, alia ad reliquas cum arietibus. Segregatas uero huiuſmodi ſaeptis non Tribus modo, uerum etiam Centurias, cognoſcitur ab exemplis. nam & Liuius de Centuriarum ſaeptis aperte loquitur libro xxvi, cum ait: Datum in ouili ſecreto colloquendi tempus. Et idem, cum libro x. Centurias primo, deinde aliquanto poſt Tribus, ad ſuffragium ait intro uocatas; quo modo & Cicero ſimili de re locutus eſt pro C. Cornelio; tam Tribuum, quam Centuriarum, ſaepta per uerbum, Introuocari, uidetur ſignificare. quo enim introuocarentur in Campo Martio? nimirum, intra ſaepta, ut ſeparatim ſingulae ſuffragium ferrent. Nec magis de Centuriarum, quam de Tribuum, ſaeptis accepiſſe uidetur Ouidius, in illo uerſu Faſtorum libro. 1.

Eſt quoque, quo Populum ius eſt includere ſaeptis.

In Oratione etiam pro Milone, huiuſmodi ſaepta nominat: quo ſaepe Clodius, ut Comitia turbaret, irruebat. Eademq. haec Martij Campi ſaepta ſignificat Suetonius, in Auguſto, cum ait: Ludos facit nonnumquam uicatim, ac pluribus ſcenis, per omnium linguarum hiſtriones, non in Foro modo, nec in Amphitheatro, ſed in Circo, & in ſaeptis. Et paullo poſt: Publicauit Rhinocerotem apud ſaepta, Tigrim in ſcena. Hic occurrit illud. Si tam Tribus, quam Centuriae, ſaeptis inuicem diſiungebantur: cur in epiſtola ad Atticum libro iv. dixit Cicero, In Campo Martio ſaepta Tribunicijs Comitijs marmorea ſumus, & tecta, facturi? cur non potius, Comitijs, quã, Tribunicijs Comitijs? Nam, ſi, Comitijs, dixiſſet: de omni Populi conuentu, ideſt, tam de Tribubus, quam de Centurijs, ſaepto marmoreo diſcludendis, acciperetur. Cum uero, Tribunicijs Comitijs, dixerit: non de Centuriarum, ſed de Tribuum, ſaeptis uidetur intelligere. non enim Centuriatis, ſed Tributis, Comitijs Tribuni pl. creabantur. Itaque iure dubitatur. Ego autem, ut tollatur dubitatio, primum, pro, Tribunicijs, lego, Tributis: ſicuti in Beſſarionis antiquo libro ſcriptum eſt. Nam, ut tantummodo eorum Comitiorum cauſſa, quae ad unum Magiſtratum deſignandum haberentur, ſaepta marmorea fierent, abſurdum eſt opinari. Tributis uero Comitijs non ſoli Tribuni pl. ſed Minores omnes Magiſtratus, deſignabantur. Itaque ſaepta marmorea Caeſaris nomine Cicero, & Oppius, in Campo Martio facere cogitabant, ut Populum, quotieſcumque tributim in Campum conueniret, commode, & honorifice, reciperent. Primum igitur locum ita corrigo. deinde, cum quaeritur, cur, Comitijs, generali uocabulo non dixerit: reſpondeo, quia neceſſe non fuit: quandoquidem, quae ſaepta fiunt Tribuum recipiendarum

darum caussa, ea, Centuriarum caussa fieri, non dubium est. nam, quo recipiuntur Tribus, multo facilius recipientur Centuriae. frequentior enim in Tribubus, quam in Centurijs, Populus fuit. Dixit igitur, Tributis Comitijs; cum hoc significaret, ad eam frequentiam Populi recipiendam, quae summa est. Tributis autem Comitijs summam esse non ignorabat. ideo nominauit Frequentissima Comitia: sic enim amplitudinem saeptorum Attico significabat. Quod si quis plura saepta Centurijs, quam Tribubus, necessaria fuisse obijciat, cum plures essent Centuriae, quam Tribus: nihil agat. nam xxxv. saepta, numerum Tribuum aequantia, omnibus cxxc i i i. Centurijs recipiendis facile sufficerent: cum in uno unius Tribus saepto multae Centuriae separatum locum capere possent. ita non plura saepta, quam xxxv, quot scilicet Tribus erant, existimo fuisse. Erant etiam pontes huiusmodi saeptis super impositi; non solum, ut ijs, qui calculorum, aut Tabellarum, cistas deferrent, facilis, & expeditus, a Centuria ad Centuriã, uel a Tribu ad Tribum, transitus esset; uerum etiam, ut calculi, siue Tabellae, commodius Populo de loco superiore uiritim distribuerentur. non enim his de pontibus suffragium ferebatur; sed calculi, siue Tabellae, suffragium laturis ministrabantur. Patet ex Ciceronis epistola ad Aticum libro i. in qua haec sunt uerba: Operae Clodianae pontes occuparant: Tabellae ministrabantur, ita, ut nulla daretur, Vti rogas. Occuparant enim ideo pontes operae Clodianae, ut ne quis, praeter ipsos, ministrare Tabellas posset ijs, qui de lege contra Clodium lata suffragium laturi erant. ipsi enim tantum eas ministrabant, quae legem antiquarent; nullam, quae iuberet: ut Populus, uellet, nollet, antiquare cogeretur; cum sine Tabella, Vti rogas, de qua iam dicemus, iubere non posset. Legimus etiam in Suetuonio, eum, qui Comitia haberet, his de pontibus Populum ad suffragia uocasse. scripsit enim in Iulio sic: Primum cunctati, utrum ne illum in Campo per Comitia Tribus ad suffragia uocantem, partibus diuisis e ponte deijcerent, atque exceptum trucidarent. Nam de ponte, qui fluminis, aut omnino fossae, alicuius transitum coniungeret, absurdum est opinari: cum, perpetuum, & continentem, fuisse Campum Martium, nulla interfluente, aut interiacente, aqua disiunctum, nemo nesciat. Illud de Pontium angustijs, quod lege Maria sancitum contra ambitiosos scribit Cicero libro de Legibus i i i, quo modo sit accipiendum, non plane dispicio. nisi si propterea sancitum intelligas, ut adscensu prohiberentur ij, qui, ambitiosis Ciuibus gratificantes, Tabellas ex illorum uoluntate ministrarent; cum, unicuique binas, alteram, quae antiquaret, alteram, quae iuberet, ministrari, & aequum, & usitatum, esset.

Quod

Quod autem & de calculis, & de Tabellis, Populo diſtributis, paullo ante dixi; id eo dixi, quia neque ſemper calculis in ferendo ſuffragio, neque ſemper Tabellis, Populus eſt uſus, ſed ſolis Calculis ante leges Tabellarias, poſt autem ſemper Tabellis. Leges autem Tabellarias intelligo eas, de quibus mentionem facit Cicero, libro I I I. de Legibus, Gabiniam, Caſſiam, Papiriam, Coeliam. nam, Calculis Populum in Comitijs eſſe uſum, nemo, qui Dionyſium legerit, ignorat. Nec uero dubium eſt, quin, quemadmodum, poſt Leges Tabellarias, duas quiſque Comitijs Tabellas accepit, diuerſe inſcriptas, ad diſtinguendam uoluntatem: ſic, ante eas Leges, duos quiſque calculos, diuerſe coloratos, acceperit; album, ut approbaret; nigrum, e contrario. excellit enim inter colores Albus; ideoq. Deo eſſe praecipue decorum, tum in ceteris, tum maxime in textili, auctor eſt Plato. quem locum uertit Cicero libro I I. de Legibus. Itaque, proſperam uoluntatem albo lapillo ſignificatam in ferendo ſuffragio, aduerſam nigro, facile conijcimus: cum etiam dies, feliciter, aut infeliciter traductos, albo, aut atro, lapillo ſignatos, legamus. Athenienſes quoque albis calculis in abſoluendo, nigris in condemnando, uſos eſſe, non ſolum is, qui Demoſthenis orationem, quae inſcribitur κατὰ τιμοκράτους explanat, uerum etiam Iulius Pollux libro I X. ſatis aperte declarat. Calculi igitur colore, Tabellae inſcriptione, diſtinguebatur. altera enim duas litteras habebat inſculptas, V, R, ideſt, Vti Rogas; altera unam, A. ideſt Antiquo. Approbandi nota erat, V. R; improbandi, A. nam, cum utebatur aliquis ea Tabella, ubi, V. R, erat inſcriptum; ſignificabat, uelle ſe, & iubere id, quo de ab eo, qui habebat Comitia, rogabatur. rogabat enim Populum his uerbis Magiſtratus: Vultis, iubetis ne, ut Conſul creetur Tullius Cicero? uel, ut Mithridati Regi bellum inferatur? uel, ut M. Tullio Ciceroni prouincia Cilicia mandetur? uel, ut M. Tullio Ciceroni aqua & igni interdicatur. Quattuor enim de cauſſis, ut diximus iam, Comitia habebantur, uel Magiſtratus, uel Legis, uel Prouinciae, uel Iudicij, cauſſa. His igitur uerbis Magiſtratus cum rogaſſet; qui de Populo probabant, & aſſentiebantur, ferebant Tabellam duabus litteris, V. R, ſignatam: cum per ſuam quiſque Tabellam, uoluntatis, & mentis, nunciam, atque interpretem, hoc exponeret; Vti rogas, ita uolo, & iubeo. Hinc Rogatio pro lege, quia rogante Magiſtratu ferebatur. & Comitia Conſulibus rogandis, in quibus Populus de Conſulibus creandis rogaretur. qui uero id, quo de rogabantur, improbabant; una littera A. inſcriptam Tabellam ferebant: ut hoc ſignificarent, Antiquo, ideſt, in antiquo ſtatu rem eſſe iubeo, nihil innouari uolo, nihil ferri. itaque, cum de legibus modo antiquatis, modo abrogatis, legimus; non

eodem ſenſu dictum accipiamus; ſed antiquatam legem intelligamus eam, quae, cum antea non fuiſſet, latam a Magiſtratu Populus reſpuebat; abrogatam eam, quae, cum antea fuiſſet, in poſterum non eſſe Populus iubebat. Nouam igitur antiquabat, ueterem abrogabat: antiquabat, inquam, nouam, cum delatam reijciebat; abrogabat ueterem, cum ſuſceptam abijciebat. &, quamquam utrumque uerbum, tum Antiquare, tum Abrogare, auerſam a lege uoluntatem Populi ſignificat: tamen non eadem Tabella utrumque fieri ſolitum exiſtimo; ſed in antiquando latam eſſe Tabellam A, in abrogando Tabellam V. R. quia Magiſtratus, ut in ferenda Lege rogabat his uerbis, Vultis, iubetis ne, ut Lex de ambitu perferatur; ſic, ut opinor, in abroganda, Vultis, iubetis ne, ut Lex de ambitu abrogetur. & Populus, ſiue in noua Lege perferenda, ſiue in uetere abroganda, aſſentiretur, per Tabellam reſpondebat, Vti rogas. Huiuſmodi Tabellae (ut etiam minuta quaeque perſequamur) ciſtis in Cãpum deferebantur. Vnde illud libro 1. ad Herennium: Cum L. Saturninus Legem frumentariam de ſemiſſibus, & trientibus laturus eſſet; Q. Caepio, qui per id temporis Quaeſtor urbanus erat, docuit Senatum, Aerarium non poſſe pati largitionem tantam. Senatus decreuit, ſi eam Legem ad Populum ferat, aduerſus Remp. uideri eum facere. Saturninus ferre coepit: collegae intercedere: ille nihilominus ciſtellam deferre. Caepio, ut illum contra Senatus Conſultum, intercedentibus Collegis, aduerſus Remp. uidit ferre, cum uiris bonis impetum facit, pontes diſturbat, ciſtas deijcit, impedimento eſt, quo ſecius feratur Lex. Neque uero ijs aſſentior, qui Ciſtae, & Sitellae, eundem uſum in Comitijs eſſe putant; cum utramque pro uaſe interpretantur, quo Tabellae ſuffragiorum continerentur. nam Sitella nomina Tribuum, aut Centuriarum, continebat: quibus ſorte eductis, ſuum quaeque locum Tribus, aut Centuria, in ferendo ſuffragio nouerat, quae ſcilicet prima eſſet, quae ſecunda, quae tertia, uſque ad extremam ordine ſeruato, qui ſorte contigiſſet. Quod ut ita eſſe credam, facit Cicero, qui, primam Centuriam ſorte eductam, quae Praerogatiua dicebatur, teſtatur Philippica II. quod ipſum libro XXIV, & XXXVII. Liuius comprobat. Ipſas autem ſortes in ſitella fuiſſe ijdem ſignificant. Noſter quidem in Oratione pro C. Cornelio, quae integra non exſtat, his uerbis: Eſt utique ius uetandi, cum Lex fertur, dum priuati dicunt, dum ſitella defertur, dum aequantur ſortes, dum ſortitio fit. Quo loco de Tribubus ſorte eductis, ex Aſconij Commentario cognoſcitur. Liuius autem ſic libro XXV. Tribuni Populum ſummouerunt: ſitellaq. allata eſt, ut ſortirentur. Itaque ſic ſtatuo, atque concludo, Sitellam fuiſſe, unde Tribuum, ſiue Centuriarum, no-

mina sorte educerentur, ut suum quaeque locum in suffragio ferendo seruaret; non, unde sumptae Tabellae, suffragiorum notis inscriptae, distribuerentur. Cista uero continebat eas Tabellas, quae sine sorte uiritim Tribubus, aut Centurijs, suffragiorum caussa, ministrabantur. Et, ut dicam, quod sentio, quem locum ex libro ad Herennium recitauimus, in eo loca Sitellam potius, quam Cistellam, legendum crediderim. Nam & Cicero, non de Cistella, sed de Sitella, dela ta bis mentionem facit in ea pro C. Cornelio Oratione, deq. Natura Deorum libro I. & Liuius eodem fere modo loquitur loco a nobis recitato. Vt illam quoque rationem omittam, quod ad continendas eas Tabellas, quae uiritim Populo distribuerentur, non una cistella, sed pluribus cistis, opus esset; sortibus autem, siue Tribuum, siue Centuriarum, una sitella sufficeret. Distributis Tabellis, deinceps omnes Tribus, eo, quem sortitae fuerant, ordine ad suffragium uocabantur. prima, quia, cui mandari Magistratum uellet, ante alias rogaretur, Praerogatiuam esse appellatam Pedianus tradit. reliquae, iure uocatae dicebantur; quod in his, sequente Populo, ut saepe contigit, Praerogatiuarum uoluntatem, iure omnia complerentur. Lato suffragio, ex unaquaque Tribu numerus Tabellarum punctis notabatur; quod ex Oratione pro Murena, & ea pro Plancio, patet; Tabellarum, inquam, & earum, quae approbandi notas habebant, & earum, quae antiquandi. Ad quem morem spectauit Horatius in illo Artis Poeticae,

Omne tulit punctum, qui miscuit utile dulci.

&, quemadmodum e numero punctorum uolũtas cuiusque Tribus, sic e numero Tribuum Populi iudicium, cognoscebatur. Nam, si e XXXV. Tribubus XVII. Candidatus tulisset; is, nisi, si quis plures Tribus tulisset, Magistratus creabatur. Quod si plures Candidati tot Tribus tulissent, quot ad creationem satis essent: tum, si locus in Magistratu non omnibus esse poterat, creabantur, & pronunciabantur, a Magistratu, Comitia habente, dumtaxat ij, qui plures Tribus, quam reliqui, tulissent. qui uero plures, quam omnino omnes reliqui, tulisset; is primo loco creatus dicebatur. quod quibus contigit, gloriosum fuit. Semel omnino, quod quidem legendo cognouerim, accidit, L. Valerio, M. Horatio Consulibus, ut ex omnibus Candidatis legitimus, & Magistratui necessarius, numerus creatus non sit. Tribunis enim plebis quinque creatis, alij Candidati Tribus non explerunt: & Duillius, qui Comitia habebat, (hoc enim ei munus sorte contigerat) Concilium dimisit, nec deinde Comitiorum caussam habuit: cum satisfactum Legi diceret: quae, numero nusquam praefinito Tribunis, modo, ut relinquerentur, sanciret, & ab ijs, qui creati essent, cooptari Collegas iube-

ret. Scribit Suetonius, etiam Pontificem Maximum Tributis Comitijs creatum. quod cum eo, quod diximus, de Minoribus tantum Magistratibus tributim creatis, non pugnat. non enim Pontificatus erat Magistratus, sed, honor, & dignitas: sicuti nec Tribuni Militum Comitiati, Magistratus erat: quos tamen utrosque Tributis Comitijs designatos, ex Festo, et Pediano, cognouimus. Cur autem Magistratus non esset, suo loco, idest proximo libro, qui de Magistratibus erit, exponemus. Ex quattuor Tributorum Comitiorum caussis, quas posuimus, primam, ut opinor, satis copiose explicauimus, de Magistratu creando: sequitur, de Lege iubenda. Iubebat Populus eas Tributis Comitijs leges, quas Minores Magistratus sine S. C. ferebant. nam, quae e S. C. ferebantur, non Tributis, sed Centuriatis, Comitijs, neque a Minoribus Magistratibus, sed a Maioribus, ferri, mos fuit. Hinc illa Ciceronis, & in Epistolis, & in Orationibus, saepe usurpata praedicatio; cum se Centuriatis Comitijs in Patria restitutum gloriatur; qui Tributis fuisset eiectus. nam Tribunus pl. P. Clodius de eijciendo Cicerone Tributis Comitijs tulit, non modo Senatu non approbante, sed etiam inuito, & dissentiente: proximo autem insequenti anno de eodem reuocando Consul P. Cornelius Lentulus Centuriatis Comitijs ex eo Senatus Consulto tulit, quod, ipso, & Metello collega referentibus, factum erat. Quo fuit Ciceronis reditus illustrior, quam aut P. Popillij, aut Q. Metelli, aut C. Marij: qui, rogationibus Tribunicijs, non auctoritate Senatus, neque Centuriatis Comitijs, reducti sunt. Quod ipse, in Oratione post reditum ad Quirites, & pro domo sua, testatur.

Legem a Rogatione differre, ueteres nonnulli existimarunt. Qua de re Festi uerba recitabimus. Rogatio, inquit, est, cum Populus consulitur de uno, pluribus ue hominibus, quod non ad omnes pertineat; & de una, pluribus ue rebus, de quibus non omnibus sanciatur. Quod ipsum & Ateium Capitonem existimasse, Gellius libro x. cap. 20. significat, his uerbis: Lex, inquit Ateius Capito, est generale iussum Populi, aut Plebis, rogante Magistratu. deinde haec ipse Gellius subscribit: Ea definitio si probe facta est, neque de Imperio Cn. Pompeij, neque de reditu M. Ciceronis, neque de caede P. Clodij, quaestio, neque alia id genus Populi, Plebisue, iussa Leges uocari possunt. non sunt enim generalia iussa, neque de uniuersis Ciuibus, sed de singulis, concepta. quo circa Priuilegia potius uocari debent: quia ueteres Priua dixerũt, quae nos Singula dicimus. Plebem autẽ Capito in eadem definitione seorsum a Populo diuisit: quoniam in Populo omnis pars Ciuitatis, omnesq. eius ordines contineantur: Plebs uero ea dicitur, in qua gentes

Ciuium

Ciuium Patriciae non inſunt. Plebiſcitũ igitur eſt, ſecundum eum, Lex, quam Plebes, non Populus, accipit. Sed totius huius rei, iuriſque, ſiue cum Populus, ſiue cum Plebs, rogatur, ſiue quod ad uniuerſos, ſiue quod ad unum, pertinet, caput ipſum, & origo, & quaſi fons, Rogatio eſt. iſta enim omnia uocabula cenſentur, continenturque, Rogationis principali genere, & nomine. nam, niſi Populus, aut Plebs, rogetur; nullum Plebis, aut Populi, iuſſum fieri poteſt. Sed, quamquam haec ita ſunt: in ueteribus tamen ſcriptis non magnam iſtorum uocabulorum differentiam eſſe animaduertimus. nam & Plebiſcita, & Priuilegia, tranſlato nomine, Leges appellauerunt: eademq. omnia confuſo, & indiſtincto, uocabulo Rogationes dixere. Salluſtius quoque, proprietatum in uerbis retinentiſſimus, conſuetudini conceſſit; & Priuilegium, quod de Cn. Pompeij reditu ferebatur, Legem appellauit. Verba ex ſecunda eius hiſtoria haec ſunt: Nam Sullam, Conſulem, de reditu eius Legem ferentem, ex compoſito Tribunus pl. C. Herennius prohibuerat. Nos quoque Gellij ſententiae ſubſcribimus. Idq. ueterum exempla multa, ſatis plana, ſatisq. perſpicua, abunde confirmant. Lex omnis, ſiue ad unum, plures ue homines, ſiue Populus, ſiue Plebs, rogaretur, non niſi a Magiſtratibus ferebatur. Et, quamquam de ijs dumtaxat Legibus, quae a Minore Magiſtratu ferrētur, hoc loco ſcribere propoſitum nobis fuit: tamen, ne, diſiuncta narratione, Lectoris animus diſtrahatur; de omnibus plane Legibus, tum a Minore, tum a Maiore, Magiſtratu, perlatis, ea, quae tractandis ueterum litteris, conſecuti ſumus, omnia coniuncte exponere ſatius putamus. itaq. faciemus: idque, more noſtro, quam planiſsime, & quam breuiſsime, fieri poterit.

Ex Libro, de Legibus Romanis.

De. Comitiis omnes fere populares leges fuerunt. Tulit cum Volerone Publilio Laetorius, id quod iam dictū est, ut Tributis Comitijs Plebeij Magistratus fierent. quo primum tempore Tributa Comitia Romae esse instituta, facile suspicor. neque enim ante hanc Legem usquā ea uideo nominari: &, opinor, Curiatis Comitijs Plebeij Magistratus, Centuriatis Patricij, creabantur. Plebeij autem dicebantur, qui Plebis caussa, & ex ipsa Plebe; Patricij uero, qui Patriciorum caussa, & ex Patricijs familijs, primum erant instituti. postea Plebi quoque ius petendi Patricios Magistratus concessum est: Plebeos Magistratus, saluis Legibus, Patricius nemo petijt. sed Legem Voleronis, quam a nonnullis uideo Voleroniam imperite uocari, cum Leges a praenominibus nominari mos non esset, Publiliam appellauerim: siquidem Publiliae gentis Volero praenomen fuit. Tulerunt deinde L. Valerius, & M. Horatius Cos. ut, quod Tributis Comitijs Plebs sanxisset, eo Quirites omnes aeque tenerentur, ac si Centuriatis Comitijs perlata lex esset. ita Centuriatis Comitijs Tributa sunt aequata; &, quod ait Liuius, Tribunicijs rogationibus acerrimum telum hac Lege datum est: cum, quidquid Tribuni pl. ferrent, id deinde ab omnibus Ciuibus seruari necesse esset. Etiam illa Publilij Dictatoris contra Senatum pro Populo fuit; quā cautum est, ut omnium Legum, quae Comitijs Centuriatis ferrentur, ante initum suffragium Patres auctores fierent: ne scilicet roboris haberet minus, si quid populare Patribus inuitis latum esset. Item illa C. Cassij Tribunicia, ut ordinem Senatorium amitteret is, quem Populus damnasset, cui ue Imperium abrogasset. Quoniam autem potestatem soluendi Legibus Senatus habebat; C. Cornelius eam potestatem Lege paullulum imminuit: tulit enim, ne quis in Senatu, nisi cc. Senatores affuissent, Legibus solueretur; ne ue quis, cum solutus esset, intercederet, cum de ea re ad Populum ferretur. quae duo capita neque omnino e Senatus, neque e Populi, uoluntate utraque fuerunt, sed primum pro Populo, alterum pro Senatu. inuitis tamen optimatibus, ut Pedianus ait, lata lex est; qui uel pauci gratificari solebant. De iure, & tempore, Comitiorum lex Aelia & Fusia contra Populum pro Senatu fuerunt; cum tamen a Tribunis pl. latae sint: id quod significat Cicero in Oratione in Pisonem, his uerbis: Centum prope annos legem Aeliam, & Fusiam tenueramus. Intra centum enim annos ante Pisonis & Gabinij Consulatum non modo Consules eodem anno non fuerunt Aelius, & Fusius, sed nemo omnino ex Aelia gente Consulatum gessit. quare, cum eodem anno lata lex uideatur; nimirum, a duobus Tribunis pl. latam esse,

iure

iure putabitur. Quod autem doctus quidam uir in eo libro, in quem antiquas Leges coniecit, Legem Aeliam & Fusiam tradit post interfectos Gracchos, & ante Punicum bellum tertium esse latam; aperte loquitur pugnantia. nam, si post interfectos Gracchos; quo modo ante Punicum bellum tertium? cum Ti. Gracchum Scaeuola, & Pisone Cos. annis, post euersam Carthaginem, & Scipionis triumphum, XIII. occisum esse, non solum historiae, uerum & Fasti, declarent; quos, Paullo III. Pontifice, felici quodam litterarum fato, Romae repertos, multis locis, iniuria temporum, mutilos, & imperfectos, restituit, atque absoluit, magnae doctrinae uir, ingenio praeditus eximio, Carolus Sigonius. Accedit testimonium Ciceronis: qui contra Vatinium, Leges, inquit, Aelia, & Fusia in Gracchorum ferocitate uixerunt. Opinor etiam, uel potius plane uideo, contra quam doctus ille uidetur existimasse, non unam legem, sed duas, Aeliam & Fusiam, fuisse. nam, etsi saepe Cicero ita loquitur, ut dicat Legem Aeliam & Fusiam; aliquando tamen eas separat, ut duas leges agnoscere uideatur. In Oratione pro Sextio, Iisdem, inquit, Consulibus sedentibus, atque inspectantibus, lata Lex est, ut Lex Aelia, lex Fusia ne ualeret. Et in Vatinium: Sanctissimas Leges, Aeliam, & Fusiam dico, quae in Gracchorum ferocitate, & in audacia Saturnini, & in colluuione Drusi, & in contentione Sulpicij, & in cruore Cinnano, & inter Sullana arma, uixerunt. In Pisonem: Centũ prope annos Legem Aeliam, & Fusiam tenueramus: quas leges ausus est non nemo improbus, potuit quidem nemo umquam, conuellere. In ea de prouincijs Consularibus: Aut uobis statuendum est, Legem Aeliam manere, Legem Fusiam non esse abrogatam. Post reditum in Senatu: Vt Lex Aelia, & Fusia ne ualerent. Clarissime autẽ de haruspicum resp. Sustulit duas Leges Aeliam, & Fusiam, maxime Reip. salutares. Sed uideamus, quae fuerit utriusque sententia: quod etiam, ut puto, de numero erit argumentum. Sententiam uero non aliunde, quam ex ipso Cicerone, possumus colligere. Quare loca ipsa proponemus: ut, non modo quid in ijs sancitum sit, uerum etiam, quid inter utramque differat, intelligatur. Ac primum, quod ait in ea pro Sextio: Iisdem Consulibus sedentibus, atque inspectantibus, lata Lex est, ne auspicia ualerent, ne quis obnunciaret, ne quis Legi intercederet, omnibus Fastis diebus Legem ferri liceret, ut Lex Aelia, Lex Fusia ne ualeret: dicendum est, quattuor illas partes, de auspicijs, de obnunciatione, de intercessione, de fastis diebus, omnes duabus Legibus, quae subijciuntur, Aelia, & Fusia, comprehendi; sed tres priores Aelia, posteriorem autem Fusia: rursus; e tribus prioribus, eiusdem generis, & quasi naturae, duas esse; tertiam, separatam, & tamquam alienam. nam auspicia

ideo

ideo erant, ut esset obnunciatio. cum enim de Caelo seruatum esset, tum ferentibus Legem obnunciabatur. itaque auspiciorum quasi partus quidam erat obnunciatio: nec umquam seruatum est de Caelo, quin obnunciatum sit, siue prospera, siue aduersa, signa uisa essent; cum prospera confirmarent id, quod cum Populo ageretur, aduersa impedirent. propterea, sublatum esse a Clodio morem de Caelo seruandi, scripsit Dio lib. xxxIIx. cũ tamen antea ita diligenter Auspicia seruata essent, ut M. Drusi Legibus, quia contra Auspicia latae iudicarentur, Senatus decreuerit, Populum non teneri. quod Cicero libro II. de Legibus, & Pedianus in Cõmentario Cornelianae, tradidit. ergo cum hoc Auspiciorum genere quasi cognatione quadam cohaeret Obnũciatio. at Intercessio nihil habet commune cum Auspicijs. Auspicia enim ad religionem referebantur, quod a Caelo, id est, a deorum numine, pendere uidetentur. Intercessio autem humanae potestatis erat; & cum a uoluntate semper, nulla Religionis obseruatione, manabat, tum ab ea uoluntate nonnumquam, quae ab omni Religione dissentiret, & cum ipsa quasi deorum uoluntate pugnaret. praeterea, Seruare de Caelo, Augurũ, atque omnium plane Magistratuum, fuit; quod & supra notauimus. Intercedete uero, dumtaxat ad Tribunos pl. tum ueteri Sacratarum legum iure, tum, ut ego existimo, Legis Aeliae iussu, pertinuit. loquor autem de intercesione ad Populum, cum Lex ferretur. nam in Senatu, cum S. C. fieret, non Tribunos pl. tantum, sed omnes, qui eadem potestate, qua ij, qui S. C. facerent, maioreue, essent, intercedẽdi facultatem habuisse, diximus in libro de Senatu. atque etiam, quod in eo libro non diximus, forensis, ut ita dicam, erat intercessio, cum Praetori, de priuata controuersia decernenti, Praetor intercedebat. cuius generis idoneus locus erit in libro de Iudicijs. Nunc persequamur institutum. Dixi, Legis Aeliae fuisse tria illa membra, de Auspicijs, de Obnunciatione, de Intercessione; quae Clodius sua Lege sustulit: quartum de Fastis diebus Fusia Lege sancitum. itaque in Oratione de Prouincijs consularibus, in extremo, paullo distinctius locutus est Cicero, cum caput illud, de Fastis diebus, separatim a reliquis posuit, reliqua uero tria separatim quidem & ipsa ab eo capite, sed ipsa tamen inter se coniuncta. ut dubitandum minime sit, quin haec in una Lege simul fuerint, sicuti simul sunt a Cicerone pronunciata. quod si in una Lege: ne illud quidem dubitandum, de duabus Legibus, Aelia scilicet, & Fusia, utram intelligamus. nam, si de tribus coniunctis unum aliquod in Aelia Lege fuisse docuero; Aeliae Legi & reliqua duo tribui debere, concedendum, ut opinor, erit. Docebo autem, Pediani uerbis, obnunciationem Aeliae Legis fuisse. nam illud in Pisonem, A P. Clodio, fatali portento, prodi-

gioq.Reip. Lex Aelia, & Fuſia euerſa eſt, ipſe ſic interpretatur: Legẽ tulit P. Clodius Tribunus pl. ne quis per eos dies, quibus cũ Populo agi liceret, de Caelo ſeruaret. propter quam rogationem, ait, Legẽ Fuſiam, & Aeliã, propugnacula, & muros tranquillitatis, atque otij, euerſam eſſe. obnunciatio enim, qua pernicioſis Legibus reſiſtebatur, quam Aelia Lex confirmauerat, erat ſublata. Miror autem, cur eo loco nihil de ſententia Fuſiae Legis addiderit Pedianus: cum tamen ipſam Legem ſimul cum Aelia nominarit. non enim tantum tulit Clodius, ne quis per eos dies, quibus cum Populo agi liceret, de Caelo ſeruaret; quod contra Lex Aelia iubebat: ſed etiam, ut omnibus Faſtis Legem ferri liceret: ut aperte demonſtrant illa, quae ſunt a nobis ex Oratione pro Sextio recitata, & haec in ea de Prouincijs: Aut ſtatuẽdum uobis eſt, Legem Aeliam manere, Legem Fuſiam nõ eſſe abrogatam; non omnibus Faſtis Legem ferri licere; cum Lex feratur, de Caelo ſeruari, obnunciari, intercedi, licere. Verum, ut fortaſſe mutilus Pedianus, quia praetermiſerit id, quod Fuſia Lege ſcitum Clodius abrogauit; non item mendoſus in eo, quod de Lege Aelia poſuimus: ſatis enim plane loquitur, atque ita, ut, cur de mendo ſuſpicemur, cauſſam eſſe nullam uideam. quare habemus, quod uolumus, obnunciationem ad Legem Aeliam pertinere. quod ſi hoc; ergo & illud, Auſpicia quoque, a quibus obnunciatio deriuatur, & interceſsionem, ad eandem Legem pertinere. &, ſi haec tria ad Legem Aeliam; unum illud, quod reliquum eſt, de Faſtis diebus, ad Fuſiam pertineat, neceſſe erit. Eandem utriuſque Legis ſententiam, niſi fallor, attigit in epiſtola, Quaeris, lib. I. ad Atticum, cum ait: Lurco autem Tribunus pl. qui Magiſtratum ſimul cum Lege Aelia inijt, ſolutus eſt & Aelia, & Fuſia, ut Legem de ambitu ferret. inibant enim ueteres Romani Magiſtratum auſpicato; neque omnino quidquam publice, nec domi, nec militiae, ſine auſpicijs gerebatur. quod autem in Tribunatu pl. Lurconi mandando factum erat, ut Auſpicia ſeruarentur; id ut ipſe in Lege de ambitu ferenda ne ſeruaret, neque Auſpiciorum ullam omnino rationem haberet, decretum eſt a Senatu: neque hoc ſolum, ſed illud ſimul, ut omnibus Faſtis Legem ferre poſset. quod Lex Fuſia uetabat. ideo enim ſoluit eum Senatus & Aelia Lege, & Fuſia, ut neque Auſpiciorum religio, neque dierum ratio, impedimento eſſet, quo minus primo quoque tempore perferri Lex de ambitu poſſet. Has ipſas Leges & in Oratione pro Sextio lege Clodia ſignificat abrogatas, cum ait: Mitto eam Legem, quae omnia iura Religionum, Auſpiciorum, Poteſtatum, omnes Leges, quae ſunt de iure, & de tempore, Legum rogandarum, una rogatione ſuſtulit. nam, etſi non nominat; legem tamen Aeliam ſignificari, certum eſt, cum ait, Quae ſunt de iure; Fuſiam au-

tem, cum ſubijcit, Et de tempore. ius enim intelligit auſpicandi, obnunciandi, intercedendi, quae ſanxerat Aelia Lex: tempus autem quo legem perferri non liceret, Faſtos uidelicet dies, de quibus cauerat Fuſia Lex. nec dubito, quin, cum dixit, Omnia iura Religionum, Auſpiciorum, Poteſtatum, ad ſententiam potius Aeliae Legis, quam Fuſiae, ſpectauerit. nihil enim horum uideo, quod ad Fuſiam referri poſſit. nam ego quidem in uerbo, Poteſtatum, obnunciationem, & interceſſionem, ſignificari puto, quae Legis Aeliae fuiſſe, iam diximus. &, quamquam, Auſpiciorum, Poteſtatum, dixit, ad interpretationem antecedentis uerbi, Religionum; quod ſaepe facit; & in dictione, Poteſtatum, & obnunciatio, & interceſſio ſimul includuntur: ſolam tamen obnunciationem ad religionem refero. nam interceſſioni cum religione nihil erat: quod paullo ante demonſtraui. Verum ſic aliquis argumentabitur. Si, cum dixit Cicero, Religionum, Auſpiciorum, Poteſtatum, Aeliam Legem tantum ſignificauit, Fuſiae rationem nullam habuit: cur proxime ipſe ſe explanans intulit, Omnes Leges, quae ſunt de iure, & de tempore, Legum rogandarum? nam, ſi proxima ſuperiora exponit; quod nemo dubitat; proxima uero ad ſolam Aeliam Legem referuntur: cur non ſubiecit, Vnam, potius, Legem, quam, Omnes Leges? Eſt omnino haec ſpecie probabilis argumentatio, re uero falſa. nam, quid attinet argumentari de ſententia Ciceronis, cum ipſe ſemetipſum patefaciat, atque exponat? uidebat maioris eſſe momenti, Legem Aeliam tolli, quam Fuſiam. nam Aelia Lex pernicioſarum Legum lationem impediebat obnunciatione, & interceſſione. Fuſia uero, non, ut omnino ferri ne poſſet Lex, efficiebat, ſed tantum, ut Nefaſtis diebus poſſet: Comitialibus autem ut poſſet, non uetabat. itaque, quo plus intererat Reip. numquam ferri malas Leges, quam ſero ferri: eo erat utilior ciuitati Aelia Lex, quae malum prohibebat, quam Fuſia, quae tantum differebat. potius igitur Legis Aeliae ſententiam oſtendit Cicero, quam Fuſiae: quod, id, in quo grauius peccauerat Clodius, commemorare, plus ad concitandam inuidiam poſſe intelligebat. nec tamen ideo Legis Fuſiae ſententiam omiſit, ut eius abrogationem Clodio condonaret. nam ſubiecit deinde, ut Legem utramque ſignificaret: Omnes Leges, quae ſunt de iure, & de tempore: quorum alterum ad Aeliam, alterum ad Fuſiam, ſpectare, iam diximus. Quod ſi quis, paullo obſtinatior, repugnat adhuc, nec facile manus dat, cedat ſaltem ipſi Ciceroni: cuius in conſuetudine notanda niſi plurimus fuiſſem, numquam haec, quae ſum aggreſſus, ulla ex parte praeſtare mihi licuiſſet; ſi modo, ut praeſtare poſſim, is, cui accepta omnia refero, conceſſerit Deus. Ipſe igitur Cicero, cum Vatinio ſaepe obijciat, eum contra Legem Aeliam & Fuſiam fe

ciſſe; tamen in ea pro Sextio, cum de eodem Vatinio loquatur, unam Aeliam nominat. ait enim ſic: Qui ita ſe in populari ratione iactarat, ut Auſpicia, Legem Aeliam, Senatus auctoritatem, Conſulem, collegas, bonorum iudicium, nihil putaret. Et in ea poſt reditum in Senatu, cum eiuſdem Aeliae nim, & ſignificationem, exponat, de Fuſia nihil afferat; proxime tamen utramque nominat: Legem, inquit, Tribunus pl. tulit, ne Auſpicijs obtemperaretur; ne obnunciare Cõſilio, aut Comitijs, ne Legi intercedere, liceret; ut Lex Aelia, & Fuſia ne ualerent. Et in Vatinium: Audire a te cupio, quare, cum ego Legem de ambitu ex S. C. tulerim, ſine ui tulerim, ſaluis Auſpicijs tulerim, ſalua Lege Aelia, & Fuſia, tu eam eſſe Legem non putes. Rurſus dubitabitur in ea pro Sextio, primum, cur eas Leges ſignificauit potius, quam nominauit: deinde, ſi ſignificandas duxit, cur, cum de duabus tantum Legibus intelligeret, Omnes, dixit: quaſi & de iure, & de tempore, Legum rogandarum plures Leges eſſent. Placet in his dubitationibus immorari. nam, ut ex lapidum conflictu ignis, ſic ex rationibus utrimque collatis ueritas elicitur. Significauit potius, quam nominauit, non ſolum, quia nominauerat antea, cum dixit: Iiſdem conſulibus ſedentibus, atque inſpectantibus, lata Lex eſt, ut Lex Aelia, Lex Fuſia ne ualeret: ut, cum de re iam nominata, & ſua ſponte ſatis nota, loqueretur, obſcura non poſſet eſſe ſignificatio: uerum etiam, quia uehementior, & grauior, ſaepe fit oratio, cum id, quod obijcitur, ſignificatur potius, quam nominatur. quo potiſſimum genere abundant ij, qui inter ceteros excellunt, Demoſthenes, & Cicero. Omnes, autem potius dixit, quam, duas; uel, quia re uera, praeter Aeliam, & Fuſiam, de iure, aut de tempore, Legum rogandarum Lex erat nulla: ut, qui Aeliam, & Fuſiam, is omnes plane ſignificaret: uel, quia, cum eſſent aliae quoque Leges, & de iure, & de tempore, quas ultimae, Aelia, & Fuſia, in eandem ſententiam ſcriptae, confirmarunt; qui tolleret duas ultimas, ſuperiores quoque omnes tolleret. nam, quemadmodum, magis nobili ſublato, ut apud Philoſophos eſt, minus quoque nobile ſimul tollitur; ut, ſublato corpore, ſimul ea tolluntur, quae in corpore adhaereſcunt: ſic, qui Aeliam & Fuſiam rogatione tollebat, quas & diligentius, & grauius, quam ſuperiores omnes, eſſe conſcriptas ueriſimile eſt, eum omnes ſimul Leges eadem rogatione ſuſtuliſſe certum eſt. Quod ſi quis, utrum, ante Aeliam, & Fuſiam, & de iure, & de tempore, aliae Leges fuerint, dubitat; neque credit, niſi uel ratione admodum firma, uel graui teſte, probatur: ego, ut in utroque ſatisfaciam, rationem, ut opinor, afferam non imbecillam; teſtem autem eum producam, quem leuiſſimum appellare nemo poſſit. Primum igitur pro ratione illud opponam: cum in Oratione in Piſonẽ

ita

ita loquatur Cicero: Centum prope annos Legem Aeliam, et Fusiam tenueramus: credibile non esse, supra centum annorum spatium urbem Romam sine ulla Lege de Auspicijs, & de Fastis diebus, fuisse: praesertim cum idem in illa in Vatinium acerbissima interrogatione Auspiciorum uetustatem his uerbis ostendat: Qui tantus furor, ut Auspicia, quibus haec Vrbs cōdita est, quibus omnis Resp. atque Imperium tenetur, contempseris? Quod ipsum in III de natura deorum confirmauit: scripsit enim sic: Mihi ita persuasi, Romulum, Auspicijs, Numam, sacris constitutis, fundamenta iecisse nostrae ciuitatis. Accedit Pediani testimonium in Commētario Pisonianae. Obnunciatio, inquit, qua perniciosis Legibus resistebatur, quam Aelia Lex confirmauerat, erat sublata. uerbum enim, Confirmauerat, Legem Aeliam obnunciandi ius non sanxisse primam significat, sed, quod alia Lex sanxerat, confirmasse. Vt omittam, quod supra commemoraui, uetustissimum fuisse ius intercedendi, datum Tribunis pl. iam ab illo tempore, cum in Sacro monte institutus Magistratus est, qui Plebem tueretur. quod cum ita sancitum esset; intercessio tamen Tribunicia Aelia Lege confirmata est. Verum de Lege Aelia, & Fusia satis multa. Pergam ad reliquas, quae ad Comitia pertinent. Lex fuit, quam Gellius memorat, ut, quo die Auspicia capta essent, eodem ea de re, cuius rei caussa auspicatum esset, Comitia absoluerentur. alioqui infirmum, & inane, populi iussum erat. Leges quoque Tabellariae hoc de genere uidentur. sunt enim de suffragijs ferendis: cum porro suffragium Populus fert, Comitia dicuntur. hae quattuor fuerunt, omnes, ut puto, Tribuniciae, Gabinia, Cassia, Papiria, Coelia. Gabinia sanxit, ut Populus in Magistratibus mandandis suffragium non, ut antea, uoce, sed per Tabellam, ferret. Cassia biennio post idem iussit, in omnibus iudicijs Populi, Perduellione excepto. Papiria & ipsa Populo Tabellam dedit, in iubendis, ac uetandis, Legibus. Coelia, quo uno in genere uocis suffragium reliquum erat, hoc est, in Perduellione, quod Lex Cassia exceperat, in eo genere Tabellam dedit. ita quattuor Tribunorum pl. rogationibus factum est, ut Populus libere, quod sentiret, in omnibus Comitijs, nullo inimicitiarum metu, posset ostendere. ideo Tabellam uindicem tacitae libertatis appellat Cicero in agraria II, lib. III. de Legibus; in Oratione autem pro C. Cornelio, principium iustissimae libertatis Cassiam Legem, quae Tabellā in iudicijs Populo dedit. magis enim intererat populi, Tabella uoluntatem in iudiciis tegere, cum ageretur de capite, fortunisque, Ciuium, quam aut in Magistratibus, quod Lex Gabinia sanxerat, aut in Legibus, quod postea Papiria. Haec de sententia Legum Tabellariarum. Nunc de latoribus, & quo quaeque anno lata sit. Gabinium rogauit homo ignotus,

tus, & ſordidus: quod lib. I I I. de Legibus Cicero tradit. &,cum biennio ante Caſsiam rogata ſit, quod idem eodem in loco demonſtrat, Caſsiam uero Lepido, & Mancino Cos. eſſe latam, ex libro de claris Oratoribus conſtet: neceſſe eſt, Piſone, & Laenate Cos. rogatam, exiſtimare. Caſsiã, Lepido, & Mancino Cos. auctore Scipione Africano poſteriore, tulit L. Caſſius, Q. F. Longinus Rauilia, pater illius L. Caſsij, qui in omnibus cauſsis quaerere ſolebat, Cui bono; & C. Caſsij, eius, quem C. Mario, C. Flauio Cos. Leges multas, ad minuendam nobilitatis potentiã, tuliſſe, in quibus hanc, ut, quẽ Populus damnaſſet, cui ue Imperium abrogaſſet, in Senatu non eſſet, Pedianus tradidit. Papiriam tulit C. Carbo, ille eloquentiſsimus; tulit autem, ut opinior, P. Popillio, & P. Rupilio Cos. nam, eo anno Tribunum pl. fuiſſe, quo Scipio Aemilianus de Numantinis triumphauit, omnes hiſtoriae declarant: quem a porta ad concionem productum, quid de Ti. Gracchi morte ſentiret, ſeditioſe interrogauit. Coelia, non facile eſt conijcere, a quo ſit rogata: ſed, rogatam Q. Metello, T. Flaminino Cos. crediderim, ex ijs uerbis, quae ſunt apud Ciceronem lib. I I I. de Legibus: Vt opprimeret Coelius Popillium. nam, id de P. Popillio dictum eſſe, quem C. Gracchus Metello, & Flaminino Cos. Tribunus pl. in exſulium eiecit, uidetur intelligendũ. ut, eius iudicij cauſſa, quo Popillius, Tribuno pl. Graccho, eſt oppreſſus, Coelius ſua Lege Tabellam dederit. ſed hoc, quia non plane firmis nititur coniecturis, inter dubia referatur. Etiam in eo conſultum eſt Reipublicae, quod aduerſus ambitionem lata Lex, ne quis cãdidatus Nomenclatore in Magiſtratus petitione uteretur. eo tamen, ut fere fit, progreſſa pedetentim licentia eſt, ut, Ciceronis aetate, ſuus cuique Cãdidato Nomenclator, cum prenſaret, peteret ue, adeſſet. atque inter laudes M. Catonis, qui Vticenſis poſtea dictus eſt, hanc enumerat Plutarchus, quod in petitione Tribunatus Legẽ, quae Candidato Nomenclatorem adeſſe uetat, ſolus ſeruauit. Lex Maria ipſa quoque praeclara: quam Plutarchus a C. Mario, qui ſepties Conſul fuit Tribuno pl. eſſe latam ſignificat eius Legis haec ſententia fuit: ut pontes, quibus ſuffragiorum ciſtae imponebantur, eſſent anguſtiores; ne ſcilicet multos capere poſſent. nam, in turba fraudem aliquam committere, difficilis negotij non eſt. propterea, quod hac Lege ſancitum eſt, id ambitioſis oppoſitũ fuiſſe, & plane Cicero dicit in I I I. de Legibus, & Plutarchus ipſe ſignificat in Marij uita, cum ait; in Tribunatu Legem de ſuffragijs tuliſſe, qua potentium opes, tum in ferendis ſuffragijs, tum in creandis Magiſtratibus, imminuit. Pontes autem illi perpetui non erant, ſed ad tempus exſtruebantur, uel in Foro, uel in Campo. utrobique enim Comitia habebantur. nec uere pontes, ſed menſae anguſtiſsi-

mae,

mae, pedibus altioribus, fuere, singulae singulis Tribubus, aut Centurijs, attributae, Pōtes a similitudine dictae. Tulit & P. Sulpicius Tribunus pl. L. Sulla, Q. Pompeio Cos. ut in omnibus Tribubus Libertini suffragium ferre possent, cum in quattuor tantū Vrbanis Tribubus antea ferre consueuissent. hāc Legem puto a uictore Sulla, Sulpicij inimico, esse abrogatam. puto autem ob eam caussam, quia C. Manilius Tribunus pl. aliquot post annis eandem Legem ferre conatus est: idemq. postea & P. Clodius cogitauit. testis Cicero in duabus Orationibus, pro C. Cornelio, & pro Milone. Sancitum & legibus illud existimo, quod apud Ciceronem lib. II. de Legibus scriptum est; ut Augurum arbitratu Comitiatus, & Concilia, uel instituta dirimerētur, uel habita rescinderentur. Quod autem in eorundem Augurum Commentarijs traditum erat, Ioue fulgente tonante Comitia haberi nefas esse; & illud, sinistrum fulmen, aduersum, infaustumque, Comitijs esse signum; item illud, dimittenda esse Comitia, cum quis eo morbo, qui insputatur, corruisset, ex quo Comitialis morbus dictus est; postremo, si Tribunus pl. intercessisset, quod fiebat hac uote prolata Veto: haec omnia & in augurū libris notata, &, ut seruarentur, Legibus cautum esse, non dubito. Atque haec, quae ad impedienda Comitia pertinent, non tā religionis caussa homines sapiētissimi Legibus constitui uoluerunt, quam ut, si quando perniciosa Reip. rogatio ferretur, obsisti per aliquem Augurem facile posset. quam totam rationem C. Caesar, qui nihil, nisi potentiae suae caussa, fecit, in Consulatu neglexit; Bibulumq. collegam obnunciantem armis foro expulit. Pertinere & illud ad uim Comitiorum uidetur, quod in XII. Tab. cautum inuenio, ut, quod postremum Populus iussisset, id ius ratum esset. Item Lex illa, qua cautum est, ne priuilegia, nisi Centuriatis Comitijs, irrogarentur. Cuius mentionem facit Cicero in Oratione pro Domo, & in ea pro Sextio, & libro III de Legibus. Nec excluditur ab hoc genere illa Lex, quam renouare multis post annis C. Cornelius Tribunus pl. quem Cicero defendit, conatus est, ne quis, nisi per Populum, Legibus solueretur. itaque in omnibus S. C quibus tum aliquem Legibus solui placebat, adijci erat solitū, Vt de ea re ad Populum ferretur: sed paullatim ferri desitum est: resq. in eam consuetudinem uenit, ut postremo ne adijceretur quidem in S. C. de rogatione ad Populum ferenda: eaq. ipsa S. C. per pauculos admodum fiebant. quam ob caussam, ferente Legem Cornelio, ut antiquum ius renouaret, inductus a Senatu P. Seruilius Globulus Tribunus pl intercessit. Firmauit etiam Populi iudicia, quae Comitiorum nomine continentur, Cassia lex, C. Mario, C. Flauio cos. a C. Cassio Tribuno pl. L. Cassij Rauiliae filio, de quo proxime mentionem

fecimus,

fecimus, rogata; ut, quem Populus damnasset, cui ue Imperium abrogasset, in Senatu ne esset.

Et:

Scripsit Laelius, cum Tribunus pl. Populum adesse iuberet, non Comitia, sed Consilium, edicere debuisse: cum non uniuersum Populum, sed Plebem tantum, quae pars Populi est, aduocare Tribunus posset. uerum hoc, quod a Laelio scriptum in Gellio legimus, obseruatum sit, nec ne, haud sane mihi certum est. quin, quo me inclinat coniectura, eo me dare si uelim; Comitia, quae Tribunus pl. haberet, dicta crediderim, non solum post Legem Hortensiã, quae, discrimine sublato, Tribunicijs rogationibus Ciues omnes pari iure subiecit; sed antea quoque, cum Plebiscitis Patricij non parerent. quid enim? non ne Tributa Comitia dicebantur, quae designandis minoribus Magistratibus haberentur? at Tributa Comitia non & a Tribuno pl. habebantur? an igitur est, qui, cum Tribuni pl. essent designandi, eius rei caussa Consilium a Tribuno edictum legerit? quod si quis, ut omnino Laelij distinctio confirmetur, non de eo Populo, qui ad designandos Magistratus, sed de eo, qui ad sciscendam Legem, aduocaretur, accipi uelit: ne hoc quidem assenserim: cum, aliter esse, ipso Cicerone magistro, didicerim. uocat enim hic noster lib. II. de Diuinatione Comitia, & in Legum iure, & in iudicijs populi, & in creandis Magistratibus. praeterea in Oratione pro Sextio, Venio, inquit, ad Comitia, siue Magistratuum, siue Legum. Et Liuius libro XXXI, Rogatio, inquit, de bello Macedonico primis Comitijs ab omnibus ferme Centurijs antiquata est. Et ibidem: Pro se quoque Consulem hortari, ut de integro Comitia rogationi ferendae ediceret. Et lib. XLV. Macedonicus exercitus imperatori erat negligenter affuturus Comitijs ferendae legis. Iam uero, & de reo iudicando Comitia dicta, quae Tribunus pl. haberet, exempla testantur, ut in III. de Legibus, II. de Diuinatione, & apud Liuium quattuor libris, III, XXVI, XL, XLIII. Quamquam, si quis ipsa Laelij uerba paullo attentius consideret; intelliget, nec ab ipso traditum id, quod nos, quasi traditum, exemplis redarguimus. ait enim, qui non uniuersum Populum, sed partem aliquam Populi, adesse iuberet, eum non Comitia, sed Consilium, edicere debere. quibus uerbis, non quid fieret, sed quid fieri deberet, significat. notat igitur, & quodam modo reprehendit, deprauatam consuetudinem; sicuti eodem loco, cum infert: Ita ne Leges quidem proprie, sed plebiscita, appellantur, quae Tribunis pl. ferentibus accepta sunt. quo in loco, Appellantur, Accepit, pro, Appellari debent. quod enim tradidit, obseruatum non esse; quaecq. Tribunis rogantibus Plebs iussit, ea tum Plebiscita, tum Leges, & a Liuio, &

ab

ab alijs dici, ſaepe licet animaduertere: ſicuti, & Conſilium Plebis, & Comitia de reo Poſtumio, apud eundem Liuium libro xxv.

Et:

Locum & in Lege, & in Magiſtratu, fuiſſe trinundino, minime miror; qui uideam a Cicerone, Oratione II in Rullum, appellari Legem ea Comitia, quibus Maiores Magiſtratus crearentur. nam, ſi Comitia Lex ſunt: ſequitur, ut, quod in Lege, idem in Comitijs obſeruetur. &, quod rationi conſentaneum uidetur, id exempla clarius oſtendunt. x uiris creandis, inquit Liuius lib. III, in trinundinum Comitia indicta ſunt. Et in Epiſtola ad Tironem Cicero: Ad Conſulatus petitionem ſe uenturum: neque iam uelle abſentis rationem haberi ſui: ſe praeſentem trinundinum petiturum. Quod tamen non niſi tranquilla Rep. ſeruatum exiſtimo. nam Punico bello ſecundo Q. Fabius Maximus, Conſul tertium, Romam, Comitiorum cauſſa, proficiſcens, in eum, quem primum diem Comitialem habuit, Comitia edixit. idemq. fecit anno proximo C. Claudius Centho, Dictator, Comitiorum Conſularium cauſſa, creatus.

Et:

Macrobius lib. I. Comitia Nundinis haberi non licuiſſe, ueterum teſtimonio probat.

Et:

Comitiales dies, ideſt, ij, quibus, agi cum Lopulo, licebat.

EX. COMM. IN EP. CIC. FAM.

LIB. I. EP. 4.

SEXTILI menſe deſignabantur Magiſtratus; Maiores, Centuriatis Comitijs; Minores, Tributis.

Ibidem:

Lex Pupia, Comitialibus diebus haberi Senatum, uetabat. Ad Q. Fr. ep. 2. lib. 1. Per obtrectatores Lentuli res calumnia extracta eſt. conſecuti ſunt dies Comitiales, per quos Senatus haberi non poterat. Et ep. 12. Comitialibus diebus, Appius interpretatur, non impediri ſe Lege Pupia, quo minus habeat Senatum; &, quod Gabinia ſanctum ſit, id etiam cogi, Legatis quotidie Senatum dari.

Lib. I. ep. 9.

Comitijs Centuriatis Legem tulit Lentulus Conſul. Qua de re ſic in Oratione pro Domo: Conſtat; nullis umquam Comitijs Campum Martium, tanta celebritate, tanto ſplendore omnis generis hominum, aetatum, ordinum, floruiſſe. In Piſonem: Legem Comitijs Centuriatis tulit P. Lentulus Conſul de collegae Q. Metelli ſententia: quae Lex quemadmodum accepta ſit, quid me attinet dicere? ex uobis audio, nemini Ciui ullam, quo minus adeſſet, iuſtam excuſationem eſſe uiſam; nullis Comitijs umquam multitudinem hominum tantam, neque ſplendidiorem, fuiſſe. Et pro Sextio: Cum de me ex S. C. Comitijs Centuriatis ferebatur; quis eſt, qui non profiteatur ſe affuiſſe, & ſuffragium de ſalute mea tuliſſe? Comitiorum tria genera fuerunt: de quibus alio loco pluribus uerbis: hoc tantum dicam, Centuriatis creari ſolitos eſſe maiores dumtaxat Magiſtratus, Conſules, Decemuiros, Tribunos mil. Conſulari poteſtate, Cēſores, Praetores: ijſdem a Maioribus tantum Magiſtratibus Leges eſſe latas, ut cum de Bello indicendo ferebatur: haberi autem a Tribuno plebis non potuiſſe, qui non fuit inter Maiores Magiſtratus. Quod ſi Perduellionis aliquem Tribunus pl. accuſaret, (quo de crimine Centuriatis Comitijs Populus iudicate ſolitus eſt) petebat a Conſule diem, quo Populum in Campum Martium per Centurias non ipſe, ſed Conſul, ad iudicium conuocaret. Liuius, Gellius, alij.

Lib. VII. ep. 30.

Comitia, Quinctili menſe fieri ſolita, ut Quaeſtores anni ſequentis crearentur, in menſem Decembrem ideo protracta erant, quia Caeſar abfuerat, Hiſpanienſi bello impeditus: poſt reditum autem triumphare prius uoluit, quam haberet Comitia.
Ex hoc loco, niſi fallor, licet intelligere, poſtrema omnium Comitiorum Quaeſtoria fuiſſe. quae enim ſuperſunt, cum haec ultimo anni die habeantur?

Ibidem:

Ibidem:

Comitijs Tributis creabantur Minores Magiſtratus, Aedilis plebis, Quaeſtor, Tribunus pl. Aedilis cur. Centuriatis autem Maiores, Praetor, Conſul, Cenſor. Vtraque a Conſule haberi ſolita, & locus hic, & epiſtola 3. lib. I V. ad Atticum declarat.

Lib. I I X. ep. 4.

Comitia Praetoria fieri ſtatim poſt Conſularia ſolita ſunt: ſed obſtitit neſcio quid. Auſpicia quidem impedimento eſſe non potuere: cum Praetoria, ut lib. X I I I. cap. 14. docet Gellius, ijſdem, quibus Conſularia, fierent; Conſularia uero facta iam eſſent.

Ibidem:

Candidati, ante quam ſua Comitia fierent, aliorum quoque Magiſtratuum Comitijs prenſabant, ut Populi uoluntatē elicerent; qua perſpecta, uel confirmarentur in ſpe, uel, ſi quis eſſe aduerſum intelligerent, aliqua ratione mederentur: propterea Comitiis Tribunicijs, qui candidati Conſulares erant, prenſarunt Galba, Antonius, Cornificius: quod in epiſtola ad Atticum prima ſcriptum eſt. Sic Coelius, Hirrusque, cum Aedilitatem curulem peterent, Aedilium plebis tamen Comitijs prenſarunt.

Lib. I I X. ep. 8.

Comitialibus diebus Senatum haberi, Leges uetabant. ep. 2. lib. I I. ad Quinctum fratrem. Conſecuti ſunt dies Comitiales, per quos Senatus haberi non poterat. Et eodem Libro, epiſtola Riſi: Comitialibus diebus, qui Quirinalia ſequuntur, Appius interpretatur, non impediri ſe Lege Pupia, quo minus habeat Senatum. Ad Lentulum autem, ep. 4. lib. I. ijdem dies ſignificantur, jis uerbis: Senatus haberi ante Kalendas Febr. per legem Pupiam, id quod ſcis, non poteſt.

EX. COMM. IN. EP. CIC. AD. ATT.

LIB. II. EP. XXI.

COMITIORVM dilatio Populum offendebat, quia Comitijs nummi diuidebantur. ep. 16. lib. 2. ad Att.

Lib. IV. ep. I.

Comitia Centuriata erant, cum Populus non fuiſſet in Tribus conuocatus, ſed cenſu, ordinibus, aetatibus, deſcriptus, ſuffragium, nec niſi ſingulis de rebus, ferebat. ideo Centuriatis Comitijs Conſules creabantur, & Cicero ab exſulio reuocatus.

Lib. IV. ep. 3.

Quo die de Caelo ſeruabatur, eo die Comitia ferri non poterant. Erant omnino Leges, ne Comitijs Magiſtratuum de Caelo ſeruaretur. Quod in 2. in Antonium declaratur, his uerbis: Quisquam ne diuinare poteſt, quid uitij in Auſpicijs futurum ſit, niſi qui de Caelo ſeruare conſtituit? Quod neque Comitijs licet per Leges; &, ſi quis ſeruauit, non habitis Comitijs, ſed priusquam habeantur, debet nunciare. Vetabant igitur Leges, Comitijs Magiſtratuum de Caelo ſeruari; ſed, quia ſaepe Leges contemnebantur, ideo Conſules edicto etiam id prohibendum putabant. nam, ſi Leges ualuiſſent, quid erat, cur edictum adderent? Nec longe abſunt exempla auſpicantis de Caelo Magiſtratus, contra quam Legibus cautum erat, ut Comitia impediantur. nam hoc ipſum, Proſcripſit ſe per omnes dies Comitiales de Caelo ſeruaturum, non ad inijciendam Comitijs Aedilicijs moram ſpectat? Milo autem, cum obnunciat Metello Conſuli, non eadem cauſſa obnunciat? Poterat autem, quia Tribunus pl. erat. Comitijs uero, quibus Leges ferrentur, ſeruari de Caelo licuiſſe, cognoſcitur ex Oratione de Prouincijs.

Ibidem:

Comitialibus diebus haberi Comitia poterant. Macrobius, Gellius, ad Q. fratrem, alibi.

Ibidem:

Comitium in Foro fuiſſe, uel hic locus oſtendit; cum Metellus poſtulet, ut ſibi in Foro obnuncietur; Milo autem in Comitium ueniat. Plinius etiam, lib. xv cap. 18. Colitur ficus arbor in Foro ipſo, ac Comitio. In Comitio ius dicebatur. Plautus in Poen. Iſtorum nullus Nefaſtus eſt, Comitiales ſunt meri. ibi habitant, ibi eos conſpicias, quam Praetorem, ſaepius.

Ibidem:

Dum nundinae fiebant, Comitia haberi non licebat. Macrob. lib. I. Sat. Plin. lib. XIIX. cap. 3.

Lib.

Lib. IV. ep. 17.

Tributis Comitijs (Gellius, ex libro Laelij Felicis) Populum, qui ex regionibus ad suffragia conueniebat, marmorea saepta, non, ut ante, lignea, concludebant.

Ad M. Brutum, Lib. I. ep. I.

Comitijs Tributis, designabantur Tribuni pl. quod institutum est anno ab Vrbe condita CCXXCIII. Consulibus T. Quinctio Capitolino, Ap. Claudio Sabino: cum ad id tempus Comitijs Curiatis designati essent. designabantur autem ante Consules, ut ex prima epistola ad Att. satis dilucide patet: & ante eosdem etiam Magistratum inibant, nempe IV. Id. Dec. quod ex Dionysio, Liuioque, planum fit. Nam, quod in Pediani libris impressum est, Tribunos pl. Nonis Dec. Magistratum inire solitos; id mendosum esse puto. Vt enim omittam Liuij testimonium, in quo momenti multum statuo esse; Dionysius, cum de quarto Id. Dec. primo Tribunatus pl. die, mentionem facit, adiungit illud, μέχρι τοῦ νῦν, cum dicat, suis quoque temporibus idem seruari. eoq. magis adducor, ut suspicer de mendo; quod, quem locum Ciceronis, qui est in libro secundo in Verrem, Pedianus ibi exposuit, in eo Ciceronem de alio Magistratu potius, quam de Tribunatu pl. locutum esse, facillime perspiciet, si quis animum paullo accuratius aduerterit. nam, si de Tribunatu pl. intellexisset, numquam Sulpicium a Manlio, & Cornificio, quos proximis superioribus uerbis Tribunos pl. nominauerat, separasset. Nec uero de Sulpicio ullo, nisi Patricio, memini me legisse. Etiam illud addo, Nonis Dec. quo die actum est in Senatu de coniuratis, non fuisse M. Catonem Tribunum pl. des. patet ex Oratione pro Sextio.

Lib. I. ep. 9.

Comitia Sacerdotum, non nisi a Consulibus, aut ab Interrege, aut a Pontifice Maximo, haberi poterant.

Ibidem:

Sacerdotum Comitia, non ut Magistratuum quotannis, sed cum surrogandus aliquis esset, in demortui locum, habebantur.

Ad Q. fr. Lib. 2. ep. I.

Festis diebus Senatum haberi non potuisse, notius est, quam ut probare deceat. Comitialibus item, facile intelliget, qui Senatus Consultum, quod est in epistola Coelij ad Ciceronem, attente legerit. Sic enim in eo scriptum est, D. E. R. I. C. uti C. Paullus, C. Marcellus Cos. cum Magistratum inijssent ad ex Kal. Mart. quae in suo Magistratu futurae essent, de Consularibus Prouincijs ad Senatum referrent, ne ue quid prius ex Kal. Mart. ad Senatum referrent, ne ue quid coniunctim de ea re referretur a Cos.

utiq. eius rei cauſſa per dies Comitiales Senatum haberent, S. Q. C. facerent. Nominatim de Comitialibus diebus non dixiſſet, Vt per eos Senatum haberent, ſi haberi alioqui licuiſſet. Et in ep. 2. lib. 11. ad Q. fr. Conſecuti ſunt, inquit, dies Comitiales, per quos Senatus haberi non poterat.

Lib. 11. ep. 2.

Qui priore loco creatus erat Conſul, is Comitia ſequentis anni Conſulibus rogandis habebat. Itaque & Cicero, qui prior Conſul erat, Conſulem a ſe eſſe Murenam renunciatum, in Oratione pro eo narrat.

Lib. 11. ep. 5.

Comitiales dies tollebantur, cum alijs rationibus, tum ferijs indicendis: cum & Comitialis, & Feſtus, dies idem eſſe non poſsit.

Lib. 11. ep. 12.

Comitiales erāt de numero Faſtorum. ſed eodem tempore, & Lege, & cum Populo, non agebatur: ſi Lege, non cum Populo: ſi cum Populo, non Lege. Itaque licebat utrumque: ſed eodem tempore utrumque non fiebat: Senatus autem per eos dies non habebatur: contraque, qui dies Faſti non erant Comitiales, ijs & Lege agi, & haberi Senatum, idq. eo die, confectis iudicijs, licebat: factumq. animaduertimus.

EX. COMM. IN. ORAT. CIC.

IN. C. VERREM. ACT. I.

COMITIA Aedilicia, poſt Conſularia, Praetoriaque, fiebant.

Ibidem:

Bina Comitia, utraque Tributa, de ijſdem Candidatis fieri ſolita, Pedianus ſcribit.

Ibidem:

Iiſdem Comitijs Conſules, & Craetores, qui a Miores erant Magiſtratus, creabantur.

Act. II. lib. I.

Mos erat, ut ab Aedilibus Cur. Comitium ornaretur. nam & libro IV. C. Claudius, inquit, cuius Aedilitatem magnificentiſsimam ſcimus fuiſſe, uſus eſt hoc Cupidine tam diu, dum Forum Dijs immortalibus, Populoq. Romano, habuit ornatum: &, cum eſſet hoſpes Heiorum, Mamertini autem Populi patronus, ut illis benignis uſus eſt ad commodandum, ſic ipſe diligens fuit ad reportandum. Congruit cum hoc loco locus ille pro Domo: Tanagraea quaedam meretrix fuiſſe dicitur. eius non longe a Tanagris ſimulacrum e marmore in ſepulcro poſitum fuit. hoc quidam homo nobilis, ad ornatum Aedilitatis ſuae, deportauit.

Act. II. lib. 5.

Centuriatis Comitijs Maior Magiſtratus, Praetor, Conſul, Cẽſor, creabatur. Cicero, Liuius, Dionyſius, Gellius.

Or. II. de Lege agraria:

Comitia uocabat Rullus, in quibus non Tribus omnes, ſed tantum XVII. ſorte ductae de Pontifice Max. ſuffragium ferrent. at Cicero infra negat eſſe Comitia. Iam hoc, inquit, inauditum, & plane nouo more, uti Curiata Lege Magiſtratus detur, cui nullis Comitijs ante ſit datus. Creabantur Pontifices Max. a Populo, non uniuerſo, ſed tantum a Tribubus XVII. ex uetere inſtituto: reliqui Sacerdotes a Collegijs: poſtea ipſi quoque Lege Domitia a Populo creari coepti ſunt. Qua de re copioſe diſputauimus in libro de Legibus.

Pro L. Murena:

Non ſine Auſpicijs Comitia in Campo habebantur: ideo Campus ipſe & in Oratione pro Rabirio locus auſpicatus, & in Catil. IV. Conſularibus Auſpicijs conſecratus appellatur.

Coſt red. in in Sen.

Conciliũ dicitur, cum pars Populi tantum exit. Comitijs autem coit uniuerſus.

Pro Sextio:

Comitia dicuntur, non modo cum ad Magiſtratus creandos,

ſed

ſed etiam cùm ad Legem cenſendam, aut de Ciue iudicandum, Populus conuenit. Quod in libro de Legibus demonſtratum eſt.

Ibidem:

Comitia proprie de creandis Magiſtratibus dicuntur, de ſciſcendis Legibus, de Ciuibus iudicandis, καταχρηστικῶς: contraq. de Legibus, & de Ciuibus, Conſilium proprie uocatur; de Magiſtratibus, non item. Sic in ea poſt reditum in Senatu, Legem, inquit, Tribunus pl. tulit, ne Auſpicijs obtemperaretur; ne obnunciare Conſilio, aut Comitijs, ne Legi intercedere, liceret.

Philipp. II.

Comitijs Magiſtratuum ſeruare de Caelo, Leges uetabant, aut ita concedebant, ſi, prius, quam Comitia haberentur, non ubi habita iam eſſent, is, qui de Caelo ſeruauerat, obnunciaret.

Ibidem:

Quinque Claſsibus diſtributus Populus Romanus in Campum Martium ad Comitia ueniebat. Quot autem Centuriae ſingulis eſſent in Claſsibus, Liuius, & Dionyſius docent. hic autem exponere, quaeq. illi ſcripta reliquerunt, recitare, noſtri inſtituti non eſt.

Comitiorum tria sunt genera, Romae diuersis temporibus instituta. Curiata primum, a Romulo; Centuriata deinde, a Ser. Tullio, sexto Romanorum Rege; postremo, Tributa, a Tribunis pl.

De Curiatis Comitijs ista significant, quae scripta sunt apud Pomponium Iurisconsultum. Romulus, inquit, Populo in triginta partes diuiso, quas Curias appellauit, quod tunc Reip. curam per sententias earum expediebat, Leges quasdam Curiatas ad Populum tulit. tulerunt & sequentes Reges.

Centuriata Seruius Rex, ut diximus, maiorum rerum, Patriciorumq. Magistratuum, caussa, induxit. ijsq. Comitijs ad extrema Reip. tempora Patricios Magistratus creatos esse legimus.

Tributa, Regibus eiectis, tum primum instituta, cum Coriolanus in iudicium Populi uocatus est, posteaq. cum Volerone Publilio Laetorius Legem tulerunt, ut Tributis Comitijs Plebeij Magistratus fierent; qui antea Curiatis fieri solebant. Ex nostris Obseruationibus.

Ex Plutarcho, in Numa:

SVFFRAGIA Populus tulit, de Regno Numae mandando.

Ex Eodem, in Pompeio:

Vide, Comitijs Tributis Bellũ Mithridaticum Pompeio delatum, lata Legatione a Tribuno pl. Manilio.

Ex Eodem, in Caes.

Tributis Comitijs Pontifex Maximus declarabatur.

Ex eodem, in Cat. Vtic.

Augure nunciante, ſe tonitrua audiuiſſe, Comitia diſſoluebantur.

Ex Dionyſio Halic.

Comitia Centuriata huiuſmodi erant. Populus per Centurias ad Comitia conueniebat; non omnis, inquam, Populus, ſed tantum e Claſsibus, in quas diſtributus erat omnis Populus, certus quidam Cẽturiarum numerus. ſic: Cum ſex eſſent Claſſes, a Seruio Tullio, ſexto Romanorum Rege, inſtitutae; prima Claſſis nonaginta octo Centurias habebat, peditum octoginta, equitum decem & octo; quorum res cenſa centum minis, aut ſupra, erat. Et, quoniam hic quaeri poſſet, cum dicimus nonaginta octo Centurias fuiſſe in prima Claſſe, nũ omnes homines primae Claſſis intelligamus: negamus, multis de cauſſis, una praecipua, quod, cum in ſexta Claſſe una tantum eſſet hominum humilium, & pauperrimorum, Centuria, manifeſtũ eſt, non in ea Claſſe centum modo homines fuiſſe, qui ippe cum & ueriſimile ſit, plurimos fuiſſe, ut ſunt fere pauperes qualibet in Vrbe; & ipſe Dionyſius Halic. unde haec ſumpta ſunt, plane ſcribat, plures fuiſſe in una ſexta Claſſe, quam in quinque reliquis: ergo Centuria centum homines erant, ex uniuerſa Claſſe electi ad ſuffragia ferenda. Atque hic quoque ſi quaeratur, nũ hi centũ homines ſuffragia ſimul ferrẽt: reſpondebitur, ſingulis Centurijs Praefectũ (Cic. lib. 11. de Or.) fuiſſe Centurionem appellatum. qui, cũ ab ipſa Centuria ſuffragia uiritim lata eſſent, ſuffragiorum numerum in utramque partem dignoſceret, & ex maiore numero pronunciaret, Centuriam ſuam uel probare id, cuius cauſſa Populus conueniſſet, uel contra: ut in alterutram partem unicum eſſet Centuriae ſuffragiũ. & Centuriatis Comitijs ex maiore Cẽturiarum numero, aut Magiſtratus creabantur; aut aliud quid e re nata ſtatuebatur; cum haberetur ratio non ſuffragiorum omnium in una quaque Centuria, ſed Centuriarum omnium ex omnibus Claſsibus, quae erant omnes centum nonaginta tres; in prima, ut diximus, nonaginta octo; in ſecunda, duo & uiginti, quorum cenſus erat ſeptuaginta quinque minis, & ſupra; in tertia, uiginti, cenſu non minus quinquaginta minarum; in quarta, duo & uiginti, cenſu uiginti quinque minarum, & ſupra; in quincta, triginta, cenſu intra uiginti quinque

que minas, ad duodecim & semis; in sexta, una tantum, hominum minimo censu, id est minarum infra duodecim & semis, qui uacationem habebant militiae, erantq. omnium tributorum immunes, ideoq. in Comitijs inhonoratissimi. Est in hoc illud animaduertendum, duas fabrum Centurias, & opificum, a Dionysio in uiginti duabus secũdae Classis Centurijs numerari, a Liuio in primã Classem referri. Item Tibicinum, & Tympanistarum, & aliorum quorundam, imperata in bellis significantium, sonitu, strepitu ue aliquo duas Cẽturias a Dionysio in quartã Classem adscribi a Liuio in quinctam. Raro autem in Comitijs ad ultimam classem deuentum est: in qua erat una Centuria: cum raro contingere soleret, ut ex utraque parte suffragiorum contra pugnantium numerus esset nonaginta sex. quod si quando acciderat; tum unum extremum suffragium sextae Classis, in alterutram partem inclinans, uictoriam dabat. Vsque ad Seruium Tullium Populus suffragia ferebat, per Curias, id est uiritim: ideoq. in suffragijs diuites minus poterant: pauperes enim numero praestabant: ut ipsi Magistratus dare, Leges sciscere, bella decernere, uiderẽtur. hanc potestatẽ Seruius ad diuites transtulit, cum, ex omni Populo sex Classes instituens, & ex Classibus singulis Centurias, suffragia ferri uoluit non Curiatim, ut antea, sed Centuriatim, ut obseruatum est usque ad tempora Dionysii Halic qui fuit C. Caesaris aetate, ut ipse testatur lib. 1. non longe a principio. sic & diuitibus satisfecit, potestate rerum maximarum auctis: (erant enim Comitiorum domini, si Centuriarum numerum spectemus) & pauperes non offendit, amisionem suffragiorum aequo animo ferentibus, quoniam militae uacationem, immunitatem Tributorum, erant cõsecuti: quae fuit, ut diximus, sexta Classis, numero Maior, quam quinque simul reliquae.

Ex Eodem:

Scripto Decreto a Tribunis, ut Coriolanus caussam diceret de Tyrannide quaesita, tempus ad apparatũ defensionis usque ad Forum tertium praescriptũ est: fiebant enim tunc Romanis Fora nono quoque die, ut & postea semper seruatum est. eo die Fori conuenientes ex agris Plebeij, permutationes faciebant rerum uenalium, litiumq. inter se iudicia accipiebant, &, de publicis calculos ferentes, uel sanciebant, uel antiquabant; dies uero septem inter Fora medios in agris morabantur.

Ex Eodem:

Populus per Curias diuisus calculos uiritim tulit. tunc primũ post Centurias institutas: & Curiae calculos laturae separatim constituebantur, ut in sua quisque Curiam calculum ferret.

Ex Macrobio, Lib. I.

Mense Martio Comitia auspicabantur, uectigalia locabant, seruis cenas apponebant matronae, ut domini Saturnalibus eiusdem. mensis die prima ignem nouum Vestae aris accendebant, ut incipiente anno cura denuo seruandi nouati ignis inciperet. eodem ingrediente mense, in regia, Curijsque, atque Flaminum domibus, laureae ueteres nouis laureis mutabantur.

Ex Eodem, Lib. I.

Nundinae Kalendis, & Nonis, omnibus cauebantur: quoniam, quoties, incipiente anno, Nundinarum dies fuit, omnis ille annus luctuosus fuit: maximeq. Lepidiano tumultu opinio ista confirmata est. Nonis autem conuentus uniuersae multitudinis uitandus existimatur, ne quid nouaretur ob desiderium Ser. Tullij Regis, cuius natalem omnibus Nonis Plebs celebrabat, cum ignoraret, quibus ille Nonis natus esset, natum tamen esse Nonis certo sciret. Itaque dies ille, quo tunc annus abundabat, eorum est permissus arbitrio, qui Fastis praeerant, ut, cum uellent, interkalarent, dum modo ita eum in medio Terminaliorum, uel mensis interkalatis, locarent, ut a suspecto die celebritatem auerterent Nundinarum. Interkalabant autem ueteres Romani post diem uigesimum tercium mēsis Februarij, Terminalibus iam peractis. reliquos quinque dies, post interkalationem subiungebant: credo, uetere religionis suae more, ut Februarium omnino Martius sequeretur.

Ex Eodem, Lib. I.

Comitia Nundinis haberi non poterant: neque concionem aduocare, id est, cum Populo agere, licebat.

Ex Gellio, Lib. V. cap. 19.

Comitijs Curiatis Arrogatio fiebat arbitris Pontificibus. & Arrogatio ab Adoptione hoc differt, quod Adoptio per Praetorem fit, Arrogatio per Populum. Adoptantur, cū a parente, cuius in potestate sunt, tertia mancipatione in iure ceduntur; Arrogantur, qui, cum sui iuris sint, in alienam sese potestatem tradunt, eiusq. rei ipsi auctores fiunt.

Ex Eodem, Lib. V. cap. 19.

Quia cum feminis nulla Comitiorum communio est, iccirco Mulieres arrogari non possunt, quoniam Arrogatio Comitijs Curiatis fit.

Ex Eodem, Lib. VII. cap. 9.

Tribunus pl. Licinius, cum Perduellionis nescio cui diem dixisset, Comitijs diem a Q. Marcio Praetore poposcit.

Ex Eodem, Lib. XIII. cap. 14.

In edicto Consulum, quo edicunt, quis dies Comitijs Centuriatis futurus

futurus ſit, ſcribitur: Ex uetere forma perpetua, ne quis Magiſtratus Minor de Caelo ſeruaſſe uelit.

Ex Eodem, Lib. xv. cap. 27.

In libro Laelij Felicis primo ad Q. Mucium ſcriptum eſt, Labeonem ſcribere, calata Comitia eſſe, quae pro collegio Pontificum habentur, aut Regis Sacrorum, aut Flaminum, inaugurandorum cauſſa: eorum autem alia eſſe Curiata, alia Centuriata: Curiata per lictorem Curiatim calari, id eſt conuocari; Cēturiata, per Cornicinem: ijſdem Comitijs, quae calata appellari diximus, & ſacrorum de teſtatio, & teſtamenta fieri ſolebant. tria enim genera teſtamentorum genera fuiſſe accipimus: unum, quod calatis Comitijs in concione populi fieret; alterum, in procinctu, cum uiri ad proelium faciendum in aciem uocabantur; tertium, per familiae emancipationem, cui aes & libra adhiberetur. In eodem Laelij libro haec ſcripta ſunt: Is, qui non uniuerſum Populum, ſed partem aliquam, adeſſe iubet, non Comitia, ſed Cōſilium, edicere debet. Tribuni autē neque aduocant Patricios, neque ad eos referre de re ulla poſſunt. ita nec Leges quidē proprie, ſed Plebiſſcita, appellantur, quae Tribunis pl. ferentibus accepta ſunt. quibus rogationibus ante Patricij nō tenebantur, donec Q. Hortenſius Dictator eam Legem tulit, ut eo iure, quod Plebs ſtatuiſſet, omnes Quirites tenerentur. Item in eo libro hoc ſcriptum eſt: Cum ex generibus omnium ſuffagium feratur, Curiata Comitia eſſe; cum ex cenſu, & aetate, Centuriata; cum ex regionibus, & locis, Tributa: Centuriata autem Comitia intra Pomerium fieri, nefas eſſe, quia exercitum extra urbem imperari oporteat, intra urbē imperari ius non ſit. propterea, Centuriata in Campo Martio haberi, exercitumq. imperari praeſidij cauſſa ſolitum, quoniam Populus eſſet in ſuffragijs ferendis occupatus.

Ex Tacito, Lib. 1.

Tum primum e Campo Comitia ad Patres trāſlata ſunt. nam ad eam diem, etſi potiſſima arbitrio Principis, quaedam tamen ſtudijs Tribuum, fiebant. neque Populus ademptum ius queſtus eſt, niſi inani rumore: & Senatus, largitionibus, ac precibus, ſordidis exſolutus, libens tenuit, moderante Tiberio, ne plures, quam quattuor, Candidatos commendaret, ſine repulſa, & ambitu, deſignandos.

Ex Suetonio, in Caligula:

Tentauit &, Comitiorum more reuocato, ſuffragia Populo reddere. Opinor, quod Caligula tentauit, id poſtea factum eſſe. nam in Panegyrico Plinij nominantur haec, Populus, Comitia, Campus. Sic etiam quodam loco de Traiano Conſule: Iter illi ſaepius in Forum, (ad iudicia,) frequenter & in Campum. nam Comitia Conſulum obibat ipſe. Et alibi: Tuo iudicio

Consules facti, tua uoce renunciati sumus: ut idem honoribus nostris suffragator in Curia, in Campo declarator, exsisteres. [Restitutis autem Populo suffragijs, Senatui tamen remansisse facultas probandi futuros Consules uidetur: ne omnino datum a Tiberio ius amitteretur.

Ex Epitome Liuij, Lib. LXIX.

C. Marius sextum Consulatum, per Tribus sparsa pecunia, emit.

Lib. CV.

Cum C. Catonis Tribuni pl. intercessionibus Comitia tollerentur, Senatus uestem mutauit. Sic Cic. ad Q. fr. Vestitum mutare.

INDEX

genere

Q. Man-

Comi-

Var-

FINIS

BONONIAE
CIↃ IↃ XXCV
Ab Aldo.